TITI LIVII

HISTORIARUM

VOLUMEN QUINTUM.

LONDINI:

Ex Officinâ J. & R. TONSON,
& J. WATTS.

MDCCXLIX.

CUM PRIVILEGIO.

BODLEIAN
D
17JUL1953
LIBRARY

T. LIVII HISTORIARUM LIBER TRIGESIMUS.

EPITOME.

V, VI. IN Africa Scipio Carthaginienſes, & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemque pluribus prœliis vicit, adjuvante Maſiniſſa: binaque hoſtium caſtra expugnavit, in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique conſumpta ſunt. XI, XII, &c. Syphacem per C. Lælium & Maſiniſſam cepit. Maſiniſſa Sophoniſbam, uxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis, captam ſtatim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: caſtigatuſque à Scipione, venenum ei miſit. quo hauſto illa deceſſit. XX, XXV. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes, in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Annibalem ex Italia revocarent. XXX, &c. Iſque, anno decimoſexto Italia diſcedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Sci-

pine componere: XXXV. Et, quum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. XXXVII. Pax Carthaginenſibus data eſt petentibus. Annibal Giſgonem, pacem diſſuadentem, manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. XIX. Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus eſt. XLIV. Maſiniſſæ regnum reſtitutum eſt. XLV. Reverſus in urbem Scipio ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certè hic imperator victæ à ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

I. CN. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus conſules (ſextuſdecimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque & provinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, ut conſules inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Bruttios adverſus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii eveniſſent, exercitum à P. Sempronio conſule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempeſtate inſtructior civis habebatur, congeſtis omnibus humanis à natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribuſque corporis excellebat: facundiſſimus habebatur, ſeu cauſſa oranda, ſeu in ſenatu & ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet; juris pontificii peritiſſimus. Super hæc bellicæ

licæ quoque laudes conſulatus compotem fecerant. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus: ipſe prorogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias. Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in ſortem conjectæ. Juriſdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quintilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt. decretumque ut ſupplicatio fieret, quòd is in Africam provinciam trajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo ipſique duci atque exercitui eſſet.

II. In Siciliam tria millia militum ſunt ſcripta. &, quia quod roboris ea provincia habuerat in Africam tranſvectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio prætori item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves juſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quò miſſuri claſſem Carthaginienſes forent (videbantur autem quicquid nudatum præſidiis eſſet petituri) M. Marcio prætori prioris anni cum totidem

navibus tuenda data eſt. tria millia militum in eam claſſem ex decreto Patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum ſexaginta navibus longis res Romana eo anno geſta. Prætores in provincias ire juſſi. Conſulibus imperatum, priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum voviſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerâſſe tantùm roſtris crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Antii coronam auream arroſere. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingens, ita ut unde adveniſſent parum conſtaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ ſparſi primùm ignes in cœlo, dein fax ingens arſit. Frufinone arcus ſolem tenui linea amplexus; circulum deinde ipſum major ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti caput jecinoris defuit. Ea prodigia majoribus hoſtiis procurata. editi à collegio pontificum Dii quibus ſacrificaretur.

III. Iis tranſactis, conſules prætoreſque in provincias profecti. omnibus tamen (velut eam ſortitis) Africæ cura erat. ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant: ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantùm, (ſicut ante dictum eſt) ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania veſtimenta frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eò portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circum-

cumſtabant. Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Aſdrubalis erant. Carihaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miſerat: ſi fortè eum ſatias amoris in uxore ex multa copia cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quàm, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major auctores ſunt) quàm ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primò eas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea, ut cauſſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, molliùs eadem illa abnuere: ac ſpem facere, ſæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipuè arundine textis ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines ſpectatæ virtutis atque prudentiæ ſervili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra alius alia, aditus excituſque omnes, ſitum formamque & univerſorum caſtrorum & partium, quà Pœni, quà Numidæ haberent, quantum intervalli inter Aſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidianti eſſent. & inter crebra colloquia alii atque alii de induſtria, quò pluribus omnia nota eſſent,

mittebantur. Quum ſæpius agitata res certiorem ſpem pacis indies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret; legati Romani vetitos ſe reverti ad imperatorem aiunt, niſi certum reſponſum detur. Proinde ſeu ipſi ſtaret jam ſententia, ſeu conſulendus Aſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret. Tempus eſſe, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum conſulitur Aſdrubal ab Syphace, ab Aſdrubale Carthaginienſes; & ſpeculatores omnia viſendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit: & ex mentione ac ſpe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occaſionem adjectis, quæ peropportunè cupienti tollere inducias Scipioni cauſſam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum ſe ad conſilium dixiſſet, poſtero die reſpondit, *Se non fruſtra tendente, nulli alii pacem placuiſſe. Renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quàm relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exſequeretur. deductiſque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut à mari aggreſſurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum ſuper Uticam mittit: ſimul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos: ſimul ne qua, quum ipſe ad Syphacem Aſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe, & impetus in caſtra ſua relicta cum levi præſidio fieret.

V. His præparatis advocatoque conſilio, edicere exploratoribus juſſis quæ comperta afferrent, Maſiniſſaque, cui omnia hoſtium nota erant; poſtremò, quid ipſe pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis

Tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimiſſo ſigna concinuiſſent, extemplo educerent caſtris legiones. Ita, ut imperaverat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Maſiniſſamque ac Numidas attribuit: & caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere jubet. Singulos deinde ſeparatim, Lælium ac Maſiniſſam ſeductos obteſtatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Aſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. Ceterùm non ante cæpturum, quàm ignem in regis caſtris conſpexiſſet.* Neque ea res morata diu eſt. nam ut proximis caſis injectus ignis hæſit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis ſe paſſim diſſipavit caſtris. Et trepidatio quidem, quanta neceſſe erat in nocturno effuſo tam latè incendio, orta eſt. ceterùm fortuitum, non hoſtilem ac bellicum, ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi, in armatos incidere hoſtes; maximè Numidas, ab Maſiniſſa notitia regiorum caſtrorum ad exitus itinerum idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilibus ſemiſomnes hauſit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes ſuper alios alii, in anguſtiis portarum obtriti ſunt.

VI. Relucentem flammam primò vigiles Carthaginienſium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conſpexiſſent, ab eodem errore credere & ipſi ſua ſponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera ſublatus, an ex trepidatione nocturna eſſet, confuſus, ſenſum veri adimebat. Igitur pro ſe quiſque inermes, ut quibus nihil hoſtile ſuſpectum eſſet, omnibus portis, quà cuique proximum erat, ea modò quæ reſtinguendo igni forent portantes, in agmen

Romanum ruebant. Quibus cæſis omnibus, præterquam hoſtili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. ignibuſque in proxima tecta conjectis, effuſa flamma primò veluti ſparſa pluribus locis reluxit: dein per continua ſerpens uno repente omnia incendio hauſit. Ambuſti homines jumentaque fœda primùm fuga, dein ſtrage obruerant itinera portarum. Quos non oppreſſerat ignis, ferro abſumpti: binaque caſtra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites ſemiermes, magna pars ſaucii, afflatique incendio effugerunt. Cæſa aut hauſta flammis quadraginta millia hominum ſunt: capta ſupra quinque millia; multi Carthaginienſium nobiles, undecim ſenatores: ſigna militaria centum ſeptuaginta quatuor; equi Numidici, ſupra duo millia ſeptingenti; elephanti ſex capti, octo flamma ferroque abſumpti: magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano ſacrata incendit.

VII. Aſdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui ſupererant, veſtigia ducis ſequentes, ſe contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe exceſſit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hoſtile, quia voluntate conceſſerant in ditionem, factum. duæ ſubinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ caſtris incenſis ex igne rapta erat, militi conceſſa eſt. Syphax octo millium ferme inde ſpatio loco communito conſedit. Aſdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius conſuleretur: quò tantus primò terror eſt allatus, ut, omiſſa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obſeſſurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut conſulare imperium apud eos erat) vocaverunt.

Ibi

Ibi tribus dictis ſententiis, una, de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera, Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia, Romanæ in adverſis rebus conſtantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello abſiſteret, cenſebat. Hæc ſententia, quia Aſdrubal præſens, Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agriſque haberi cœptus: & ad Syphacem legati miſſi, ſumma ope & ipſum reparantem bellum: quum uxor non jam ut ante blanditiis ſatis potentibus ad animum amantis, ſed precibus & miſericordia valuiſſet; plena lacrimarum obteſtans, ne patrem ſuum patriamque proderet: iiſdemque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagrâſſent, abſumi ſineret. Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquiſitoribus ſuis conducta in Hiſpania, egregiæ juventutis, ſibi occurriſſe: & Aſdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benignè modò legatis reſpondit, ſed oſtendit etiam multitudinem Numidarum agreſtium, quibus per eoſdem dies arma equoſque dediſſet, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. Scire incendio, non prœlio, cladem acceptam. eum bello inferiorem eſſe, qui armis vincatur. Hæc legatis reſponſa. Et poſt dies paucos rurſus Aſdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginienſeſque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli. modiciſque præſidiis, ad ſpeciem modò obſidionis, terra marique relictis, ipſe cum robore exercitus ire ad hoſtes pergit.

Primo

Primo in tumulo, quatuor ferme millia diſtante ab caſtris regiis, conſedit: poſtero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, ſubjectos ei tumulo, degreſſus, ſuccedendo ad ſtationes hoſtium, laceſſendoque levibus prœliis, diem abſumpſit. & per inſequens biduum tumultuoſis hinc atque illinc excurſionibus invicem nihil dictu ſatis dignum fecerunt. quarto die utrimque in aciem deſcenſum eſt. Romanus principes poſt haſtatorum prima ſigna, in ſubſidiis triarios conſtituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Maſiniſſamque oppoſuit. Syphax Aſdrubalque Numidicis adverſus Italicum equitatum, Carthaginienſibus contra Maſiniſſam locatis; Celtiberos in mediam aciem in adverſa ſigna legionum accepere. ita inſtructi concurrunt. Primo impetu ſimul utraque cornua & Numidæ & Carthaginienſes pulſi. nam neque Numidæ, maxima pars agreſtes, Romanum equitatum, neque Carthaginienſes, & ipſe novus miles, Maſiniſſam recenti ſuper cetera victoria terribilem ſuſtinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberûm acies ſtabat: quòd nec in fuga ſalus ulla oſtendebatur locis ignotis, neque ſpes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de ſe & gente ſua, mercenariis armis in Africam oppugnatum veniſſent. Igitur circumfuſis undique hoſtibus, alii ſuper alios cadentes obſtinati moriebantur. omnibuſque in eos verſis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Aſdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quàm pugna, victores nox oppreſſit.

IX. Poſtero die Scipio Lælium Maſiniſſamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditiſque militum, ad perſequendos Syphacem atque Aſdrubalem mittit. ipſe cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginienſium ditionis erant, partim ſpe, partim metu, partim vi ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus

omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculiſque armabantur: & pro ſe quiſque quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agro convehebat. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Annibalem arceſſendum mittendorum. pars maxima claſſem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium ad Uticam incautè agentem: forſitan etiam navalia caſtra relicta cum levi præſidio oppreſſuros. In hoc conſilium maximè inclinant. legatos tamen ad Annibalem mittendos cenſent. quippe claſſi ut feliciſſimè gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueantur, neque imperatorem alium quàm Annibalem, neque exercitum alium quàm Annibalis ſupereſſe. Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia ſtimulante fortuna agebantur: & in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur. Scipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga cuſtodum Tuneta. abeſt ab Carthagine quindecim millia ferme paſſuum: locus cum operibus, tum ſuapte natura tutus; & qui & ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum, cum ad urbem tum ad circumfuſum mare urbi, poſſet.

X. Inde quum maximè vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt, Uticam Carthagine petens. Igitur, omiſſo opere, pronunciatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt cœpta: ne naves in terram & obſidionem verſæ, ac minimè navali prœlio aptæ opprimerentur. Quî enim reſtitiſſent agili & nautico inſtrumento aptæ & armatæ claſſi naves tormenta machinaſque portantes, & aut in onerariarum uſum verſæ,

verſæ, aut ita pulſæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere aſcenſus poſſent? Itaque Scipio, contra quàm in navali certamine ſolet, roſtratis, quæ præſidio aliis eſſe poterant, in poſtremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adverſus hoſtem oppoſuit: eaſque ipſas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis antenniſque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis comprendit: tabulaſque ſuperinſtravit, ut pervius in totum navium ordo eſſet: & ſub ipſis pontibus intervalla fecit, quà procurrere ſpeculatoriæ naves in hoſtem, ac tutò recipi poſſent. His raptim pro tempore inſtructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maximè miſſilium, ut quamvis longo certamine ſufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hoſtium adventum opperiebantur. Carthaginienſes, qui, ſi maturâſſent, omnia, permiſta turba trepidantium, primo impetu oppreſſiſſent; perculſi terreſtribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipſi plus poterant, ſatis fidentes, die ſegni navigatione abſumpto, ſub occaſum ſolis in portum (Ruſcinona Afri vocant) claſſe appulere. poſtero die ſub ortum ſolis inſtruxere ab alto naves veluti ad juſtum prœlium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Quum diu ſtetiſſent, poſtquam nihil moveri ab hoſtibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini navali ſimilis, proximè ſpeciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ ſuperabant. ex roſtratis Pœni vana pleraque (utpote ſupino jactu) tela in ſuperiorem locum mittebant. gravior ac pondere ipſo libratior ſuperne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipſa navigia, quæ ſub conſtratis pontium per intervalla excurrebant, primò ipſo tantùm impetu

impetu ac magnitudine roſtratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permiſtæ cum hoſtium navibus inhibere ſæpe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu ſuis inciderent. poſtremò aſſeres ferreo unco præfixi (harpagonas vocat miles) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipſos, neque catenas, quibus ſuſpenſi injiciebantur, incidere poſſent; ut quæque retro inhibita roſtrata onerariam hærentem unco traheret, ſcindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, ſeriemque aliam ſimul plurium navium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidem omnes pontes, & vix tranſiliendi in ſecundum ordinem navium ſpatium propugnatoribus datum eſt. Sex ferme onerariæ puppibus abſtractæ Carthaginem ſunt. major quàm pro re lætitia, ſed eo gratior, quòd inter aſſiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex inſperato gaudium affulſerat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuiſſe Romanam claſſem, ni ceſſatum à præfectis ſuarum navium foret, & Scipio in tempore ſubveniſſet.

XI. Per eoſdem fortè dies quum Lælius & Maſiniſſa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniſſent, Maſſylii regnum paternum Maſiniſſæ læti, ut ad regem diu deſideratum, conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis, vetere ſe continebat regno; neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor ſocerque: & ita viris equiſque abundabat, ut ſubjectæ oculis regni, per multos florentis annos, vires, etiam minùs barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore, quàm quem priùs habuerat, ceterùm omni propè novo atque incondito, ire ad hoſtes pergit.

pergit. Et, caſtris in propinquo poſitis, primò pauci equites, ex tuto ſpeculantes, ab ſtationibus progredi: inde jaculis ſummoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones invicem fieri, & quum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire. quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, quum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira aggregat ſuos. Ita tum à paucis prœlio accenſo, omnem utrimque poſtremò equitatum certaminis ſtudium effudit. ac dum ſincerum equeſtre prœlium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat. deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem; primo barbari ſegniùs permittere equos, deinde ſtare ac propè turbari novo genere pugnæ: poſtremò non pediti ſolùm cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere peditis præſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant. tum vero Maſæſyli non modò primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum tulerunt. tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis; ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet; equo graviter icto effuſus opprimitur capiturque: & vivus (lætum ante omnes Maſiniſſæ præbiturus ſpectaculum) ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eò ſe ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor quàm victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt; impetu in caſtra facto, quò perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſiniſſa, *ſibi quidem*, dicere, *nihil eſſe in præſentia pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto poſt intervallo patrium inviſere regnum: ſed*

ſed tam ſecundis, quàm adverſis rebus non dari ſpatium ad ceſſandum. Si ſe Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtham præcedere ſinat; trepida omnia metu ſe oppreſſurum: Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe. Aſſentiente Lælio prægreſſus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenſium jubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque, quæ acta eſſent, promendo, nec minis, nec ſuadendo ante valuit, quàm rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſiniſſa, præſidio circa portas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti veſtibulum in ipſo limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Aſdrubalis Pœni occurrit. & quum in medio agmine armatorum Maſiniſſam inſignem, cum armis tum cetero habitu, conſpexiſſet; regem eſſe (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus, *Omnia quidem,* inquit, *ut poſſes in nos, Dii tibi dederunt, virtuſque & felicitas tua. Sed ſi captivæ apud dominum vitæ neciſque ſuæ vocem ſupplicem mittere licet; ſi genua, ſi victricem attingere dextram: precor quæſoque per majeſtatem regiam, in qua paullo antè nos quoque fuimus; perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit; per hujuſce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm Syphacem hinc miſerunt; hanc veniam ſupplici des, ut ipſe, quodcumque fert animus, de captiva ſtatuas, neque me in cujuſquam Romani ſuperbum ac crudele arbitrium venire ſinas. Si nihil aliud quàm Syphacis uxor fuiſſem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenæ & externi fidem experiri mallem. Quid Carthaginienſi ab Romano, quid filiæ Aſdrubalis timendum ſit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vin-*

dices

dices ab Romanorum arbitrio, oro obteſtorque. Forma erat inſignis, & florentiſſima ætas. itaque quum modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem expoſceret; propiuſque blanditias oratio eſſet, quàm preces: non in miſericordiam modò prolapſus eſt animus victoris, ſed (ut eſt genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextra in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemadmodum promiſſi fidem præſtaret. quod quum expedire non poſſet, ab amore temerarium atque impudens mutuatur conſilium. Nuptias in eum ipſum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipſi Scipioni conſulendi velut in captivam, quæ Maſiniſſæ jam nupta foret. Factis nuptiis ſupervenit Lælius: & adeo non diſſimulavit improbare ſe factum, ut primò etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus ſit. victus deinde precibus Maſiniſſæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ acceſſio Sophonisba eſſet, ad Scipionem rejiceret; miſſo Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præſidiis regiis tenebantur, adjuvante Maſiniſſa recepit.

XIII. Syphacem in caſtra adduci, quum eſſet nunciatum; omnis, velut ad ſpectaculum triumphi, multitudo effuſa eſt. Præcedebat ipſe vinctus, ſequebatur grex nobilium Numidarum. Tum quantum quiſque plurimum poſſet, magnitudini Syphacis famæque gentis, victoriam ſuam augendo, addebat: *illum eſſe regem, cujus tantum majeſtati duo potentiſſimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginienſiſque, ut Scipio imperator ſuus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hiſpania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Aſdrubal, Pœnorum imperator,*

non

non ipſe modò ad eum in regnum venerit, ſed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuiſſe eum tempore uno in poteſtate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hoſtiis mactandis pacem petiſſet, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuiſſe opes, ut Maſiniſſam regno pulſum eò redegerit, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum modo in ſilvis rapto viventis, tegeretur. His ſermonibus circumſtantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem eſt perductus. Movit & Scipionem cum fortuna priſtina viri præſenti fortunæ collata: tum recordatio hoſpitii, dextræque datæ, & fœderis publicè ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, quid ſibi voluiſſet, quæreret, qui non ſocietatem ſolùm abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet; tum ille, *peccâſſe quidem ſeſe, atque inſanîſſe fatebatur; ſed non tum demum, quum arma adverſus populum Romanum cepiſſet: exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. tunc ſe inſanîſſe, tum hoſpitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejeciſſe, quum Carthaginienſem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâſſe ſuam: illam furiam peſtemque omnibus delenimentis animum ſuum avertiſſe atque alienâſſe: nec conquiéſſe, donec ipſa manibus ſuis nefaria ſibi arma adverſus hoſpitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quòd in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſiniſſam, quàm Syphacem eſſe, etiam juventa incautiorem. certè ſtultiùs illum atque intemperantiùs eam, quàm ſe duxiſſe.*

XIV. Hæc non hoſtili modò odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixiſſet; non mediocri cura Scipionis animum pepulit.

lit. & fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque conſulto neque exſpectato Lælio, faciebant: tamque præceps feſtinatio, ut quo die captum hoſtem vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quòd ipſum in Hiſpania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc ſecum volutanti Lælius ac Maſiniſſa ſupervenerunt; quos quum pariter ambo & benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrâſſet; abductum in ſecretum Maſiniſſam ſic alloquitur: *Aliqua te exiſtimo, Maſiniſſa, intuentem in me bona, & principio in Hiſpaniam ad jungendam mecum amicitiam veniſſe, & poſtea in Africa teipſum, ſpeſque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego æquè atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Maſiniſſa, adjeciſſe velim. non eſt, non, (mihi crede) tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculum, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. qui eas ſua temperantia frenavit ac domuit, næ multo majus decus majoremque victoriam ſibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus. Quæ me abſente ſtrenuè ac fortiter feciſti, libenter & commemoravi, & memini: cetera teipſum reputare tecum, quàm, me dicente, erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpiciis victus captuſque eſt. Itaque ipſe, conjunx, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt: & regem, conjugemque ejus, etiamſi non civis Carthaginienſis eſſet, etiamſi non patrem ejus imperatorem hoſtium videremus, Romam oporteret mitti: ac ſenatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium eſſe, quæ regem nobis ſocium alienâſſe, atque in arma egiſſe præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa*

bona

bona uno vitio; & tot meritorum gratiam majore culpa, quàm cauſſa culpæ eſt, corrumpas.

XV. Maſiniſſæ hæc audienti non rubor ſolùm ſuffuſus, ſed lacrimæ etiam obortæ. & quum ſe quidem in poteſtate futurum imperatoris dixiſſet, orâſſetque eum, ut, quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret, (promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus conceſſit. Ibi arbitris remotis, quum crebro ſuſpirio & gemitu, quod facilè ab circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet; ingenti ad poſtremum edito gemitu, fidum è ſervis vocat, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & miſtum in poculo ferre ad Sophoniſbam jubet, ac ſimul nunciare: *Maſiniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant, ſecundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuiſſet, ſibi ipſa conſuleret.* Hunc nuncium ac ſimul venenum ferens, miniſter, quum ad Sophoniſbam veniſſet, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; nec ingratum, ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuncia; melius me moriturum fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem.* non locuta eſt ferociùs, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis ſigno dato, impavidè hauſit. Quod ubi nunciatum eſt Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis graviùs conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatur; nunc, quòd temeritatem temeritate alia luerit, triſtioremque rem, quàm neceſſe fuerit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die, ut à præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal aſcendit: & concionem advocari juſſit. Ibi Maſiniſſam primum

mum regem appellatum, eximiiſque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe, quo unum omnium externorum dignum Maſiniſſam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipſum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectuſque in ſpem propinquam, ſublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliiſque captivis Romam miſſo, cum quibus & Maſiniſſæ legati profecti ſunt, ipſe ad Tuneta rurſum caſtra refert: &, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienſes non brevi ſolùm, ſed propè vano gaudio ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus propè, quàm in Aſdrubale atque exercitu ſuo, ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta ſeniorum principes. id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana & prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam antè everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. *Imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. Paratis obedienter ſervire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *& veniſſe ea ſpe in Africam*

cam ſe ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe non pacem domum reportaturum eſſe: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſtè bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos & perfugas & fugitivos reſtituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hiſpania abſtineant: inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm.* Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentûm, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis quum cenſuiſſent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent; alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

XVII. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus; ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres Regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent. Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Roſtra aſcendit. Ibi verò audientes, fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria

victoria peragratam; tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique Deos, agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſiniſſæ in ſenatum introduxit. *Gratulati primùm ſenatui ſunt, quòd P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet. deinde gratias egerunt, quòd Maſiniſſam non appellâſſet modò regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum; in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus: deinde, quòd collaudatum pro concione ampliſſimis decorâſſet donis; quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſiniſſam, & porro daturum eſſe. Petere, ut regium nomen, ceteraque Scipionis beneficia, & munera ſenatus decreto confirmaret: &, niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſiniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. Id ſibi amplum apud populares futurum eſſe.* Ad ea reſponſum legatis: *Rerum geſtarum in Africa proſpere communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem rectè atque ordine videri feciſſe, quòd eum regem appellaverit: & quicquid aliud fecerit, quod cordi foret Maſiniſſæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis; & equos duos phaleratos; bina equeſtria arma cum loricis; & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſſet. Hæc regi prætor mittere juſſus. legatis in ſingulos dona ne minûs quinûm millium, comitibus eorum millium æris; & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus, Numidiſque, qui ex cuſtodia emiſſi redderentur regi. ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.

XVIII.

XVIII. Eadem æſtate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconſul in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnârunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad prima ſigna equo advectus. proque duobus cornibus prætor ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. Poſteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius, *Lentior, ut vides, ſit pugna*, inquit: *& induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in primæ acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit, juſſoſque aſcendere in equos repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prœlium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi, vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte cæſa, pudore magis quàm viribus tenebat locum: nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium expetîſſet, Magoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuiſſet. Quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ

cimæ conglobant ſeſe; atque elephantos, jam etiam peditum aciem turbantes, invadunt, in quos quum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies; ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effuſis. ſed donec ſtetit ante ſigna Mago, gradum ſenſim referentes ordines tenorem pugnæ ſervabant. poſteaquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio propè exſanguem videre, extemplo in fugam omnes verſi. ad quinque millia hoſtium eo die cæſa, & ſigna militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit. duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amiſſi. inde & tribuni militum duo, M. Coſconius & M. Mænius. tertiædecimæ quoque legionis, quæ poſtremo prœlio affuerat, Cn. Helvius, tribunus militum, in reſtituenda pugna cecidit; & duo & viginti ferme equites illuſtres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certamen fuiſſet, ni vulnere ducis conceſſa victoria eſſet.

XIX. Mago proximæ noctis ſilentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis antè diebus in ſinum Gallicum appulſis navibus adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque îſſe legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo eſſe Carthaginienſium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modò ſenatus, periculoque patriæ motus, ſed metuens etiam, ne victor hoſtis moranti inſtaret; Ligureſque ipſi, relinqui

linqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in poteſtate futuri eſſent, deficerent: ſimul ſperans leniorem in navigatione, quàm in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impoſitis copiis in naves profectus, vixdum ſuperata Sardinia, ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Pœnorum, disjectæ in alto, à claſſe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, geſta. Conſul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eò quoque proceſſerat) geſta, patre C. Servilio & C. Lutatio patruo ex ſervitute poſt ſextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant; hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quàm publico decore inſignis Romam rediit. Latum ad populum eſt, *ne C. Servilio fraudi eſſet, quòd patre, qui ſella curuli ſediſſet, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuiſſet, contra quàm ſanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad C. Servilium conſulem, qui in Bruttiis erat, Conſentia, Uffugum, Vergæ, Beſidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, ſeneſcere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem conſul cum Annibale in agro Crotonienſi acie conflixit. Obſcura ejus pugnæ fama eſt. Valerius Antias quinque millia hoſtium cæſa ait. quæ tanta res eſt, ut aut impudenter ficta ſit, aut negligenter prætermiſſa. Nihil certè ultra rei in Italia ab Annibale geſtum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemenſque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audîſſe. poſteaquam

edita ſunt mandata, *Jam non perplexè*, inquit, *ſed palam revocant, qui, vetando ſupplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæſus fugatuſque, ſed ſenatus Carthaginienſis obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exſultabit atque efferet ſeſe, quàm Hanno, qui domum noſtram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppreſſit.* Jam hoc ipſum præſagiens animo, præparaverat antè naves. itaque inutili militum turba præſidii ſpecie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu quàm fide continebantur, dimiſſa, quod roboris in exercitu erat in Africam tranſvexit: multis Italici generis (quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipſo fœdè interfectis. Rarò quemquam alium, patriam exſilii cauſſa relinquentem, magis mœſtum abîſſe ferunt, quàm Annibalem hoſtium terra excedentem. Reſpexiſſe ſæpe Italiæ littora, & Deos hominesque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput exſecratum, *quòd non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet. Scipionem ire ad Carthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italia Pœnum non vidiſſet. ſe centum millibus armatorum ad Traſimenum & Cannas cæſis, circa Caſilinum, Cumaſque & Nolam conſenuiſſe.* Hæc accuſans querenſque, ex diutina poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

XXI. Romam per eoſdem dies, & Magonem & Annibalem profectos, allatum eſt. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quòd parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab ſenatu eſſet) aut animi aut virium habuiſſe videbantur: & quòd ſolliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evaſura eſſet res. Per eoſdem dies legati Saguntini venerunt, comprehenſos

cum

cum pecunia adducentes Carthaginienſes, qui ad conducenda auxilia in Hiſpaniam trajeciſſent. ducentum & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in veſtibulo curiæ poſuerunt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque inſuper munera data, ac naves, quibus in Hiſpaniam reverterentur. Mentio deinde ab ſenioribus facta eſt, *ſegniùs homines bona, quàm mala, ſentire. Tranſitu in Italiam Annibalis, quantum terroris pavoriſque, ſeſe meminiſſe; quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? Viſa caſtra hoſtium è muris urbis: quæ vota ſingulorum, univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium, auditas? en unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? Dediſſe tandem id Deos ſextodecimo demum anno: nec eſſe, qui Diis grates agendas cenſeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benignè accipere, nedum ut præteritæ ſatis memores ſint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ eſt, utì referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimiſſo Lælio, legatiſque Maſiniſſæ, quum, Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos, allatum eſſet; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam ad duxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli à pubpico conſilio in Annibalem vertentes. *Eum injuſſu ſenatus non Alpes modò, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolùm, ſed ante etiam Saguntinis, privato*

consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis verè æstimet, fœdus ad eum diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse ùtì peterent, quàm ut in ea pace, quæ postremò cum consule Lutatio facta esset, manere liceret. Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent; nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. quum de re majore quàm quanta ea esset, consultatio incidere non posset; non videri sibi, absente consulum altero ambobusve eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio antè consul dictatorque fuerat, *quum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; & nemo omnium veriùs existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret: nullius alterius consilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *speculatores, non legatos, venisse* arguebat: *jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos: Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt, *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis

magis in Lævini ſententiam diſceſſum. Legati pace infecta, ac propè fine reſponſo, dimiſſi.

XXIV. Per eos dies C. Servilius conſul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes ſe gloria eſſet, velut pulſum ab ſe Annibalem perſequens, in Siciliam, inde in Africam tranſiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum eſt, primò cenſuerunt Patres, ut prætor ſcriberet conſuli, ſenatum æquum cenſere in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor ſpreturum eum literas ſuas diceret, dictator ad idipſum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii conſulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio, magiſtro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noſcendiſque ſingularum cauſſis conſumpſit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti roſtratarum præſidio, & ab hoſte & ab tempeſtatibus mari tuto, in Africam tranſmiſerunt. Cn. Octavio, ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africæ proſpero curſu vectum primò deſtituit ventus, deinde verſus in Africum turbavit, ac paſſim naves disjecit. ipſe cum roſtratis, per adverſos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum, (inſula ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adverſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatæ ſunt. Omnia in conſpectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. Magiſtratus ſenatum vocare, populus in curiæ veſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent; permixto pene ſe-

natus populique concilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta navium Aſdrubal Ægimurum trajiceret, inde per littora portuſque diſperſas Romanas naves colligeret. Deſertæ fuga nautarum primùm ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ ſunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur, quæ ſenatus Romani de bello aut pace ſententia eſſet: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petiiſſent pacem & inducias, & ſpem pacis & fidem induciarum violatam eſſe; legatos Carthaginem M. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo miſit. qui quum multitudinis concurſu propè violati eſſent, nec reditum tutiorem futurum cernerent; petierunt à magiſtratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent quæ ſe proſequerentur. Datæ triremes duæ quum ad Bagradam flumen perveniſſent, unde caſtra Romana conſpiciebantur, Carthaginem rediere. Claſſis Punica ad Uticam ſtationem habebat: ex ea tres quadriremes, ſeu clam miſſo à Carthagine nuncio utì fieret, ſeu Aſdrubale qui claſſi præerat ſine publica fraude auſo facinus, quinqueremem Romanam ſuperantem promontorium ex alto repente aggreſſæ ſunt. ſed neque roſtro ferire celeritate ſubterlabentem poterant, neque tranſilire armati ex humilioribus in altiorem navem. & defendebatur egregiè, quoad tela ſuppeditârunt. quîs deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ, multitudoque à caſtris in littus effuſa, tueri potuiſſet; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immiſiſſent, navis tantùm jactura facta, incolumes ipſi evaſerunt. Ita alio ſuper aliud ſcelere quum haud dubiè induciæ ruptæ eſſent, Lælius Fulviuſque ab Roma cum

cum legatis Carthaginienſibus ſupervenerunt. quibus Scipio, *etſi non induciarum modò fides à Carthaginienſibus, ſed etiam jus gentium in legatis violatum eſſet; tamen ſe nihil nec inſtitutis populi Romani, nec ſuis moribus indignum in iis facturum eſſe,* quum dixiſſet; legatis dimiſſis, bellum parabat. Annibali jam terræ appropinquanti, juſſus è nauticis aſcendere in malum, ut ſpecularetur quam tenerent regionem, quum dixiſſet, ſepulchrum dirutum proram ſpectare, abominatus, prætervehi juſſo gubernatore, ad Leptim appulit claſſem, atque ibi copias expoſuit.

XXVI. Hæc eo anno in Africa geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magiſter equitum erat, & Tib. Claudius Nero conſules facti ſunt. Ceterùm exitu ſuperioris anni quum legati ſociarum urbium ex Græcia queſti eſſent, vaſtatos agros ab regiis præſidiis, profectoſque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admiſſos ad Philippum regem; ſimul nunciâſſent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam duci, ut eſſent Carthaginienſibus præſidio, & pecuniæ aliquantum unà miſſum: legatos ad regem, qui hæc adverſus fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos cenſuit ſenatus. Miſſi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus inſignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad ſolum exuſtus eſt, & aquarum magnitudine: ſed annonæ vilitas fuit; præterquam quòd pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hiſpania miſſam M. Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo deſcripſerunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, ſi quidem verum eſt, augurem duos & ſexaginta annos

Ante Chr. 202. *U.C.* 550.

fuiſſe, quod quidam auctores ſunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel ſi novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus prœliis avus inſignis Rullus; ſed omnia æquare unus hoſtis Annibal poteſt. Cautior tamen quàm promptior hic habitus fuit. & ſicut dubites, utrùm ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello propriè, quod tum gerebatur, aptum erat; ſic nihil certius eſt, quàm *unum hominem nobis cunctando rem reſtituiſſe*, ſicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti inſtaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & C. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrùm C. Servilius conſul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæſtiones ex ſenatuſconſulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut ſit, diverſi auctores faciunt.

XXVII. Principio inſequentis anni, M. Servilius, Tib. Claudius, ſenatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterùm Q. Metello maximè annitente, neque data, neque negata eſt Africa. Conſules juſſi cum tribunis plebis agere, ut, ſi iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem juſſerunt. nihilominus conſules provinciam Africam (ita enim ſenatus decreverat) in ſortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Servilius Etruriam ſortitus. in eadem provincia

vincia & C. Servilio prorogatum imperium, ſi conſulem manere ad urbem ſenatui placuiſſet. Prætores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconſul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur; inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris ita, utì quiſque obtinebant provincias exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defenſum imperium eſt. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos quos M. Claudio Marcello, T. Quintio conſulibus, T. Manlius dictator, quaſque hoſtias majores voverat, ſi per quinquennium illud reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, ut eos ludos conſules, priuſquam ad bellum proficiſcerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hoſtiæque, quibus votæ erant Diis, cæſæ.

XXVIII. Inter hæc ſimul ſpes, ſimul cura indies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animum poterat, utrum gaudio dignum eſſet, Annibalem, poſt ſextum decimum annum, ex Italia diſcedentem, vacuam poſſeſſionem ejus reliquiſſe populo Romano; an magis metuendum, quòd incolumi exercitu in Africam tranſiſſet. *Locum nimirum, non periculum, mutatum: cujus tantæ dimicationis vatem, qui nupe, deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum; graviorem in ſua terra futurum hoſtem Annibalem quàm in aliena fuiſſet. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius ſemilixa ducere exercitus*

ſolitus

ſolitus ſit, aut cum ſocero ejus Aſdrubale, fugaciſſimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agreſtium ſemiermi turba ſubitò collectis: ſed cum Annibale, prope nato in prætorio patris, fortiſſimi ducis, alito atque educato inter arma; puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui ſenex vincendo factus, Hiſpanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum compleſſet, ducere exercitum æqualem ſtipendiis ſuis; duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines paſſos; perfuſum millies cruore Romano; exuvias non militum tantùm, ſed etiam imperatorum portantem. Multos occurſuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui conſules Romanos ſua manu occidiſſent, muralibus vallaribuſque inſignes coronis, pervagatos capta caſtra, captas urbes Romanas. Non eſſe hodie tot faſces magiſtratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre poſſet Annibal. Has formidines agitando animis, ipſi curas & metus augebant etiam, quòd quum aſſuêſſent per aliquos annos bellum ante oculos, aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta ſpe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad ſupremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ ſpes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud diſpar habitus animorum Carthaginienſibus erat: quos modò petîſſe pacem, intuentes Annibalem ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modò, quum reſpicerent, bis ſeſe acie victos, Syphacem captum, pulſos ſe Hiſpania, pulſos Italia, atque ea omnia unius virtute & conſilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium ſuum natum horrebant.

XXIX.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Annibal. unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus ſumptis, excitus pavidis nunciis omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abeſt. inde præmiſſi ſpeculatores, quum excepti à cuſtodibus Romanis deducti ad Scipionem eſſent; traditos eos tribunis militum, juſſoſque omiſſo metu viſere omnia, per caſtra, quà vellent, circumduci juſſit: percunctatuſque, ſatin' per commodum omnia explorâſſent, datis qui proſequerentur, retro ad Annibalem dimiſit. Annibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam & Maſiniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe eo ipſo fortè die, afferebant) læto animo audivit; maximè hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profectò concepta eſt, perculſus. Itaque quanquam & ipſe cauſſa belli ejus erat, & adventu ſuo turbaverat & pactas inducias & ſpem fœderum; tamen, ſi integer, quàm ſi victus, peteret pacem, æquiora impetrari poſſe ratus, nuncium ad Scipionem miſit, ut colloquendi ſecum poteſtatem faceret. Id utrùm ſua ſponte fecerit, an publico conſilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prœlio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie ſunt cæſa, mille & ſeptingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in caſtra ad Scipionem veniſſe. Ceterùm Scipio quum colloquium haud abnuiſſet, ambo ex compoſito duces caſtra protulerunt, ut coire ex propinquo poſſent. Scipio haud procul Nedagara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quòd aquatio intra teli conjectum erat, conſedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, niſi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conſpectus undique, ne quid inſidiarum eſſet, delectus.

XXX. Summotis pari ſpatio armatis, cum ſingulis interpretibus congreſſi ſunt non ſuæ modò ætatis maximi duces, ſed omnis ante ſe memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullíſper alter alterius conſpectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor, te mihi ſorte potiſſimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dediſſent, tibi ceſſiſſe: teque huic bello, veſtris prius, quàm noſtris, cladibus inſigni, finem impoſuiſſe. Hoc quoque ludibrium caſus ediderit fortuna, ut cum patre tuo conſule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore ſigna contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus noſtris mentem datam ab Diis eſſe, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti eſſemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia ſatis digna pretia ſunt pro tot claſſibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amiſſis ducibus. Sed præterita magis reprehendi poſſunt, quàm corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de noſtris dimicaremus, nec in Italia ſolum vobis bellum, nobis in Africa eſſet: ſed & vos in pertis veſtris propè ac mœnibus ſigna armaque hoſtium vidiſtis; & nos ab Carthagine fremitum caſtrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis; in meliore veſtra fortuna de pace agitur. agimus ii, quorum & maximè intereſt pacem eſſe; & qui quodcumque egerimus, ratum civitates noſtræ habituræ ſint. animo tantùm nobis opus eſt non abhorrente à quietis conſiliis. Quod ad me attinet, jam ætas ſenem in patriam revertentem, unde puer profectus ſum, jam ſecundæ,*

ſecundæ, jam adverſæ res ita erudierunt, ut rationem ſequi quàm fortunam malim. Tuam & adoleſcentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus eſt conſiliis, metuo. Non temere incerta caſuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Traſimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audaciſſimè incipientem nuſquam fefellit fortuna. Patris & patrui perſecutus mortem, ab calamitate veſtræ domus decus inſigne virtutis pietatiſque eximiæ cepiſti; amiſſas Hiſpanias recuperâſti, quatuor inde Punicis exercitibus pulſis; conſul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hic exercitibus cæſis, binis eadem hora captis ſimul incenſiſque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextumdecimum jam annum hærentem in poſſeſſione Italiæ detraxiſti. Poteſt victoriam malle, quàm pacem, animus. Novi vobis ſpiritus magnos magis quàm utiles, mihi talis aliquando fortuna affulſit. Quòd ſi in ſecundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea ſolùm quæ eveniſſent, ſed etiam ea quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcaris aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum. Quem modò caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ac jam propè ſcandentem mœnia Romæ videras; hìc cernis, duobus fortiſſimis viris fratribus clariſſimis imperatoribus orbatum, ante mœnia propè obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minimè credendum eſt. In bonis tuis rebus, noſtris dubiis, tibi ampla ac ſpecioſa danti eſt pax: nobis petentibus magis neceſſaria, quàm honeſta. Melior tutiorque eſt certa pax, quàm ſperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu eſt. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis diſcrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem propone animo.

animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. nuſquam minus, quàm in bello, eventus reſpondent. Non tantùm ad id, quod data pace jam habere potes, ſi prælio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, ſi quid adverſi eveniat. Simul parta ac ſperata decora unius horæ fortuna evertere poteſt. Omnia in pace jungenda tuæ poteſtatis ſunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutiſque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuiſſet, ſi victor pacem petentibus dediſſet patribus noſtris: ſed non ſtatuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem ſe fortunam, quanto altiùs elatus erat, eo fœdiùs corruit. Eſt quidem ejus qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis. ſed forſitan non indigni ſimus, qui nobiſmetipſis mulctam irrogemus. Non recuſamus, quin omnia, propter quæ bellum initum eſt, veſtra ſint, Sicilia, Sardinia, Hiſpania, quicquid inſularum toto inter Africam Italiamque continetur mari: Carthaginienſes, incluſi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis ſincerè petitam aut exſpectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. multum, per quos petita ſit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Veſtri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem, niſi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum eſt, ne quem ejus pœniteret, quoad ipſi invidere Dei, præſtiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

XXXI. Adverſus hæc imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. *Non me fallebat, Annibal, adventus tui ſpe Carthaginienſes & præſentem inducirarum fidem & ſpem pacis turbâſſe: neque tu id ſanè diſſimulas,*

mulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, præter ea, quæ jampridem in noſtra poteſtate ſunt. Ceterùm ſicut tibi curæ eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris, & Dii teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt; & hujus dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia, quæcumque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Ceterùm quemadmodum ſuperbè & violenter me faterer facere, ſi, priuſquam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia, & impoſito in naves exercitu ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer: ſic nunc, quum propè manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ ſint, nôſti:) mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum adjicitur; eſt quod referam ad conſilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace, ex colloquio ad ſuos quum ſe recepiſſent; fruſtra verba jactata renunciant. armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam, quam Dii dediſſent.

XXXII. In caſtra ut eſt ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites, animoſque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, victores. Roma an Carthago jura gentibus darent,*

rent, ante craſtinam noctem ſcituros. neque enim Africam, aut Italiam, ſed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adverſæ pugnæ fortuna fuiſſet. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra; & Carthagini, ſupremo auxilio effuſo, adeſſe videbatur præſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longè clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut everſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos: contemplantibuſque modò ſuam, modò hoſtium aciem, quum oculis magis quàm ratione penſarent vires, ſimul læta, ſimul triſtia obverſabantur. quæ ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt. Pœnus ſedecim annorum in terra Italia res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos; & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hiſpanias, & recentia in Africa prœlia, & confeſſionem hoſtium, quòd neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ inſita animis perfidia potuiſſent. ad hoc, colloquium Annibalis in ſecreto habitum, ac liberum fingenti, quà velit flecti. *Ominatur, quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe Deos. adeſſe finem belli, ac laboris. In manibus eſſe prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penateſque Deos.* celſus hæc corpore, vultuque ita læto, ut viciſſe jam crederes, dicebat. Inſtruit deinde primos haſtatos; poſt eos principes: triariis poſtremam aciem clauſit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante ſua quamque ſigna inſtruebat; ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpatium, quo elephanti hoſtium

tium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus antè legati, eo anno quæſtoris extra ſortem ex ſenatuſconſulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſiniſſam Numidaſque ab dextro oppoſuit. vias patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut poſt rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Annibal ad terrorem primùm elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie antè habuerat) inſtruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Mauriſque admixtis: in ſecunda acie Carthaginienſes Afroſque, & Macedonum legionem: modico inde intervallo relicto, ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neceſſitate plures quàm ſua voluntate diſcedentem ex Italia ſecuti) inſtruxit. Equitatum etiam ipſum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienſes, ſiniſtrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non veſtitus habituſque, non cauſſa militandi eadem eſſet. Auxiliaribus, & præſens, & multiplicata merces ex præda oſtentatur. *Galli proprio atque inſito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex aſperrimis montibus, in ſpem victoriæ oſtentantur. Mauros Numidaſque impotenti Maſiniſſæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ ſpes ac metus jactantur. Carthaginienſibus mœnia patriæ, Dii penates, ſepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugeſque pavidæ, aut excidium ſervitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in ſpem medium oſtentatur.* Quum maximè hæc imperator apud Carthaginienſes, duces ſuarum gentium inter populares, plerique per inter-

interpretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantuſque clamor ortus, ut elephanti in ſuos, finiſtro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facilè Maſiniſſa perculſis terrorem: nudavitque ab ea parte aciem equeſtri auxilio. Paucæ tamen beſtiarum intrepidæ in hoſtem actæ, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. reſilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, feciſſent, in eos ancipites ad ictum utrimque conjiciebant haſtas: nec pila ab antefignanis ceſſabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res; congruens clamor à Romanis, eoque major & terribilior, diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. pugna Romana ſtabilis & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quàm vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulſantes, in ſummotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere: urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere, quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes, auxiliares cedentes ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi, partim refu-

gere

gere in ſecundam aciem, partim non recipientes cædere; utì paullo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, quum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere: ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prœlium ejecere; ne pavidos fuga, vulneribuſque milites, in certam & integram aciem miſcerent. Ceterùm tanta ſtrages hominum armorumque locum, in quo ſteterant paullo ante auxiliares, compleverat; ut propè difficilior tranſitus eſſet, quàm per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati, per cumulos corporum armorumque, & tabem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem, & ſigna & ordines confuderunt. principum quoque ſigna fluctuari cœperant, vagam ante ſe cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis juſſit: & ſauciis in poſtremum aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media haſtatorum acies eſſet. Ita novum de integro prœlium ortum eſt: quippe ad veros hoſtes perventum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine vel ſpei vel periculi pares. Sed & numero Romanus ſuperior erat, & animo: quòd jam equites, jam elephantos fuderat: jam prima acie pulſa, in ſecundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Maſiniſſa pulſos per aliquantum ſpatii ſecuti equites, revertentes in averſam hoſtium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hoſtem. multi circumventi in acie cæſi: multi per patentem circa campum fuga ſparſi, tenente omnia equitatu, paſſim interierunt. Carthaginienſium ſociorumque cæſa eo die ſupra millia viginti. par ferme numerus captus eſt, cum ſignis militaribus centum tri-

triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapſus, Adrumetum perfugit; omnia & in prœlio & ante aciem, priuſquam excederet pugna, expertus. & confeſſione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, ſingulari arte aciem eo die inſtruxiſſe. *Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, ſigna ſequi, & ſervare ordines (in quo plurimum ſpei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginienſium aciem, ne homines miſti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret ſed merces, liberum receptum fugæ haberent: ſimul primum ardorem atque impetum hoſtium excipientes fatigarent; ac, ſi nihil aliud, vulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent: tum, ubi omnis ſpes eſſet, milites Carthaginienſes Afroſque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum feſſis ac ſauciis pugnarent, ſuperiores eſſent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos ſocii an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſummotos.* Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetum refugiſſet, accituſque inde Carthaginem ſexto ac trigeſimo poſt anno, quàm puer inde profectus erat, redîſſet; faſſus in curia eſt, non prœlio modò ſe, ſed bello victum: nec ſpem ſalutis alibi quàm in pace impetranda eſſe.

XXXVI. Scipio confeſtim à prœlio, expugnatis hoſtium caſtris direptiſque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio allato, P. Lentulum cum quinquaginta roſtratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet. ipſe, ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica, portum Carthaginis petit. Haud procul

procul aberat, quum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale miſſi ad petendam pacem. qui quum ad puppim prætoriæ navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quàm ut Tunetem venirent: eò ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis, non tam noſcendi in præſentia, quàm deprimendi hoſtis cauſſa, Uticam, eòdem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu, Saturnalibus primis agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluſo, à parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæſa, mille & ducenti vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & quingenti: ſigna militaria ſeptuaginta duo. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco caſtra poſita; legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miſerabiliùs quàm antè (quo magis cogebat fortuna) egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia, ab recenti memoria perfidiæ, auditi ſunt. In concilio, quanquam juſta ira omneis ad delendam ſtimulabat Carthaginem; tamen quum & quanta res eſſet, & quàm longi temporis obſidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent, & ipſum Scipionem exſpectatio ſucceſſoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, ſollicitaret; ad pacem omnium animi verſi ſunt.

XXXVII. Poſtero die revocatis legatis, & cum multa caſtigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum eſſe crederent; con-

conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus ſuis viverent. quas urbes, quoſque agros, quibuſque finibus ante bellum tenuiſſent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivoſque, & captivos omneis rederent Romanis, & naves roſtratas, præter decem triremes, traderent, elephantoſque, quos haberent domitos; neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injuſſu populi Romani gererent. Maſiniſſæ res redderent, fœduſque cum eo facerent. Frumentum, ſtipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati rediiſſent, præſtarent. Decem millia talentûm argenti deſcripta, penſionibus æquis, in annos quinquaginta ſolverent. Obſides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita ſe daturum, ſi per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuiſſent in navibus, reſtituerentur. Aliter nec inducias, nec ſpem pacis ullam eſſe.* Has conditiones legati quum domum ferre juſſi in concione ederent, & Giſgo ad diſſuadendam pacem proceſſiſſet, audireturque à multitudine, inquieta eadem & imbelli; indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Giſgonem manu ſua ex ſuperiore loco detraxit. Quæ inſueta liberæ civitati ſpecies quum fremitum populi moviſſet, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem,* inquit, *annorum à vobis profectus, poſt trigeſimum ſextum annum redii. Militares artes (quas me à puero fortuna nunc privata nunc publica docuit) probè videor ſcire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excuſata imprudentia, de pace multis verbis diſſeruit, quàm nec iniqua, & neceſſaria eſſet. Id omnium maximè difficile erat, quòd ex navibus per inducias captis nihil præter ipſas comparebat naves: neque inquiſitio erat facilis, adverſantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, & homines utique inquiri. *Cetera, quæ abeſſent,*

eſſent, æſtimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienſes. Sunt qui Annibalem ex acie ad mare perveniſſe, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poſtulantique ante omnia Scipioni, ut Annibal ſibi traderetur, reſponſum eſſe, Annibalem in Africa non eſſe.

XXXVIII. Poſteaquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis deſcripta rationibus quæſtores, quæ privata profiteri domini juſſi; pro ea ſumma pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præſentia exacta: induciæque Carthaginienſibus datæ in tres menſes. Additum, ne per induciarum tempus alio uſquam quàm Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Poſt eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat; juſſuſque erat Tib. Claudius maturè in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe ab Tib. Claudio conſule facta erant; quòd Patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quàm conſulis, cenſuerant. Prodigia quoque nunciata ſub ipſam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis ſolis orbis minui viſus, & pluit lapideo imbri: & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ,

Frusinone murus aliquot locis, & porta de cœlo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterùm ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est; quum, discessisse inde aquam, nunciatum esset: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum perveniisset, stetissetque ibi dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, & ab Ilva Corsicam, à Corsica in Sardiniam trajecit. ibi superantem Insanos montes multo & sævior & infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. Multæ quassatæ, armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductæ reficiuntur naves, hyems oppressit: circumactumque anni tempus; & nullo prorogante imperium, privatus Tib. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque quum pridie Idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent; respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo & Q. Fulvio, ædilibus curulibus,

bus, ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex ærario ſcribæ viatoreſque ædilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt; non ſine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero & L. Lætorius, ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicârunt; quum ludos ludorumque cauſſa epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia ludos dictator & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſeſque quum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Annibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum, ingenti lætitia Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene geſtæ rei acceſſio erat, devictum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuere facta gratulatione omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretæ. Legatis Carthaginienſium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita: creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus. Prætores M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam eſt ſortitus. *Ante Chr.* 201. *U. C.* 551. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quàm legati Philippi regis & Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; ſeu bellum foret, facilem victoriam, ſeu jam finiretur, finiti tanti belli ſe conſule gloriam petens. Negare

itaque priùs quicquam agi paſſurum, quàm ſibi Africa decreta eſſet; concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quòd iniquum eſſet, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio conſule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum eſſe, cujus vellent imperium in Africa eſſe. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decrêſſe.* Multis contentionibus & in ſenatu & ad populum acta res, poſtremò eò deducta eſt, ut ſenatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) cenſuerunt, utì conſules provincias inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Italiam, uter claſſem navium quinquaginta haberet. Cui claſſis obveniſſet, in Siciliam navigaret. ſi pax cum Carthaginienſibus componi nequîſſet, in Africam trajiceret: conſul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrùm conſulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare: & quem, ſi deportandus exercitus victor ex Africa eſſet, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari juſſiſſent, ne conſul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter conſul, cui Italia eveniſſet, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli cum ſuis duabus item legio-

nibus

nibus in Etruria prorogatum imperium eſt. Quod ad Hiſpanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum eſſe. utì conſules cum tribunis agerent, ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli quinquaginta navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuiſſet. quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio proprætore in eum annum imperium eſſet. ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconſuli uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis reſpubl. adminiſtraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi & Carthaginienſium actum. Priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium quæ queſti erant miſſi ad regem à Roma legati de populatione ſociorum: partim ultro accuſantium quidem & ſocios populi Romani, ſed multo infeſtiùs M. Aurelium; quem ex tribus ad ſe miſſis legatis delectu habito ſubſtitiſſe, & ſe bello laceſſiſſe contra fœdus, & ſæpe cum præfectis ſuis ſignis collatis pugnâſſe: partim poſtulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militâſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur. Adverſus ea M. Furius, miſſus ad idipſum ab Aurelio ex

Macedonia, differuit: *Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani feſſi populationibus atque injuria ad regem deficerent, finibus ſociorum non exceſſiſſe: dediſſe operam, ne impune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis eſſe. eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia miſſum nuper in Africam eſſe Annibali Carthaginienſibuſque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones quum perplexè reſponderent, ipſi antè reſponſum tulerunt: *Bellum quærere regem, &, ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quòd ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſiverit: & quòd hoſtes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem rectè atque ordine videri feciſſe & facere, quòd eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat: & M. Aurelium è republica facere, gratumque id ſenatui eſſe, quòd ſocios populi Romani, quando jure fœderis non poſſet, armis tueatur.* Cum hoc tam triſti reſponſo dimiſſis Macedonibus, legati Carthaginienſes vocati. quorum ætatibus dignitatibuſque conſpectis, (nam longè primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere, verè de pace agi. Inſignis tamen inter ceteros Aſdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis ſemper auctor, adverſuſque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. qui quum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina; nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia eſſet; nunc monendo etiam Patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſtè ac moderatè uterentur: *Si ſe atque Hannonem audiſſent Carthaginienſes, & tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones, quas tunc peterent. Rarò ſimul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum eſſe, quòd in ſecundis rebus*

bus ſapere & conſulere meminerit. &, Hercule, mirandum fuiſſe, ſi aliter facerent. Ex inſolentia, quibus nova bona fortuna ſit, impotentes lætitiæ inſanire: populo Romano uſitata ac propè jam obſoleta ex victoria gaudia eſſe, ac plus pene parcendo victis, quàm vincendo, imperium auxiſſe. Ceterorum miſerabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quò recidiſſent Carthaginienſium res. nihil eis, qui modò orbem prope terrarum obtinuiſſent armis, ſupereſſe, præter Carthaginis mœnia. Iis incluſos, non terra, non mari quicquam ſui juris cernere. Urbem quoque ipſam, ac penates ita habituros, ſi non in ea quoque, quo nihil ulterius ſit, ſævire populus Romanus velit.* Quum flecti miſericordia Patres appareret, ſenatorum unum, infeſtum perfidiæ Carthaginienſium, ſuccłamâſſe ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi eſſent, quum eos, per quos ante ictum eſſet, fefelliſſent? Per eoſdem,* inquit Aſdrubal, *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus conſul, cui claſſis provincia erat, ſenatuſconſulto interceſſit. Tum Manius Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, Vellent juberentne ſenatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace, utì rogâſſent, omnes tribus juſſerunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione ſenatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum ſententia pacem cum populo Carthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienſes: petieruntque, ut ſibi in urbem introire, & colloqui cum civibus ſuis liceret, qui capti in publica cuſtodia eſſent. eſſe in iis partim propinquos, amicoſque ſuos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus con-

ventis, quum rurſus peterent, ut ſibi quos vellent ex iis redimendi poteſtas fieret, juſſi nomina edere. & quum ducentos ferme ederent, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet, ſine pretio eos Carthaginienſibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus ferendum ire juberentur, ipſis poſtulantibus, ſenatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *Ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: utì prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, quum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus antè dictum eſt legibus, pacem fecerunt, Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt, inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſſit. quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quàm ſi ipſa Carthago arderet. De perfugis graviùs, quàm de fugitivis, conſultum. nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi: Romani in crucem ſublati.

XLIV. Annis antè quadraginta pax cum Carthaginienſibus poſtremò facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. bellum initum annis pòſt tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio conſulibus. Finitum eſt ſeptimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe: Ti. Claudii primùm cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuiſſe in mora, quo minùs id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginienſibus quum prima collatio

collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur, mœſtitiaque & fletus in curia eſſet, ridentem Annibalem ferunt conſpectum. cujus quum Aſdrubal Hædus riſum increparet in publico fletu, quum ipſe lacrimarum cauſſa eſſet; *Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit, *ſic & animus intus cerni poſſet, facilè vobis appareret, non læti, ſed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, riſum eſſe, qui tamen nequaquam adeo eſt intempeſtivus, quàm veſtræ iſtæ abſurdæ atque abhorrentes lacrimæ ſunt. Tunc fléſſe decuit, quum adempta nobis arma, incenſæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec eſſe in vos odio veſtro conſultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quieſcere poteſt. ſi foris hoſtem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis cauſis tuta videntur, ſed ſuis ipſa viribus enerantur. Tantum nimirum ex publicis malis ſentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acriùs, quàm pecuniæ damnum, ſtimulat. Itaque quum ſpolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam deſtitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum eſt, tanquam in publico funere comploratis. Quàm vereor, ne propediem ſentiatis leviſſimo in malo vos hodie lacrimâſſe.* Hæc Annibal apud Carthaginienſes. Scipio, concione advocata, Maſiniſſam ad regnum paternum Cirtha oppido, & ceteris urbibus agriſque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani poteſtatem veniſſent, adjectis donavit. Cn. Octavium claſſem in Siciliam ductam Cn. Cornelio conſuli tradere juſſit. legatos Carthaginienſium Romam proficiſci, ut, quæ ab ſe ex decem legatorum ſententia pacta eſſent, ea Patrum auctoritate populique juſſu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves impoſito, in Siciliam Lilybœum trajecit. inde magna parte militum in navibus miſſa, ipſe per lætam pace non minùs quàm victoria Italiam, effuſis non urbibus modò ad habendos honores, ſed agreſtium etiam turba obſidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clariſſimo urbem eſt invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda quadragenos æris diviſit. Morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum, quàm triumphantis gloriæ, Syphax eſt; Tiburę haud ita multo antè mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conſpecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere eſt elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam ſpernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem eſt, pileo capiti impoſito, Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris priùs favor, an popularis aura celebraverit; an, ſicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeii, patrum memoria, cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus: exemplo deindè hujus, nequaquam victoria pares, inſignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

LIBER XXXI.

EPITOME.

XIV. BELLI adverſus Philippum Macedoniæ regem, quod intermiſſum erat, repetiti cauſſæ feruntur hæ. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in ſacrarium Cereris cum aliis popularibus ſuis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas ſummum commiſiſſent, ab Athenienſibus cæſi ſunt. Acarnanes, mortibus ſuorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. V. Paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam, quum Athenienſium, qui obſidebantur à Philippo, legati auxilium à ſenatu petiſſent, & ſenatus id cenſuiſſet ferendum, plebe, quòd tot bellorum continuus labor gravis erat, diſſentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut ſociæ civitati ferri opem populus juberet. VI. Bellum id P. Sulpicio conſuli mandatum eſt: XXXV, &c. qui, exercitu ad Macedoniam ducto, equeſtribus prœliis cum Philippo proſpere pugnavit. XVI, &c. Abydeni à Philippo obſeſſi, ad exemplum Saguntinorum, ſuos ſeque occiderunt. XXI. L. Furius prætor Gallos Inſubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Amilcar eo bello occiſus eſt, & millia hominum triginta quinque. XV, &c. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii conſulis, expugnationeſque urbium ab utroque factas continet. XLVI. Sulpicius conſul, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, bellum gerebat. XLIX. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

I. ME quoque juvat, velut ipſe in parte laboris periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. nam etſi profiteri auſum, perſcripturum res omneis Romanas, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minimè convenit; tamen quum in mentem venit, tres & ſexaginta annos (tot enim ſunt à primo Punico ad ſecundum bellum finitum) æquè multa volumina occupâſſe mihi, quàm occupârint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium conſulem, qui primus bellum Carthaginienſibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vaſtiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & creſcere pene opus, quòd prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetuſtæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Aſiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Ceterùm cœptum bellum adverſus Philippum decem ferme antè annis, triennio priùs depoſitum erat: quum Ætoli & belli & pacis fuiſſent cauſſa. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infenſos Philippo, cum ob infidam adverſus Ætolos alioſque regionis ejuſdem ſocios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam miſſa Annibali Pœniſque, preces Athenienſium, quos agro pervaſtato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt, nunciantes Aſiæ quoque civitates ſollicitari. His legationibus reſponſum eſt, curæ

curæ Aſianam rem ſenatui fore. Conſultatio de Macedonico bello integra ad conſules, qui tunc in prœlio cum Boiis erant, rejecta eſt. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres miſſi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annunciarent victum Annibalem, Pœnoſque; & gratias agerent regi, quòd in rebus dubiis, quum finitimi etiam ſocii Romanos deſererent, in fide manſiſſet; & peterent, ut, ſi coacti injuriis bellum adverſus Philippum ſuſcepiſſent, priſtinum animum erga populum Romanum conſervaret. Eodem fere tempore P. Ælius conſul in Gallia, quum audiſſet à Boiis ante ſuum adventum incurſiones in agros ſociorum factas, duabus legionibus ſubitariis tumultus ejus cauſſa ſcriptis, addituſque ad eas quatuor cohortibus de exercitu ſuo, C. Oppium præfectum ſociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere juſſit. ipſe eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingreſſus hoſtium fines, primò populationes ſatis proſperè ac tutò fecit: delecto deinde ad caſtrum Mutilum ſatis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant ſegetes) profectus, neque explorato circa, nec ſtationibus ſatis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, poſitis, improviſo impetu Gallorum cum frumentatoribus eſt circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad ſeptem millia hominum palata per ſegetes ſunt cæſa: inter quos ipſe C. Oppius præfectus. ceteri in caſtra metu compulſi, inde ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum, ad conſulem per ſaltus propè invios pervenere: qui, niſi quòd populatus eſt Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia quum geſſiſſet, Romam rediit. III.

III. Quum primùm ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, ne quam priùs rem quàm de Philippo ſociorumque querelis ageret; relatum extemplo eſt: decrevitque frequens ſenatus, ut P. Ælius conſul, quem videretur ei, cum imperio mittèret, qui, claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam tranſmiſit. ad quem quum M. Aurelius legatus veniſſet, edocuiſſetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparâſſet rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modò urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus priùs auſus ex aliquanto minore regno eſſet; hæc eadem ſcribere Aurelium conſulibus & ſenatui placuit.

IV. Exitu hujus anni, quum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio P. Scipionis in Africa bellum perfeciſſent; decreverunt Patres, ut M. Junius, prætor urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio conſulum comitia habente, creati conſules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnificè apparatèque facti ab

Ante Chr. 200. *U.C.* 552.

ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco & L. Quintio Flaminino. biduum inſtauratum eſt: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miſerat, quaternis æris populo cum ſumma fide & gratia diviſerunt. Et plebeii ludi ter toti inſtaurati ab ædilibus plebis, L. Apuſtio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum cauſſa.

V. Anno quingenteſimo * quinquageſimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio conſulibus, bellum cum rege Philippo initum eſt; paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam. Omnium primùm eam rem Idibus Martiis, quo die tum conſulatus inibatur, P. Sulpicius conſul retulit: ſenatuſque decrevit, utì conſules majoribus hoſtiis rem divinam facerent, quibus Diis ipſis videretur, cum precatione ea, *Quam rem ſenatus populuſque Romanus de republica, deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res utì populo Romano, ſociiſque, ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret*; ſecundùm rem divinam, precationemque, ut de republica, deque provinciis ſenatum conſulerent. Per eos dies, opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Athenienſium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus ſuis nunciaret; brevique non agros modò, ſed urbem etiam in ditione ejus futuram, niſi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciâſſent conſules, rem divinam rite perfectam eſſe, & precationem admiſiſſe Deos; aruſpices reſpondere, lætaque exta fuiſſe, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi: tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Athenienſium auditi. Senatus inde conſultum factum eſt,

* Quinquageſimo ſecundo potiùs pro ratione Catonianâ. Vide clar. Dodwelli Tabb. ad Dionyſ. Halicarn.

ut

ut ſociis gratiæ agerentur, quòd, diu ſollicitati, ne obſidionis quidem metu fide deceſſiſſent. de auxilio mittendo tum reſpondere placere, quum conſules provincias ſortiti eſſent; atque is conſul, cui Macedonia provincia eveniſſet, ad populum tuliſſet, ut Philippo, regi Macedonum, indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia ſorte evenit. iſque rogationem promulgavit; *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibuſque, qui ſub regno ejus eſſent, ob injurias armaque illata ſociis populi Romani, bellum indici.* alteri conſuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde ſortiti ſunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fulvius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata eſt. id quum feſſi diuturnitate & gravitate belli ſua ſponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius, tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingreſſus, incuſaverat bella ex bellis ſeri, ne pace unquam frui plebs poſſet. Ægre eam rem paſſi Patres, laceratuſque probris in ſenatu tribunus plebis: & conſulem pro ſe quiſque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, caſtigaretque ſegnitiem populi; atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura eſſet.

VII. Conſul, in campo Martio comitiis habitis, priuſquam centurias in ſuffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare,* inquit, *videmini mihi, Quirites, non, utrùm bellum an pacem habeatis, vos conſuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) ſed utrùm in Macedoniam legiones tranſportetis, an hoſtem in Italiam accipiatis. Hoc quantum interſit, ſi unquam antè aliàs, Punico certè proximo bello experti eſtis. Quis enim dubitat, quin,*

quin, ſi Saguntinis obſeſſis fidemque noſtram implorantibus impigre tuliſſemus opem, ſicut patres noſtri Mamertinis tulerant, totum in Hiſpaniam averſuri bellum fuerimus, quod cunctando cum ſumma clade noſtra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium eſt, quin hunc ipſum Philippum, pactum jam per legatos literaſque cum Annibale in Italiam trajicere, miſſo cum claſſe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. &, quod tunc fecimus, quum hoſtem Annibalem in Italia haberemus, id nunc, pulſo Italia Annibale, devictis Carthaginienſibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, ſicut Sagunto expugnando Annibalem paſſi ſumus, ſegnitiem noſtram experiri regem. Non quinto inde menſe, quemadmodum ab Sagunto Annibal, ſed quinto inde die, quàm ab Corintho ſolverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginienſibus Macedonas; Pyrrho certè æquabitis. dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præſtat. Minima acceſſio ſemper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie eſt. Peloponneſum totam in ditione Philippus habet, Argoſque ipſos; non vetere fama magis, quàm morte Pyrrhi nobilitatos. Noſtra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, ſalvis ducibus, ſalvis tot exercitibus, quos Punicum poſtea bellum abſumpſit, aggreſſus Pyrrhus tamen concuſſit, & victor prope ad ipſam urbem Romam venit! Nec Tarentini modò, oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen ſecutos crederes, ſed Lucanus, & Bruttius, & Samnis à nobis defecerunt. Hæc vos, ſi Philippus in Italiam tranſmiſerit, quietura aut manſura in fide creditis? Manſerunt enim Punico poſtea bello. nunquam iſti populi, niſi quum deerit ad quem deſciſcant, à nobis non deficient. Si piguiſſet vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienſes hoſtes haberetis. Macedonia potiùs, quàm Italia, bellum habeat. hoſtium urbes agri-

que

que ferro atque igni vaſtentur. Experti jam ſumus, foris nobis, quàm domi, feliciora potentioraque arma eſſe. Ite in ſuffragium bene juvantibus Diis: & quæ Patres cenſuerunt, vos jubete. Hujus vobis ſententiæ non conſul modò auctor eſt, ſed etiam Dii immortales, qui mihi ſacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, ſenatui, vobiſque & ſociis ac nomini Latino, claſſibus exercitibuſque noſtris bene ac feliciter eveniret, læta omnia proſperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in ſuffragium miſſi, utì rogârat, bellum juſſerunt. Supplicatio inde à conſulibus in triduum ex ſenatuſconſulto indicta eſt; obſecratique circa omnia pulvinaria Dii, quod bellum cum Philippo populus juſſiſſet, id bene ac feliciter eveniret. conſultique feciales ab conſule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrùm ipſi utique nunciari juberent; an ſatis eſſet, in finibus regni quod proximum præſidium eſſet, eò nunciari: feciales decreverunt, utrum eorum feciſſet, rectè facturum. Conſuli à Patribus permiſſum, ut, quem videretur ex iis, qui extra ſenatum eſſent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus conſulum prætorumque actum. conſules binas legiones ſcribere juſſi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permiſſum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportâſſet, voluntarios, quos poſſet, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus eſſet. Prætoribus, L. Furio Purpureoni & Q. Minucio Rufo, quina millia ſociûm Latini nominis conſul daret: quibus præfidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipſe juſſus ex eo exercitu, quem P. Ælius conſul habuiſſet, ut quiſque minimè multa ſtipendia haberet, legere, donec & ipſe quinque millia ſociûm

ſociûm ac nominis Latini effeciſſet: id præſidio Siciliæ provinciæ eſſet. M. Valerio Faltoni, qui prætor priori anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium eſt, utì proprætor in Sardiniam trajiceret: atque de exercitu, qui ibi eſſet, quinque millia ſociûm nominis Latini, qui eorum minimè multa ſtipendia haberet, legeret. Et conſules duas urbanas legiones ſcribere juſſi: quæ, ſi quo res poſceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli ſocietate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno uſura reſpublica erat.

IX. In ipſo apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciârunt; *Athenienſes adverſus Philippum petîſſe ab rege auxilium. ceterùm etſi communes ſocii ſint, tamen, niſi ex auctoritate populi Romani, neque claſſem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujuſquam cauſſa regem in Græciam miſſurum eſſe. Vel quieturum eum in regno, ſi populo Romano ſocios defendere liceat; vel Romanos quieſcere, ſi malint, paſſurum: atque ipſum auxilia, quæ facilè adverſus Philippum tueri Athenas poſſent, miſſurum.* Gratiæ regi ab ſenatu actæ, reſponſumque; *Tutari ſocios populo Romano in animo eſſe. ſi qua re ad id bellum opus ſit, indicaturos regi. regnique ejus opes ſcire ſubſidia firma ac fidelia ſuæ reipublicæ eſſe.* Munera deinde legatis in ſingulos quinum millium æris ex ſenatuſconſulto miſſa. Quum delectum conſules haberent, pararentque quæ ad bellum opus eſſent; civitas religioſa, in principiis maximè novorum bellorum, ſupplicationibus habitis jam, & obſecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum eſſet; ludos Jovi, donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia eveniſſet, juſſit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit,

tulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere debere. *Si ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe; reponi ſtatim debere, nec cum alia pecunia miſceri. quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe.* Quanquam & res, & auctor movebat; tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus, ſi poſſet rectè votum incertæ pecuniæ ſuſcipi. poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba conſul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant: præterquam quòd tanta pecunia, quantam tum, quum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos, donaque facturum vovit. Toties antè ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cœnomanique, & Boii, excitis Salyis, Ilvatibuſque, & ceteris Liguſtinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Aſdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinaſque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades ſpatium colonis dedit ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda: ut obſiderentur tamen priùs quàm expugnarentur; nunciosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo, qui tum provinciæ præerat, cetero ex ſenatuſconſulto exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſociûm ac Latini nominis, cùm iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum ſubſtiterat. is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram*

alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis præſidii colonis laborantibus fore, niſi quinque millia ſociûm quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hoſtium animos.

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet: & aut ipſe, ſi per commodum reipublicæ poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur; aut L. Furio prætori ſcriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis in vicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Etruriæ præſidio eſſent, proficiſceretur ipſe ad coloniam liberandam obſidione. Legatos item mittendos in Africam cenſuerunt, eoſdem Carthaginem, eoſdem in Numidiam ad Maſiniſſam. Carthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud ſatis ſcire ex Aſdrubalis prius, an ex Magonis poſtea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum Ligurumque exciviſſe ad arma contra populum Romanum. eum, ſi pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano eſſe.* ſimul nunciare juſſi, *perfugas ſibi non omnes redditos eſſe. magnam partem eorum palam Carthagini obſervari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut ſibi ex fœdere reſtituantur.* Hæc ad Carthaginienſes mandata. Maſiniſſæ *gratulari juſſi, quòd non patrium modo recuperáſſet regnum. ſed parte florentiſſima Syphacis finium adjecta etiam auxiſſet.* Nunciare præterea juſſi, *bellum cum rege Philippo ſuſceptum, quòd Carthaginienſes auxiliis juviſſet, injuriaſque inferendo ſociis populi Romani, flagrante bello Italiæ, coëgiſſet claſſes exercituſque in Græciam mitti; &, diſtinendo copias, cauſſa inprimis fuiſſet ſerius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla

ampla data, quæ ferrent regi, vaſa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica: cum eburneo ſcipione, & toga prætexta cum curuli ſella. juſique polliceri, ſi quid ei ad firmandum augendumque regnum opus eſſe judicâſſet, enixè id populum Romanum merito ejus præſtaturum. Verminæ quoque, Syphacis filii, legati per eos dies ſenatum adierunt; excuſantes *errorem adoleſcentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginienſium avertentes. Et Maſiniſſam Romanis ex hoſte amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Maſiniſſa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, ſociuſque, & amicus ab ſenatu appellaretur.* Reſponſum legatis eſt: *& patrem ejus Syphacem ſine cauſſa ex ſocio & amico hoſtem repente populi Romani factum: & eum ipſum rudimentum adoleſcentiæ, bello laceſſentem Romanos, poſuiſſe. Itaque pacem illi priùs petendam à populo Romano eſſe, quàm ut rex, ſociuſque, & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga ſe regum meritis dare populum Romanum conſuéſſe. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum ſenatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rurſus ab ſenatu ei poſtulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam miſſi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes ſingulis datæ.

XII. Literæ deinde in ſenatu recitatæ ſunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat, pecuniam Locris ex Proſerpinæ theſauris nocte clam ſublatam: nec, ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla exſtare. Indignè paſſus ſenatus non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem, tam clarum recenſque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad

præ-

prætorem in Bruttios ſcriberet: ſenatui placere, quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. quæ inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut antè pontifices cenſuiſſent, fieri cauſſa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant: Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe: Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus, maſculus an fœmina eſſet: alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite: Sinueſſæ porcus cum capite humano natus. in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio conſulibus deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quæ proximè ſecundùm id prodigium factæ eſſent, imperârunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea utì fierent, C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauros repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio &

M.

M. Claudio conſulibus mutuam dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret, negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſuſtinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti reſpublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicatam pro beneficio tanquam ob noxam ſuam pecuniam fore?* Quum & privati æquum poſtularent, nec tamen ſolvendo ære alieno reſpublica eſſet, quod medium inter æquum & utile erat decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgò venales eſſe diceret, & ſibimet emptis opus eſſe, agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum æſtimaturos, & in jugera aſſes vectigales, teſtandi cauſſa publicum agrum eſſe, impoſituros: ut ſi quis, quum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere, quàm agrum, mallet, reſtitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, ſecundùm vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brunduſium venit: &, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis, navibuſque ex claſſe conſulis Cornelii lectis, altera die, quàm à Brunduſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præſto fuere Athenienſium legati, orantes, ut ſe obſidione eximeret. Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cento cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipſe rex Athenas obſidebat. eo maximè tempore Abydum oppugnabat; jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat

bat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes, per Initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facilè eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes. deductique ad antistites templi, quum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Athenienſibus pateretur. Hic exercitus, primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam venissent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Athenienſibus societatis caussa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii propè ipsi exciti sedibus suis exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quàm præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitatæ sunt, commemoratio erat beneficiorum primùm in civitatem sociam: deinde rerum, quas adversus

Philippum geſiſſet: ad poſtremum adhortatio, capeſſendum bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequicquam poſtea, ſi tum ceſſâſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros. Rhodii deinde legati auditi ſunt, quorum recens erat beneficium, quòd naves longas quatuor Athenienſium captas nuper à Macedonibus, recuperataſque remiſerant. Itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti. tum primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitaſque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii priùs Athenienſibus dederant. Secundùm hæc rex Attalus Æginam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per inſulas Rhodum navigârunt: omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis. Attalum Æginæ miſſi in Ætoliam nuncii, exſpectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque compoſita cum Philippo pace: & ipſe, Rhodiique, ſi inſtitiſſent tunc Philippo, egregium liberatæ per ſe Græciæ titulum habere potuiſſent; patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque ejus geſti perfectique Romanis conceſſerunt.

XVI. Philippus magis regio animo eſt uſus: qui quum Attalum Rhodioſque hoſtes non ſuſtinuiſſet, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis ſuis, cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis, ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipſe terra eodem, cum expeditis duobus

bus millibus peditum, equitibus ducentis, pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, poſtremò proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum, occupat. inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elæunta & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recipit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantùm milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea, quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantùm auxilii ex propinquo oſtendit; neque terra neque mari adjutis ſociis.

XVII. Abydeni primò tormentis per muros diſpoſitis non terra modò adeuntes aditu arcebant; ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet; legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret; atque ipſis urbe excedere cum ſingulis veſtimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus, reſpondiſſet: adeo renunciata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virgineſque, infantes etiam cum ſuis nutricibus in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri: veſtem pretioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici:

ſacerdotes victimaſque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primùm, qui, ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent, extemplo conjuges liberoſque interficerent: aurum, argentum, veſtemque, quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis privatiſque, quamplurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſe facinus perpetraturos, præeuntibus exſecrabile carmen ſacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum. Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox prœlium diremptura eſſet, rex prior, territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos, & confectos vulneribus ac laſſitudine, ſupereſſe prœlio cernerent; luce prima ſacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem, ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam miſſi erant, M. Æmilius trium conſenſu, minimus natu, audita obſidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui queſtus Attalo Rhodiiſque arma illata, & quòd tum maximè Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum diceret, *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audire, ferocior oratio viſa eſt, quàm quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primùm velim vos fœderum memores ſervare mecum pacem. Si bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minùs quàm Romanum, nobile bello ſentiatis.* Ita dimiſſo legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amiſit. tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut, repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent,

iſſent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maximè, qui, quos ad mortem devoviſſent, eorum deditionem vivorum hoſti feciſſent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque diſcurrerent, ſeque ipſi per omnes vias lethi interficerent. Obſtupefactus eo furore rex ſuppreſſit impetum militum: &, *triduum ſe ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo ſpatio plura facinora in ſe victi ediderunt, quàm infeſti edidiſſent victores. nec, niſi quem vincula, aut alia neceſſitas mori prohibuit, quiſquam vivus in poteſtatem venit. Philippus, impoſito Abydi præſidio, in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Annibali, ſic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos feciſſet; nuncii occurrerunt, conſulem jam in Epiro eſſe, & Apolloniam terreſtres copias, navales Corcyram in hiberna deduxiſſe.

XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam miſſi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, reſponſum à Carthaginienſibus eſt; nihil ultra ſe facere poſſe, quàm ut exſilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo veſtigare potuerint, reddidiſſe. & de ea re miſſuros legatos Romam, qui ſenatui ſatisfacerent. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miſerunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Maſiniſſæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti. ipſe in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam miſit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni obviam progreſſus, ut ſcriberent ipſi quas vellent pacis conditiones, permiſit. omnem pacem bonam juſtamque fore ſibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, juſſuſque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconſul ex Hiſpania rediit. qui quum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter feliciterque geſtas expoſuiſſet, poſtulâſſetque ut triumphanti ſibi invehi liceret in urbem; res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus; ſed exemplum à majoribus non accepiſſe, ut qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſſiſſet, triumpharet. Proconſulem illum Hiſpaniam provinciam, non conſulem, aut prætorem, obtinuiſſe. Decurrebatur tamen eò, ut ovans urbem iniret; intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret. poſtremò victus conſenſu Patrum tribunus ceſſit: & ex ſenatuſconſulto L. Lentulus ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L. militibus ex præda centum viginti aſſes divifit.

XXI. Jam exercitus conſularis ab Arretio Ariminum traductus erat, & quinque millia ſociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam tranſierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adverſus Gallos, Cremonam tum obſidentes, profectus, caſtra mille quingentorum paſſuum intervallo ab hoſte poſuit. Occaſio egregiè rei gerendæ fuit, ſi protinus de via ad caſtra oppugnanda duxiſſet. palati paſſim vagabantur per agros, nullo ſatis firmo relicto præſidio. laſſitudini militum timuit, quòd raptim ductum agmen erat. Galli clamore ſuorum ex agris revocati, omiſſa præda quæ in manibus erat, caſtra repetivere; & poſtero die in aciem progreſſi. nec Romanus moram pugnandi fecit. ſed vix ſpatium inſtruendi fuit: eo curſu hoſtes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas diviſum ſocialem exercitum habebat) in prima acie locata eſt: in ſubſidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus

tibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpoſiti. Prætor ſecum duos legatos, Cn. Lætorium & P. Titinnium, habebat; cum quibus circumſpicere, & obire ad omnes hoſtium ſubitos conatus poſſet. Primò Galli, omni multitudine in unum locum adnixi, obruere atque obterere ſeſe dextram alam, quæ prima erat, ſperârunt poſſe. ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus, & amplecti hoſtium aciem (quod in multitudine adverſus paucos facile videbatur) conati ſunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat; ædemque Deo Jovi vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornua hoſtium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. ſimul & ipſe, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulſi. ac repente, quum omni parte cæde ingenti ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. fugientes perſecutus eques: mox & legiones inſecutæ in caſtra impetum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt. cæſa & capta ſupra quinque & triginta millia cum ſignis militaribus octoginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Romanorum ſociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hoſtium illata eſt. Quanquam per prætorem prope

debellatum erat, conſul quoque C. Aurelius, perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Conſul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam veniſſet, circa Apolloniam hibernabat. ab claſſe, quæ Corcyræ ſubducta erat, C. Claudius, triremeſque Romanæ (ſicut antè dictum eſt) Athenas miſſæ quum Piræeum perveniſſent, deſpondentibus jam animos ſociis ſpem ingentem attulerant. nam & terreſtres ab Corintho, quæ per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare ſolùm infeſtum, ſed etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant, non modò Sunium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, majoris etiam rei fortuna oblata eſt.

XXIII. Exſules ab Chalcide regiorum injuriis pulſi attulerunt, occupari Chalcidem ſine certamine ullo poſſe. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim: & oppidanos, præſidio Macedonum fretos, cuſtodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita maturè pervenerat, ut inde provehi ad primas anguſtias Eubœæ poſſet, ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: & tranquillo pervectus Chalcidem, paullo ante lucem, quà infrequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa ſcalis cepit: alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente, progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca, cuſtodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudi-

multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem diſcurſum eſt; aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrârunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. nec ullo jam, qui militaris ætatis eſſet, non aut cæſo, aut fugato; Sopatro etiam Acarnane, præfecto præſidii, interfecto, præda omnis primò in forum collata, deinde in naves impoſita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emiſſique captivi, quos Philippus tanquam in tutiſſiman cuſtodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatiſque, ſigno receptui dato conſcenderunt naves; & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quòd ſi tantum militum Romanorum fuiſſet, ut & Chalcis teneri, & non deſeri præſidium Athenarum potuiſſet; magna res principio ſtatim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum anguſtiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quò quum eſſet nunciata clades ſociæ urbis, quanquam ſerum auxilium peditis erat, tamen, quæ proxima auxilio eſt, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum & trecentis equitibus extemplo profectus, curſu prope Chalcidem contendit; haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. à qua deſtitutus ſpe, nec quicquam aliud, quàm ad deforme ſpectaculum ſemirutæ ac fumantis ſociæ urbis, quum veniſſet, paucis vix, qui ſepeliſirent bello abſumptos, relictis, æquè raptim ac venerat, tranſgreſſus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit; pari incepto haud diſparem eventum ratus reſponſurum. & reſpondiſſet, ni ſpeculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno curſu emetientes ſpatium)

contemplatus regium agmen è ſpecula quadam, prægreſſus nocte media Athenas perveniſſet. Idem ibi ſomnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies antè paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenenſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari jubent, ut hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita undique ad portas, pòſt ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conſpectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna: & conſidere ac conquieſcere agmen juſſit; vi aperta propalam uſurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo acceſſit. porta ea, velut in ore urbis poſita, major aliquanto patientiorque, quàm ceteræ, eſt: & intra eam extraque latæ ſunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam poſſent; & extra limes mille ferme paſſus in Academiæ gymnaſium ferens, pediti equitique hoſtium liberum ſpatium præberet. Eo limite Athenienſes cum Attali præſidio & cohorte Dioxippi, acie intra portam inſtructa, ſigna extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere ſe hoſtes in poteſtate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut ſe intuentes pugnarent, ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet*; concitat in hoſtes equum, non ira tantùm, ſed etiam gloria elatus, quòd, ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici ſe pugnantem, egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hoſtes, ingentem cum ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus injecit. plurimos manu ſua cominus eminuſque vulneratos, compulſoſque in portam conſecutus

ſecutus & ipſe; quum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit. quia qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permiſtos hoſtibus ſuos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus, ſigno receptui dato, caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque, & lucus erat circumjectus) poſuit. ſed Cynoſarges, & Lyceum, & quicquid ſancti amœnive circa urbem erat, incenſum eſt: dirutaque non tecta ſolùm, ſed etiam ſepulchra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

XXV. Poſtero die quum primò clauſæ fuiſſent portæ, deinde ſubitò apertæ, quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleuſinem profectus, ſpe improviſò templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi: quum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem à Piræeo ſubſidio venire; omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & quum Argis Achæorum concilium eſſe audîſſet, inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin, tyrannum Lacedæmoniorum: qui, tranſlato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agroſque finitimorum vaſtabat; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem quum, quantum ex quaque civitatum militum conſcriberetur, conſultarent; Philippus dempturum ſe eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantùm agros ſociorum populationibus prohibiturum, ſed terrorem

omnem

omnem belli in ipſam Laconiam, ducto eò extemplo exercitu, tranſlaturum. Hæc oratio quum ingenti hominum aſſenſu acciperetur: *Ita tamen æquum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præſidiis. Itaque, ſi vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda ſatis ſint: ut, meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabidi inferam & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quò ſpectâſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedæmonios: id quæri, ut obſidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneſo, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades, prætor Achæorum, nihil attinere ratus, id modò quum dixiſſet, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quàm propter quas convocati eſſent, decreto de exercitu parando adverſus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit; inter aſſentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna ſpe depulſus, voluntariis paucis militibus conſcriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipſos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles, præfectus regius, ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, è regione Eleuſinis ſaltum Citheronis tranſcendit. inde dimidia parte militum ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit; ut, ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. itaque revocatis, qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque, ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus

neribus receſſit, Philippoque ſe venienti ex Achaia conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt. ſed naves Romanæ, Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium abſiſtere incepto coëgerunt. Diviſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipſe Piræeum pergit: ut, dum Philocles ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes, ipſi Piræeum levi cum præſidio relictum expugnandi facultas eſſet. Ceterùm nihilo ei Piræei, quàm Eleuſinis, facilior, iiſdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus; omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus; quum priorem populationem ſepulchris circa urbem diruendis exercuiſſet, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximiè terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modò ipſa templa, ac ſimulacra evertere ſatis habuit: ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit. & poſteaquam non tam ira ſatiata, quàm iræ exercendæ materia hæc deerat; agro hoſtium in Bœotiam exceſſit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

XXVII. Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrhachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quò arceſſitum L. Apuſtium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit. Apuſtius extrema Macedoniæ populatus, Corrago, & Gerrunio, & Orgeſſo caſtellis primo impetu captis,

captis, ad Antipatriam, in faucibus anguſtis ſitam urbem, venit. ac primò evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, perlicere eſt conatus: deinde ubi, magnitudine ac mœnibus ſituque urbis freti, dicta aſpernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit: puberibuſque interfectis, præda omni militibus conceſſa, diruit muros atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum & munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quàm oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad conſulem cum ſatis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus, in tranſitu fluminis à noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem & trepidationem quum revectus equo propere legatus ſigna convertiſſet, conjectiſque in medium ſarcinis aciem direxiſſet, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi: plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad conſulem, remittitur inde extemplo ad claſſem.

XXVIII. Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes accolæ Macedonum in caſtra Romana veniunt; Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. Pollicentibus auxilia reſpondit conſul, Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, claſſem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, ſicut antè, Philippum urge-

ret.

ret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegniùs (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias quæ ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium prædæ ac præmio eſſent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum ſtatuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerârunt, & ab conſule miſſus L. Furius Purpureo legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primò Macedones, cum quibus recentiſſimum fœdus erat, auditi ſunt. qui, *nulla nova re, nihil ſe novi habere, quod afferrent*, dixerunt. *quibus enim de cauſſis, experta inutili ſocietate Romana, pacem cum Philippo feciſſent, compoſitam ſemel ſervare eos debere. An imitari*, inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis veſtris Romæ reſponderi ita juſſiſſent, Quid ad nos venitis Ætoli, ſine quorum auctoritate pacem cum Philippo feciſtis? Iidem nunc, ut bellum ſecum adverſus Philippum geratis, poſtulant. & antea propter vos, & pro vobis arma ſumpta adverſus eum ſimulabant: nunc vos in pace eſſe cum Philippo prohibent, Meſſanæ ut auxilio eſſent: primò in Siciliam conſcenderunt; iterum, ut Syracuſas oppreſſas ab Carthaginienſibus in libertatem eximerent. Et Meſſanam & Syracuſas, & totam Siciliam ipſi habent: vectigalemque provinciam ſecuribus & faſcibus ſubjecerunt. Scilicet, ſicut vos Naupacti legibus veſtris per magiſtratus à vobis creatos concilium habetis, ſocium hoſtemque libere, quem velitis,*

velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri ve-ſtro; ſic Siculorum civitatibus Syracuſas, aut Meſſanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Præter Romanus conventus agit. eo imperio evocati conveniunt. excelſo in ſuggeſtu ſuperba jura reddentem, ſtipatum lictoribus vident: virgæ tergo, ſecures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum ſortiuntur. Nec id mirari debent, aut poſſunt; quum Italiæ urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejuſdem ſubjectas videant imperio. Capua quidem, ſepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipſo populo, ſupereſt; urbs trunca, ſine ſenatu, ſine plebe, ſine magiſtratibus, prodigium; relicta crudeliùs habitanda, quàm ſi deleta foret. Furor eſt, ſi alienigenæ homines, plus lingua & moribus & legibus quàm maris terrarumque ſpatio diſcreti, hæc tenuerint, ſperare quicquam eodem ſtatu manſurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati veſtræ: qui, quum merito veſtro vobis infeſtus eſſet, & nihil à vobis ultra quàm pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ deſiderat? Aſſuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite: ſerò ac nequicquam, quum dominum Romanum habebitis, ſocium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejuſdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ cauſſæ disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum eſt, eritque. natura enim, quæ perpetua eſt, non mutabilibus in diem cauſſis, hoſtes ſunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi deſinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejuſdem Philippi pace triennio antè decreviſtis, iiſdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compoſitam turbare volunt. & in qua conſultatione nihil fortuna mutavit: cur vos mutetis, non video.

XXX.

XXX. Secundùm Macedonas, ipſis Romanis ita concedentibus jubentibuſque, Athenienſes, qui, fœda paſſi, juſtiùs in crudelitatem fævitiamque regis invehi poterant, introducti ſunt. Deploraverunt vaſtationem populationemque miſerabilem agrorum. *Neque id ſe queri, quòd hoſtilia ab hoſte paſſi forent, (eſſe enim quædam belli jura; quæ ut facere, ita pati fas ſit.) ſata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; miſera magis, quàm indigna patienti eſſe. Verùm enimvero id ſe queri, quòd is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia ſimul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, ſecunda cum ſuperis bellum nefarium geſſerit: omnia ſepulchra monumentaque diruta eſſe in finibus ſuis, omnium nudatos manes, nullius oſſa terra tegi: delubra ſibi fuiſſe, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis caſtellis viciſque conſecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores ſui deſerta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infeſtos circumtuliſſe ignes: ſemiuſta & truncata ſimulacra Deûm inter proſtratos jacere poſtes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque; talem eum, ſi liceat, Ætoliam Græciamque omnem facturum. Urbis quoque ſuæ ſimilem deformitatem futuram fuiſſe, niſi Romani ſubveniſſent. eodem enim ſcelere urbem colenteis Deos, præſidemque arcis Minervam petitam; eodem Eleuſine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque: ſed ab eorum non templis modò, ſed etiam mœnibus vi atque armis repulſum, in ea delubra, quæ ſola religione tuta fuerint, ſævîſſe. Itaque ſe orare atque obſecrare, Ætolos, ut miſerti Athenienſium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui ſecundùm Deos plurimum poſſint, bellum ſuſciperent.*

XXXI.

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam Macedones primùm, deinde Athenienſes mutârunt. Nam & Macedones, quum, ad conquerendas Philippi injurias in to: ſocias nobis urbes, veniſſem, ultro accuſando Romanos, defenſionem ut accuſatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienſes, in Deos ſuperos inferoſque nefanda atque inhumana ſcelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra poſſim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thaſios, Parios, Samios, Lariſſenſes, Meſſenios, hinc ex Achaia exiſtimate queri: graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; niſi gloria digna ſunt, fatecr ea defendi non poſſe. Rhegium, & Capuam, & Syracuſas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio à nobis, Rheginis ipſis ut mitteremus orantibus, in præſidium miſſa, urbem, ad quàm defendendam miſſa erat, per ſcelus poſſedit. Comprobavimus ergo id facinus, an bello perſecuti ſceleratam legionem, in poteſtatem noſtram redactam, tergo & cervicibus pœnas ſociis pendere quum coëgiſſemus, urbem, agros, ſuaque omnia cum libertate legibuſque Rheginis reddidimus? Syracuſanis oppreſſis ab externis tyrannis, quo indignius eſſet, quum tuliſſemus opem, & fatigati propè per triennium terra marique urbe munitiſſima oppugnanda eſſemus, quum jam ipſi Syracuſani ſervire tyrannis, quàm capi à nobis mallent; captam iiſdem armis, & liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam noſtram eſſe, & civitates, quæ in parte Carthaginienſium fuerunt, & uno animo cum illis adverſus nos bellum geſſerunt, ſtipendiarias nobis ac vectigales eſſe. quin contra, hoc & vos & omnes gentes ſcire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam eſſe. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipſi quidem queri poſſunt, nos pœniteat? Hi homines, quum*

quum pro iis bellum adverſus Samnites per annos propè ſeptuaginta cum magnis noſtris cladibus geſſiſſemus; ipſos fœdere primùm, deinde connubio, atque inde cognationibus, poſtremò civitate nobis conjunxiſſemus; tempore noſtro adverſo primi omnium Italiæ populorum, præſidio noſtro fœdè interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati ſe obſideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam miſerunt. Horum ſi neque urbs ipſa, neque homo quiſquam ſupereſſet, quis duriùs quàm pro merito ipſorum ſtatutum indignari poſſet? Plures ſibimet ipſi conſcientia ſcelerum mortem conſciverunt, quàm à nobis ſupplicio affecti ſunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam ſtare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi veſtigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico, quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus? Magis illud eſt periculum, ne nimis facilè victis ignoſcendo, plures ob idipſum ad experiendam adverſus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta ſint, hæc adverſus Philippum, cujus domeſtica parricidia,, & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem, inhumaniorem prope quàm crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ eſtis, meliùs noſtis. Quod ad vos attinet Ætoli; nos pro vobis bellum ſuſcepimus, adverſus Philippum: vos ſine nobis cum eo pacem feciſtis. Et forſitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepiſſe: & nos quum alia majora urgerent, depoſitum à vobis bellum & ipſi omiſimus. Nunc & nos, Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus noſtris in Macedoniam incubuimus: & vobis reſtituendi vos in amicitiam ſocietatemque noſtram fortunæ oblata eſt; niſi perire cum Philippo, quàm vincere cum Romanis mavultis.

XXXII.

XXXII. Hæc dicta ab Romano quum eſſent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama eſt, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti aſſenſus, *Rem magni diſcriminis conſiliis nullam eſſe tam inimicam, quàm celeritatem*, dixit. *Celerem enim pœnitentiam, ſed eandem ſeram atque inutilem ſequi; quum præcipitata raptim conſilia neque revocari, neque in integrum reſtitui poſſint. Deliberationis autem ejus, cujus ipſe maturitatem exſpectandam putaret, tempus ita jam nunc ſtatui poſſe. quum legibus cautum eſſet, ne de pace bellove, niſi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor ſine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque ſit, ac ſi in Panætolico aut Pylaico concilio actum eſſet.* Dimiſſis ita ſuſpenſa re legatis, egregiè conſultum genti aiebat. nam utrius partis melior fortuna belli eſſet, ad ejus ſocietatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum. navales copias Demetriadem in Theſſalia contrahebat: Attalum, Romanamque claſſem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & antè præfecerat. ipſe terreſtres copias comparabat: magna ſe duo auxilia detraxiſſe Romanis credens: ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam à filio Perſeo interclusis. Ab conſule non parabatur, ſed gerebatur jam bellum. per Daſſaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in uſum militi ſatis eſſet, præbentibus agris. Oppida vicique, partim voluntate, partim metu ſe tradebant. quædam vi expugnata, quædam deſerta, in montes pro-

propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lycum ſtativa poſuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Daſſaretiorum mittebat. Philippus conſternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; ſed parum gnarus quam partem petîſſet conſul, alam equitum ad explorandum, quonam hoſtes iter intendiſſent, miſit. Idem error apud conſulem erat. Moviſſe ex hibernis regem ſciebat; quam regionem petîſſet ignorans. is quoque ſpeculatum miſerat equites. Hæ duæ alæ ex diverſo, quum diu incertis itineribus vagatæ per Daſſaretios eſſent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus eſt, hoſtes appropinquare. Itaque prius quàm in conſpectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primùm hoſtem videre, concurrendi facta eſt. Fortè & numero & virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnârunt. Fatigatio ipſorum equorumque incerta victoria diremit prælium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad conſulem retulerunt, per transfugas cognitum eſt: quos levitas ingeniorum ad cognoſcendas hoſtium res in omnibus bellis præbet.

XXXIV. Philippus aliquid & ad caritatem ſuorum, & ut promptiùs pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum, qui ceciderant in expeditione, ſepeliendorum curam habuiſſet; afferri eos in caſtra juſſit, ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inæſtimabile eſt, quàm animi multitudinis. quod promptiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur

tur facturum, id metum pigritiamque incuſſit. nam qui haſtis ſagittiſque, & rara lanceis vulnera facta vidiſſent, cum Græcis Illyriiſque pugnare aſſueti, poſteaquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora, brachiis abſciſſis aut tota cervice deſecta, diviſa à corpore capita, patentiaque viſcera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt; adverſus quæ tela, quoſque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgò cernebant. Ipſum quoque regem terror cepit, nondum juſto prœlio cum Romanis congreſſum. itaque revocato filio, præſidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis ſuas augeret, Pleurato Dardaniſque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis ad hoſtem profectus, paullo plus ducentos paſſus à caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco foſſa ac vallo communivit. ac ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur & univerſam ſpeciem caſtrorum, & deſcripta ſuis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negâſſe, barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum conſul & rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex verò, tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) & Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paullo plus quingentos paſſus, velites & equitum duæ ferme alæ emiſſæ: ut numero quoque eques pedeſque hoſtem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ, quo aſſueverant, fore, ut equites invicem inſequentes refugienteſque nunc telis

telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excurſiones & impetus ſubitos uſui eſſet: Cretenſes in invehentem ſe effusè hoſtem ſagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior quàm pertinacior impetus Romanorum. nam haud ſecus, quàm ſi tota acie dimicarent, & velites emiſſis haſtis cominus gladiis rem gerebant, & equites, ut ſemel in hoſtem evecti ſunt, ſtantibus equis, partim ex ipſis equis, partim deſilientes immiſcenteſque ſe peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, inſuetus ad ſtabilem pugnam; nec pedes concurſator, & vagus, & propè ſeminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti, pariterque & ad ſe tuendum & ad hoſtem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quàm velocitate, tutantes ſe in caſtra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermiſſo die, quum omnibus copiis equitum leviſque armaturæ pugnaturus rex eſſet, nocte cetratos, quos peltaſtas vocant, loco opportuno inter bina caſtra in inſidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut, ſi aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna: ſi minùs, cedendo ſenſim, ad inſidiarum locum hoſtem pertraherent. Et equitatus quidem ceſſit: duces cetratæ cohortis, non ſatis exſpectato ſigno ante tempus excitatis ſuis, occaſionem bene gerendæ rei amiſere. Romanus, & aperto prœlio victor & tutus à fraude inſidiarum, in caſtra ſeſe recepit. Poſtero die omnibus copiis conſul in aciem deſcendit, ante prima ſigna locatis elephantis. quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, uſi ſunt. Ubi latentem intra vallum ſenſit, exprobrans metum ſucceſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur,

batur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris; octo ferme inde millium intervallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primò rex intra vallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul & negligentia cum audacia hoſti. Ubi effuſos vidit, cum omni equitatu & Cretenſium auxiliaribus, quantum equitum velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. Inde copiis diviſis, partim ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipſe ſubſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim cædes ac fuga erat, necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat: qui refugientes in regiam ſtationem incidebant; & plures ab obſidentibus viâs, quàm ab emiſſis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidem trepidi tumultum magis quàm certum nuncium intulerunt caſtris.

XXXVII. Conſul, equitibus juſſis, quà quiſque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones è caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidem aberrârunt, decepti clamoribus aliis ex alio exiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prœlium edebat. nam & ipſa multitudine equitum peditumque propè juſta acies erat: & Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quòd & rex ipſe hortator aderat, & Cretenſium auxiliares multos ex improviſo vulne-

vulnerabant, conferti præparatique in diſperſos & effuſos pugnantes. Quòd ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modò certaminis gloriam, ſed in ſummam etiam belli profectum foret. nunc aviditate cædis intemperantiùs inſecuti, in prægreſſas cum tribunis militum cohortes Romana, incidere. & fugiens eques, ut primò ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos: verſaque momento temporis fortuna pugnæ eſt, terga dantibus qui modò ſecuti erant. Multi cominus congreſſis multi fugientes interfecti. nec ferro tantùm periere, ſed in paludes quidam conjecti profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit quin jaciens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum ſubjecit. Ipſe, quum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus, ad caſum regis concitatis, confoſſus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviaſque trepida fuga in caſtra tandem, jam deſperantibus pleriſque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum ferme capti, octoginta admodum ornati equi, ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent. nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, quum paucis diebus hoſtes, exhauſto circa omni agro, ad ultimum inopiæ venturos ſciret: & conſulem, quum equitatum hoſtium levemque armaturam fudiſſet, ac propè regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe; debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu, quàm re, ut pleraque, facilius. nam ſi omnibus peditum

ioque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculſi ex prœlio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. quum verò integræ copiæ peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes ante portas, præſidiaque diſpoſita eſſent, quid, niſi ut temeritatem regis effusè paullo ante ſecuti perculſos equites imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperæ pugnæ impoſuiſſet. Eò quoque minus eſt mirum, tentâſſe eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum, Dardanoſque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe. Quibus ſi undique circumventus copiis foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque ſecundùm duas adverſas equeſtres pugnas multo minùs tutam moram in iiſdem ſtativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hoſtem vellet, caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret; fruſtratus hoſtem, ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat conſul, quum veniſſe cauduceatorem, & quid veniſſet, nunciatum eſt. reſponſo tantùm dato, mane poſtero die fore copiam conveniendi, id quod quæſitum erat, nox, dieique inſequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanum ſciebat, petit. Conſul, prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abîſſe hoſtem quum ſenſiſſet, ignarus quà ſequeretur, iiſdem ſtativis frumentando dies aliquot conſumpſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia

gonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pellinam eſt progreſſus; nondum comperto, quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus, quum primò ad Bryanium ſtativa habuiſſet, profectus inde tranſverſis limitibus, terrorem præbuit ſubitum hoſti. Movere itaque ex Pellina Romani, & ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde & ipſe, vallo ſuper ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) conſedit. inde ſatis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes arctis faucibus incluſum aditum poſſent, præceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent, alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſuppeditabat, opere permuniit; atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes tranſitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſilveſtria circa, incommoda phalangi maximè Macedonum: quæ, niſi ubi prælongis haſtis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thraces quoque romphææ, ingentis & ipſæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretenſium una cohors non inutilis erat: ſed quæ quoque ipſa ut, ſi quis impetum faceret, in patentem vulneri equum, equitemque ſagittas conjicere poterat; ita adverſus ſcuta Romana nec ad trajiciendum ſatis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus ſenſerunt eſſe, ſaxis, paſſim tota valle jacentibus, inceſſebant hoſtem. ea majore cum ſonitu, quàm vulnere ullo, pulſatio ſcutorum parumper ſuccedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque ſpretis, partim teſtudine facta per adverſos vadunt hoſtes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evaſiſſent,

trepidos ex præſidiis ſtationibuſque Macedonas deturbant; &, ut in locis impeditis difficili fuga, pleroſque etiam obtruncant.

XL. Ita anguſtiæ minore certamine, quàm quod animis propoſuerant, ſuperatæ: & in Eordæam perventum; ubi pervaſtatis paſſim agris, in Elimeam ſe recepit. inde impetum in Oreſtidem fecit: & oppidum Celetrum eſt aggreſſus, in peninſula ſitum. Lacus mœnia cingit: anguſtis faucibus unum ex continenti iter eſt. Primò ſitu ipſo freti, clauſis portis, imperium abnuere: deinde poſtquam ſigna ferri, ac teſtudine ſuccedi ad portam, obſeſſaſque fauces agmine hoſtium viderunt, priuſquam experirentur certamen, metu in deditionen venerunt. Ab Celetro in Daſſaretios proceſſit, urbemque Pelium vi cepit. ſervitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita ſine pretio dimiſit, oppidumque iis reddidit, præſidio valido impoſito. nam & ſita opportunè urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hoſtium agris, conſul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orſus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adverſus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia ſeſe, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus miſit, juſſum inſtare ab tergo abeuntibus, & carpendo poſtremum agmen ſegniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: poſt famam equeſtris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam, ad hæc claſſis Romanæ adventum in Oreum, & ſuper circumfuſas

fusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hæ caussæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: & Amynandro rege Athamanum adjuncto profecti, Cercinium obsedere. Clausserant portas; incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. Ceterùm intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant è magna clade, liberi servique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli, inopia prædæ inde aversi, in Perræbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt. qui Mallœum incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perræbia Gomphos petendi Amynander auctor erat. & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quanquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, sibi ac suis etiam cladis alicujus caussa esset; quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. quum Ætoli, nisi quòd populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse, alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciâssent, trepidare Damocritus, ceterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves

cibo ſopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut ſine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti quum univerſi ſexcentorum ægre ſimul equites peditesque numerum explêſſent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armiſque præſtantem. Itaque primo impetu fuſi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt caſtra. cæſi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, ſuis jam vallo appropinquantibus, receptui cani juſſit. fatigatos enim equos viroſque non tam prœlio, quàm itineris ſimul longitudine, ſimul præpropera celeritate habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire, & prandere jubet: alios in ſtatione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardiùs ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipſis imperatum, ut, ſtatutis ſignis, armiſque ante ſe poſitis, raptim cibum caperent, binis terniſve ſummum ex manipulis aquandi cauſſa miſſis; interim eques cum levi armatura paratus inſtructuſque ſtetit, ſi quid hoſtes moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo ſparſa fuerat, receperat ſe in caſtra) ut defenſuri munimenta, circa portas vallumque armatos diſponunt, dum quietos hoſtes ipſi feroces ex tuto ſpectabant. poſteaquam mota ſigna Macedonum ſunt, & ſuccedere ad vallum parati atque inſtructi cœpere, omnes repente, relictis ſtationibus, per averſam partem caſtrorum ad tumulum, ad caſtra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæſique ſunt Ætolorum. Philippus, ſi ſatis diei ſupereſſet, non dubius quin Athamanes quoque exui caſtris potuiſſent, die per

prœlium,

prœlium, deinde per directionem caſtrorum abſumpto, ſub tumulo in proxima planicie conſedit; prima luce inſequentis diei hoſtem aggreſſurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo ſua caſtra reliquerant, nocte proxima diſperſi fugerunt. Maximè uſui fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti ſummis montibus per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumulum vidit ad carpendum hoſtium agmen miſit.

XLIII. Per eos dies & Athenagoras, regius præfectus, Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primò turbavit. dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto prœlio erat. ubi rurſus procedere Dardani cœpiſſent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant. & loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati; captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, reſtituerat Philippus; incepto forti, non proſpero ſolùm eventu. Minuit deinde ei fortè ablata res hoſtium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo miſſus, ſex millia peditum & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquiſſet, ni Damocritus nunc belli quod inſtaret, nunc futuræ ſolitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adverſaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem caſtigando domi continuiſſet. Hæc ea æſtate ab Romanis Philippoque geſta erant.

XLIV. Claſſis, à Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum verò Athenienſium civitas, cui odia in Philippum per metum jam diu moderata erant, id omne in auxilii præſentis ſpem effundit. nec unquam ibi deſunt linguæ promptæ ad plebem concitandam. quod genus, cum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipuè Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebeſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe; neque in iis quicquam poſtea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotieſcumque pro populo Athenienſi, ſociiſque, & exercitibus, & claſſibus eorum precarentur, toties deteſtari atque exſecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne, nomenque.* additumque decreto, *ſi quis quid poſtea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum. ſi quis contra ignominiam, prove honore ejus dixiſſet feciſſetve, qui occidiſſet eum, jure cæſurum.* poſtremo incluſum, *ut omnia quæ adverſus Piſiſtratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo ſervarentur.* Athenienſes quidem literis verbiſque, quibus ſolis valent, bellum adverſus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piræeum primò ab Hermione petîſſent, paucos ibi morati dies, oneratique æquè immodicis ad honores ſociorum, ac

ac quæ in iram adverſus hoſtem fuerant Athenienſium decretis, navigant à Piræeo Andrum. & quum in portu, quem Gaureleon vocant, conſtitiſſent, miſſis qui tentarent oppidanorum animos, ſi voluntate tradere urbem quàm vim experiri mallent: poſtquam præſidio regio arcem teneri, nec ſe poteſtatis ſuæ eſſe reſpondebant; expoſitis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diverſis partibus rex & legatus Romanus ad urbem ſubeunt. Plus aliquanto Græcos Romana ſigna armaque non antè viſa, animique militum, tam promptè ſuccedentium muro, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta eſt. urbe hoſtes potiti. & in arce, quum biduum loci ſe magis quàm armorum fiducia tenuiſſent; tertio die pacti ipſi præſidiumque, ut cum ſingulis veſtimentis Delium Bœotiæ tranſveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo conceſſa: prædam ornamentaque urbis ipſi avexerunt. Attalus, ne deſertam haberet inſulam, & Macedonum fere omnibus, & quibuſdam Andriorum, ut manerent, perſuaſit. poſtea & ab Delio, qui ex pacto tranſvecti eò fuerant, promiſſis regis, quum deſiderium quoque patriæ faciliùs ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam abſumpti: &, quia vix operæ pretium erat, abſceſſere. Ad Praſias (continentis Atticæ is locus eſt) Iſſæorum viginti lembi claſſi Romanorum adjuncti ſunt. ii miſſi ad populandos Caryſtiorum agros. cetera claſſis Geræſtum, nobilem Eubœæ portum, dum à Caryſto Iſſæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum inſulam Icum pervenere. ibi paucos dies, ſæviente Borea, retenti, ubi prima tranquillitas data eſt, Sciathum trajecere, vaſtatam urbem, direptamque nuper à Phi-

lippo. Per agros palati milites frumentum, & ſi qua alia uſui eſſe ad veſcendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Caſſandream petentes, primò ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde quum ſuperato promontorio ad ipſa mœnia urbis circumagere claſſem vellent, ſæva coorta tempeſtate propè obruti fluctibus; diſperſi magna ex parte amiſſis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempeſtas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum navibus, expoſitiſque copiis aggreſſi urbem, cum multis vulneribus repulſi, (& erat validum ibi regium præſidium) irrito incepto regreſſi Canaſtrum Pallenes trajecere. inde ſuperato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primò ager vaſtatus, deinde ipſa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progreſſi, (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

XLVI. Ibi relicta claſſe, decem navibus expeditis ſinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda conſilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo eſt, ut mille milites præſtaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adverſus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quòd illi quoque gravati priùs eſſent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente ſacra profanaque, abſtrahere eum inde reſpectu rerum ſuarum potuiſſent. Ita Ætoli cum ſpe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimiſſi. Apuſtius cum Attalo ad claſſem rediit. inde conſultari

ſultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, &, quia antè fuerat tentata, firmo erat præſidio. Conjunxerant ſe iis poſt expugnationem Andri cum præfecto Ageſimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam claſſem in ſtationem ad Zelaſium miſerunt; (Iſthmiæ id ſuper Demetriadem promontorium eſt peropportunè objectum) ut, ſi quid inde moverent Macedonum naves, in præſidio eſſent. Heraclides præfectus regius claſſem ibi tenebat; magis per occaſionem, ſi quam negligentia hoſtium dediſſet, quàm aperta vi quicquam auſurus. Oreum diverſi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adverſus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro interſepta urbs eſt. & ut loca diverſa, ſic diſpari modo etiam oppugnabant: Romani teſtudinibus & vineis, & ariete admovendo muris: regii balliſtis, catapultiſque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. & pondere ingenti ſaxa jaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterùm non plures tantùm Macedones quàm antè tuebantur urbem arceſque, ſed etiam præſentioribus animis, & caſtigationibus regis in admiſſa culpa, & ſimul minarum, ſimul promiſſionum in futurum memores; ita ut parum in expugnatione celeri ſpei eſſet. Interim & aliud agi poſſe ratus legatus, relictis quot ſatis videbantur ad opera perficienda militibus, trajicit in proxima continentis: Lariſſamque (non illam in Theſſalia nobilem urbem, ſed alteram, quam Cremaſten vocant) ſubitò adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minùs quàm tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppreſſit. Et jam cum opera in effectu erant circa Oreum: tum præſidium quod intus erat, labore aſſiduo,

assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere. unde biduo pòst deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundùm Initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum socioque ejus à consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quòd absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore, quàm gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quòd in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente faciliùs impetrari posse ratus, Romam inopinatò quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. majores natu

natu negabant triumphum, & quòd alieno exercitu rem geſſiſſet, & quòd provinciam reliquiſſet aviditate rapiendi occaſionem triumphi. id verò eum nullo exemplo feciſſe. Conſulares præcipuè exſpectandum fuiſſe conſulem dicebant. potuiſſe enim caſtris prope urbem poſitis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non feciſſet, ſenatui faciendum eſſe. Conſulem exſpectarent. ubi coram diſceptantes conſulem & prætorem audîſſent, veriùs de cauſſa exiſtimaturos eſſe. Magna pars ſenatus nihil præter res geſtas, & an in magiſtratu ſuiſque auſpiciis geſſiſſet, cenſebant ſpectare ſenatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut clauſtra ad cohibendos Gallicos tumultus oppoſitæ fuiſſent, quum una direpta & incenſa eſſet, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam eſſet, quid tandem prætori faciendum fuiſſe? Nam ſi ſine conſule geri nihil oportuerit, aut ſenatum peccâſſe, qui exercitum prætori dederit: (potuiſſe enim, ſi non cum prætoris, ſed conſulis exercitu rem geri voluerit, ita finire ſenatuſconſultum, ne per prætorem, ſed per conſulem geretur) aut conſulem, qui non, quum exercitum ex Etruria tranſire in Galliam juſſiſſet, ipſe Arimini occurrerit, ut bello intereſſet, quod ſine eo geri fas non eſſet. Non exſpectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum eſſe interdum, non quia velis, ſed quia hoſtis cogat. Pugnam ipſam, eventumque pugnæ ſpectari oportere. fuſos cæſoſque hoſteis: caſtra capta ac direpta: coloniam liberatam obſidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, reſtitutoſque ſuis: debellatum uno prælio eſſe. Non homines tantùm ea victoria lætatos, ſed Diis quoque immortalibus per triduum ſupplicationes habitas, quòd bene ac feliciter, non quòd malè ac temere reſpublica à L. Furio*

rio prætore geſta eſſet. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.

XLIX. Hujus generis orationibus ipſius amicorumque victa eſt præſentis gratia prætoris, abſentis conſulis majeſtas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magiſtratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum ſeptuaginta millia pondo. neque captivi ulli ante currum ducti, neque ſpolia prælata, neque milites ſecuti; omnia, præter victoriam, penes conſulem eſſe apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos conſul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quiſque eorum annos in Hiſpania aut in Africa militâſſet, in ſingulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri aſſignarent. Triumviri inde creati ad ſupplendum Venuſinis colonorum numerum, quòd bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, Titus Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venuſiam adſcripſerunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconſul Hiſpaniam obtinebat, magnum hoſtium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hiſpanorum eo prœlio dicuntur cæſa, ſigna militaria capta octo & ſeptuaginta. C. Aurelius conſul, quum ex provincia Romam comitiorum cauſſa veniſſet, non id, quod animis præceperant, queſtus eſt, *Non exſpectatum ſe ab ſenatu, neque diſceptandi cum prætore conſuli poteſtatem factam: ſed ita triumphum decreviſſe ſenatum, ut nullius, niſi ejus, qui triumphaturus eſſet, haud eorum, qui bello interfuiſſent, verba audiret. Majores ideo inſtituiſſe, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adeſſent; ut veritas rerum geſtarum ejus,*

cui

cui tantus honos haberetur, publicè videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, ſi non militem, lixam ſaltem fuiſſe, quem percunctari poſſet ſenatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem indixit: quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. *Ante Chr.* 199. *U.C.* 553.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules, M. Claudius Marcellus & Sex. Ælius Pætus, binis æris in modios populo diviſerunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum inſtaurârunt: ſigna ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario poſuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus, L. Terentio Maſſa, & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem deſignaverant, ter toti inſtaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini cauſſâ, à P. & M. filiis ejus facti. & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnârunt. M. Aurelius Cotta, decemvir ſacrorum, mortuus: in ejus locum Manius Acilius Glabrio ſuffectus. Comitiis ædiles curules creati ſunt fortè ambo, qui ſtatim occipere magiſtratum non poſſent. nam C. Cornelius Cethegus abſens creatus erat, quum Hiſpaniam obtineret provinciam. C. Valerius Flaccus, quem præſentem creârant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiſtratum autem plus quinque dies, niſi qui jurâſſet in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus ſolveretur; ſenatus decrevit, ut, ſi ædilis qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret; conſules, ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, utì ad plebem ferrent. Datus qui juraret

juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, prætor deſignatus. tribuni ab plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, ut perinde eſſet, ac ſi ipſe ædilis juráſſet. Et de altero ædile ſcitum plebis eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius, ædilis curulis, ad magiſtratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo & L. Stertinio proconſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

LIBER XXXII.

EPITOME.

I. COmplura prodigia ex diverſis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream eſſe natam. XII, XIII. T. Quintius Flamininus conſul adverſus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. XIV, &c. Ipſe Theſſaliam, quæ eſt vicina Macedoniæ, ſociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. XVI. L. Quintius Flamininus, conſulis frater, navali prœlio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam & maritimam oram cepit. XIX, &c. Achæi in amicitiam recepti ſunt. XXVI. Conjuratio ſervorum, facta de ſolvendis Carthaginienſibus obſidibus, oppreſſa eſt. XXVII. Prætorum numerus ampliatus eſt, ut ſeni crearentur. XXX. Cornelius Cethegus conſul Gallos Inſubres prœlio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide

bide amicitia juncta eſt. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. COnſules prætoreſque, quum Idibus Martiis magiſtratum inîſſent, provincias ſortiti ſunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L, Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus conſul novas legiones ſcribere juſſus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in ſupplementum ejus quantum militum videretur ut ſcriberet, ipſi permiſſum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius conſul habuiſſet, ita decretæ, ut retineret eas donec conſul novo cum exercitu ſuccederet. in Galliam ubi is veniſſet, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia ſociûm. his obtineri circa Ariminum provinciam ſatis eſſe. Prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hiſpania, Sicilia, Sardinia ſtipendia per multos annos feciſſent, agrum aſſignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæſtiones, quas prætor cum fide curaque exercuiſſet, perficeret; & eos, quos ſacrilegii compertos in vinculis Romam miſiſſet, Locros mitteret ad ſupplicium; quæque ſublata ex delubro Proſerpinæ eſſent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto inſtauratæ ſunt, quòd legati ab Ardea queſti in ſenatu erant, ſibi in monte Albano Latinis carnem, ut aſſolet, datam non eſſe. Abs Sueſſa nunciatum eſt, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum. & Formiani legati ædem Jovis: item Oſtienſes ædem Jovis: & Veliterni, Apollinis & Sanci ædes: & in Herculis æde capillum

capillum enatum. & ex Bruttiis ab Q. Minucio prætore ſcriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos eſſe. Inde à P. Sulpicio proconſule ex Macedonia literæ allatæ; in quibus inter cetera ſcriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum cauſſa ſenatus cenſuerat, ut conſules majoribus hoſtiis, quibus Diis videretur, ſacrificarent. ob hoc unum prodigium aruſpices in ſenatum vocati, atque ex reſponſo eorum ſupplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Carthaginienſes eo anno argentum, in ſtipendium impoſitum, primùm Romam advexerunt. id quia probum non eſſe quæſtores renunciaverant, experientibuſque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua ſumpta, intertrimentum argenti ſuppleverunt. Petentibus deinde, ut, ſi jam videretur ſenatui, obſides ſibi redderentur; centum redditi obſides. de ceteris, ſi in fide permanerent, ſpes facta. Petentibus iiſdem, qui non reddebantur obſides, ut ab Norba, ubi parum commodè eſſent, aliò traducerentur; conceſſum ut Signiam & Ferentinum tranſirent. Gaditanis item petentibus remiſſum, ne præfectus Gadeis mitteretur, adverſus quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo conveniſſet. Et Narnienſium legatis, querentibus ad numerum ſibi colonos non eſſe, & immiſtos quoſdam non ſui generis pro colonis ſe gerere, earum rerum cauſſa triumviros creare L. Cornelius conſul juſſus. creati Pub. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narnienſibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Coſſani petentes non impetraverunt.

III. Re-

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, conſules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum veniſſet, atrox ſeditio militum, jam ante irritata, nec ſatis in principio compreſſa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa poſt devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere poſt in Macedoniam pro voluntariis tranſportati erant. id voluntate factum negabant: *ab tribunis recuſantes in naves impoſitos. ſed utcumque ſeu injuncta ſeu ſuſcepta foret militia, & eam exhauſtam, & finem aliquem militandi fieri æquum eſſe. Multis annis ſeſe Italiam non vidiſſe. conſenuiſſe ſub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam ſe labore & opere, exſangues tot acceptis vulneribus eſſe.* Conſul, *cauſſam poſtulandæ miſſionis probabilem, ſi modeſtè peteretur*, videri dixit; *ſeditionis nec eam, nec ullam aliam ſatis juſtam cauſſam eſſe. Itaque ſi manere ad ſigna, & dicto parere velint, ſe de miſſione eorum ad ſenatum ſcripturum. Modeſtia facilius, quàm pertinacia, quod velint impetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus ſumma vi oppugnabat aggeribus vineiſque: & jam arietem muris admoturus erat. ceterùm incepto abſiſtere eum coëgit ſubitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter cuſtodias Macedonum mœnia ingreſſi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in ſtationes nunc in opera Macedonum, faciebant. & adjuvabat eos natura ipſa loci. namque Thaumaci, à Pylis ſinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto ſiti ſunt; ipſis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant. Theſſaliæque tranſeunti confragoſa loca, implicataſque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem eſt, repente velut maris vaſti, ſic immenſa panditur planities, ut ſubjectos campos terminare oculis haud facilè queas.

queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine ſolùm tuta urbs, ſed quòd ſaxo undique abſciſſo rupibus impoſita eſt. Hæ difficultates, & quòd haud ſatis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut abſiſteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam inſtabat, quum inde abſceſſit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacunque quiete temporis, ſimul animos corporaque remiſerant. Philippum, quantum ab aſſiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in univerſum eventum belli curæ angunt: non hoſtes modò timentem, qui terra marique urgebant, ſed nunc ſociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad ſpem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipſos cupido novandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos miſit, ſimul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: ſimul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam: Eleis Alipheram contendentibus, nunquam eam urbem fuiſſe ex Triphylia, ſed ſibi debere reſtitui: quia una eſſet ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi concilavit cum Heraclide. nam quum eum maximæ invidiæ ſibi eſſe cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando unquam antè aliàs, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenegora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Anti-

Antigoniam fauces ſunt, (Stena vocant Græci) miſit. Ipſe, poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, quum ſitum omnem regionis adſpexiſſet, maximè idoneum ad muniendum locum credidit, eſſe, præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Aſnaum incolæ vocant, anguſta valle fluit; iter exiguum ſuper ripam præbens. Aſnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Æropo poſuit caſtra. Quà abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat; quæ minùs tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis (ut miſſilibus procul arcerent hoſtem) idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo in conſpecto maximè tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

VI. Conſul per Charopum Epirotem certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, & ipſe quum Corcyræ hibernâſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris quum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe, cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die concilium habuit, utrùm per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quanquam labor ingens, periculumque proponeretur, tranſitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc concilium per multos dies agitanti nuncius venit; T. Quintium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias intrâſſe ſaltum Villium tradit, &, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege inſeſſis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto

facto in ripam, in qua erant caſtra regia, trangreſſum, acie conflixiſſe: fuſum fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo prœlio cæſa: capta duo millia & ducentos, & ſigna militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Jovi in prœlio votam, ſi res proſpere geſta eſſet. Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem T. Quintium accepiſſe tradunt.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, conſul alter L. Lentulus, qui Romæ ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus & P. Ælius Pætus. hi magna inter ſe concordia & ſenatum ſine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteoliſque item caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locârunt: colonoſque eò trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, & ſub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hiſpania decedens, prohibitus à M. Portio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab ſenatu impetrâſſet, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines, propè cum toto exercitu eſt circumventus. ſupra ſex millia & ſexcentos milites amiſit. tanta ex eo bello, quod jam timeri deſierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem, multis probris increpitum,

pitum, provincia decedere, atque abire Romam juſſit. Neque ipſe conſul memorabile quicquam geſſit, comitiorum cauſſa Romam revocatus, quæ ipſa per M. Fulvium & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quòd T. Quinctium Flamininum conſulatum ex quæſtura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem prætoramque faſtidiri: nec per honorum gradus documentum ſui dantes nobiles homines tendere ad conſulatum; ſed, tranſcendendo media, ſumma imis continuare.* Res ex campeſtri certamine in ſenatum venit. Patres cenſuerunt, *Qui honorem, quem ſibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit poteſtatem fieri æquum eſſe.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati conſules Sex. Ælius Pætus & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Portius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeii inſtaurati. & epulum Jovis fuit ludorum cauſſa. Et ab ædilibus curulibus, C. Valerio Flacco flamine Diali & C. Cornelio Cethego, ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui ſunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus & Cn. Cornelius Scipio pontifices ſuffecti ſunt. *Ante Chr.* 198. *U.C.* 554.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus conſules magiſtratu inito ſenatum in Capitolio quum habuiſſent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam conſules compararent inter ſe, ſortirenturve. utri eorum Macedonia eveniſſet, in ſupplementum legionum tria millia militum Romanorum ſcriberet, & trecentos equites: item ſociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri conſuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni conſuli, prorogatum imperium eſt: vetituſque

vetituſque aut ipſe provincia decedere priùs, aut veterem exercitum deducere, quàm cum legionibus novis conſul veniſſet. Sortiti conſules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam eſt ſortitus. Delectus inde haberi eſt cœptus. nam, præter conſulares exercitus, prætores quoque juſſi ſcribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum ſociûm Latini nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, quum in provincias veniſſent, veteres dimitterent pedites equiteſque. Attali deinde regis legatos in ſenatum conſules introduxerunt. Hi regem claſſe ſua copiiſque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani conſules impigre atque obedienter ad eam diem feciſſe, quum expoſuiſſent, *Vereri* dixerunt, *ne id præſtare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præſidiis navalibus terreſtribuſque regnum Attali Antiochum invaſiſſe. Itaque Attalum orare Patres conſcriptos, ſi ſua claſſe, ſuaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipſi præſidium ad regnum ejus tutandum: ſi id nollent, ipſum ad ſua defendenda cum claſſe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita reſponderi juſſit, *Quòd rex Attalus claſſe copiiſque aliis duces Romanos juviſſet, id gratum ſenatui fore: auxilia nec ipſos miſſuros Attalo adverſus Antiochum, ſocium & amicum populi Romani; nec Attali auxilia retenturos ultra quàm regi commodum eſſet. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno uſum. & principum & finem in poteſtate ipſorum, qui ope ſua velint adjutos Romanos, eſſe. Legatos ad Antiochum miſſuros, qui nuncient,*

cient, Attali naviumque ejus & militum opera adverſus Philippum, communem hoſtem, uti populum Romanum. Gratum eum facturum & ſenatui, ſi regno abſtineat, belloque abſiſtat. Æquum eſſe, ſocios & amicos populi Romani reges inter ſe quoque ipſos pacem ſervare.

IX. Conſulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret qui in Hiſpania aut Africa meruiſſent, ſpectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Veiis, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres & ædes quæ Alba dicitur. cœlum ardere viſum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum ſpatio caverna ingenti deſederat. Sueſſæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinueſſæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſſa ſupplicatio unum diem habita. & conſules rebus divinis operam dederunt; placatiſque Diis profecti in provincias ſunt. Ælius cum C. Helvetio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipſe novis legionibus, quas ſecum adduxerat, bellum geſturus: neque memorabilis rei quicquam geſſit. Et T. Quintius alter conſul maturiùs, quàm priores ſoliti erant conſules, à Brunduſio quum tranſmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. A Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit, & in caſtra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimiſſo paucos moratus dies, dum ſe copiæ à Corcyra aſſequerentur, concilium habuit, utrùm recto itinere per caſtra hoſtium viam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potiùs

Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Viciſſetque ea ſententia, ni timuiſſet, ne, quum à mari longiùs receſſiſſet, miſſo è manibus hoſte, ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſilviſque ſe tutari rex voluiſſet, ſine ullo effectu æſtas extraheretur. Utcumque eſſet igitur, illo ipſo tam iniquo loco aggredi hoſtem placuit. ſed magis fieri id placebat, quàm quo modo fieret, ſatis expediebat. Dies quadraginta ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abſumpſerant.

X. Inde ſpes data Philippo eſt per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pauſanias prætor & Alexander magiſter equitum, conſulem & regem, ubi in arctiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, præſidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbeſque populatus eſſet, redderet res quæ compararent. ceterorum æquo arbitrio æſtimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem eſſe* reſpondit. *quas ipſe cepiſſet, eas liberaturum. quæ ſibi traditæ à majoribus eſſent, earum hereditaria ac juſta poſſeſſione non exceſſurum. ſi quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utriſque fuiſſet, ſe uſurum.* Conſul, *Nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus eſſe*, dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intuliſſet, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello laceſſitum, ipſum priorem vim omnibus feciſſe.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ eſſent, Theſſalos primos omnium nominavit conſul. ad id verò adeò accenſus indignatione eſt rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares T. Quinti?* atque ita ſe ex colloquio proripuit. & temperatum ægre eſt, quin miſſili-

missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primò in planitie satis ad id patenti multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis, eò quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum urgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ ballistæque, in omnibus propè rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait: omnes montium eorum anfractus callesque nôsse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc, Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut suæ potiùs omnia, quàm illius potestatis essent. Quum magis vellet credere quàm auderet consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit. &, ut averteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, quà dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec antè clamorem tollere, quàm, ab

ſe ſigno accepto, pugnam cœptam arbitrari poſſet. Nocte itinera fieri jubet, (& pernox fortè luna erat) interdiu cibi quietiſque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides exſtet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimiſſis, eo intentiùs Romanus undique inſtat capi ſtationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepiſſe ac tenere ſe fumo ſignificarent; tum verò, trifariam diviſis copiis, conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra lævaque admovet caſtris. nec ſegniùs hoſtes obviam eunt. & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paullo ſuperior eſt Romanus miles & virtute, & ſcientia, & armorum genere. Poſteaquam multis vulneratis interfectiſque recepere ſe regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos; temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primùm ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino terrore regios feciſſet. Pars in fugam effuſi ſunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, quàm quòd animi ſatis eſſet ad pugnam, quum ſubſtitiſſent, ab hoſte, & à fronte & à tergo urgente, circumventi ſunt. Deleri totus exercitus potuit, ſi fugientes perſecuti victores eſſent: ſed equitem anguſtiæ locorumque aſperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primò effusè ac ſine reſpectu fugit: dein quinque millium ſpatium progreſſus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, ſuſpicatus eſſet, ſequi non poſſe hoſtem, ſubſtitit in tumulo quodam; dimiſitque ſuos per omnia juga valleſque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amiſſis, cetera

omnis

omnis multitudo, velut ſignum aliquod ſecuta, in unum quum conveniſſet, frequenti agmine petunt Theſſaliam. Romani, quoad tutum fuit inſecuti, cædentes ſpolianteſque cæſos, caſtra regia, etiam ſine defenſoribus, difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in ſuis caſtris manſerunt.

XIII. Poſtero die conſul per ipſas anguſtias, quà ſe inter valles flumen inſinuat, hoſtem ſequitur. Rex primo die ad caſtra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, eſt in Triphylia terra Melotidis. inde poſtero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipſi montes Epiri ſunt, interjecti Macedoniæ Theſſaliæque: latus, quod vergit in Theſſaliam, oriens ſpectat; ſeptentrio à Macedonia objicitur. Veſtiti frequentibus ſilvis ſunt; juga ſumma campos patentes, aquaſque perennes habent. Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo eſt, utrùm protinus in regnum ſe reciperet, an reverti in Theſſaliam poſſet. Inclinavit ſententia, ſuum in Theſſaliam agmen dimitteret; Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui ſequi poſſent, ſedibus excibat, oppida incendebat, rerum ſuarum, quas poſſent, ferendarum ſecum dominis jus fiebat, cetera, militis præda erat. nec quod ab hoſte crudelius pati poſſent, reliqui quicquam fuit, quàm quæ ab ſociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, ſed è terra mox futura hoſtium, corpora ſaltem eripere ſociorum volebat. ita evaſtata ſunt oppida, Phacium, Ireſiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret, excluſus, quia res egebat mora, ſi expugnare vellet, nec tempus erat; omiſſo incepto, in Macedoniam tranſcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prœlio, quod

circa amnem Aoum factum erat, proximis priùs evaſtatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, tranſgreſſi inde in Theſſaliam Cymines & Angeas primo impetu potiti ſunt. à Metropoli dum vaſtant agros, concurſu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulſi ſunt. Callithera inde aggreſſi, ſimilem impetum oppidanorum pertinaciùs ſuſtinuerunt: compulſiſque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia ſpes nulla admodum expugnandi erat, abſceſſerunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Achorras per deditionem receperunt. Xyniæ ſimili metu à cultoribus deſertæ ſunt. Hoc ſedibus ſuis extorre agmen in præſidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio eſſet, ducebatur. incondita inermiſque multitudo, miſta imbelli turba, ab armatis cæſa eſt. Xyniæ deſertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportunè Dolopiæ imminens caſtellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis geſta. Nec Amynander atque Athamanes poſt famam proſperæ pugnæ Romanorum quieverunt.

XIV. Ceterùm Amynander, quia ſuo militi parum fidebat, petito ab conſule modico præſidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, ſitum inter Gomphos fauceſque anguſtas, quæ ab Athamania Theſſaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies ſumma vi urbem tuentes, quum ſcalas ad mœnia erexiſſet, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Theſſalis intulit. dedidere deinceps ſeſe, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Liſinas, & Stimonem, & Lampſum habent, aliaque caſtella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, ſummoto Macedonum metu,

metu, in aliena victoria ſuam prædam faciunt, Theſſaliaque à tribus ſimul exercitibus, incerta quem hoſtem quemve ſocium crederet, vaſtatur; conſul faucibus, quas fuga hoſtium aperuerat, in regionem Epiri tranſgreſſus, etſi probè ſcit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ faviſſent; tamen, quia ab ſatisfaciendi quoque cura imperatæ enixè facere videt, ex præſenti eos potiùs quàm ex præterito æſtimat habitu, & ipſa facilitate veniæ animos eorum in poſterum conciliat. Miſſis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in ſinum venirent Ambracium; ipſe progreſſus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio poſuit caſtra: eodem Amynandro cum ſuis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quàm ut duces in Theſſaliam haberet. ab eodem conſilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Theſſaliæ Phaleriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebat, qui primò ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. ſed oppugnatio continua, non die non nocte remiſſa, quum conſul in eo verti crederet ceterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt. venia eiſdem petentibus datur. Phaleria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præſidio tutum ac propè inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digreſſuſque in campos Theſſaliæ, quum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris; explorato antè, utrùm Leucadem ac ſinum Ambracium onerariæ tenuiſſent; frumentatum

Ambraciam invicem cohortes miſit. & eſt iter à Gomphis Ambraciam ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, tranſvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Atracem eſt profectus. decem ferme millia à Lariſſa abeſt. ex Perræbia oriundi ſunt. ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita intra Tempe ſtativis poſitis, ut quiſque locus ab hoſte tentabatur, præſidia per occaſiones ſubmittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo conſul adverſus Philippum primùm in Epiri faucibus caſtra poſuit, & L. Quintius, frater conſulis, cui claſſis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab ſenatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram tranſvectus, poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat; tardè inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu ſequebantur, pervenit. A Malea, juſſis ceteris, quantum maximè poſſent, maturatè ſequi, ipſe tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apuſtio legato ad præſidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Aſia claſſes profectæ una cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera viginti navium tectarum. Ageſimbrotus præerat. hæ circa Andrum inſulam claſſes conjunctæ, Eubœam inde exiguo diſtantem freto trajecerunt. Caryſtiorum primùm agros vaſtârunt: deinde, ubi Caryſtus præſidio à Chalcide raptim miſſo firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem & L. Quintius cum

iis

iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit, juſſitque, ut quæ ex ſua claſſe veniſſent naves, Eubœam peterent. Eretria ſumma vi oppugnabatur: nam & trium junctarum claſſium naves omnis generis tormenta machinaſque ad urbium excidia ſecum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primò haud impigre tuebantur mœnia: deinde feſſi vulneratique aliquot, quum & muri partem everſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinârunt. ſed præſidium erat Macedonum, quos non minùs quàm Romanos metuebant: & Philocles, regius præfectus, à Chalcide nuncios mittebat, ſe in tempore affuturum, ſi ſuſtinerent obſidionem. Hæc miſta metu ſpes, ultra quàm vellent aut quàm poſſent, trahere eos tempus cogebat. deinde poſteaquam Philoclem repulſum, trepidantemque refugiſſe Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum veniam fidemque ejus petentes miſerunt. Dum, in ſpem pacis intenti, ſegniùs munera belli obeunt, & ea modò parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, ſtationes armatas opponunt; Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè ſuſpecta erat, impetu facto, ſcalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti haud ſanè multum fuit: ſigna, tabulæ priſcæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quàm pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Caryſtus inde repetita, unde, priuſquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deſerta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas conceſſa eſt: Macedoni-

bus trecenti nummi in capita ſtatutum eſt pretium, & ut armis traditis abirent. Hac ſumma redempti in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium, Atticæ terræ promontorium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt. Conſul interim omnium ſpe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & eà, quà minimùm credediſſet, reſiſtebant hoſtes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: ſi aditum armatis in urbem patefeciſſet, fugam inde cædemque hoſtium fore, qualis captis urbibus fieri ſolet. ceterùm poſteaquam, parte muri arietibus decuſſa, per ipſas ruinas tranſcenderunt in urbem armati; illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præſidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, ſi armis potius & virtute, quàm mœnibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrſus ordinibus acie firmata, quum tranſcendere ruinas ſenſiſſent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id conſul ægre paſſus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, ſed ad ſummam univerſi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem ſub ſignis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipſi vocant) ſi poſſent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hoſti aptius erat. ubi conferti haſtas ingentis longitudinis præ ſe Macedones objeciſſent, velut in conſtructam denſitate clypeorum

clypeorum teſtudinem, Romani pilis nequicquam emiſſis quum ſtrinxiſſent gladios: neque congredi propiùs, neque præcidere haſtas poterant: &, ſi quam incidiſſent aut præfregiſſent, haſtile fragmento ipſo acuto inter ſpicula integrarum haſtarum velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præſtabat latera: nec ex longo ſpatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat. quæ res turbare ordines ſolet. Acceſſit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum denſati ſoli ageretur, rota una, in altiorem orbitam depreſſa, ita turrim inclinavit, ut ſpeciem ruentis hoſtibus, trepidationemque inſanam ſuperſtantibus armatis præbuerit.

XVIII. Quum parum quicquam ſuccederet, conſul minimè æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: ſimul nec maturam expugnandi ſpem, nec rationem procul à mari, & in evaſtatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obſidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui ſimul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide, in Corinthium verſa ſinum, ad id opportuniſſimè ſita viſa: quia nec procul Theſſalia, hoſtiumque locis abibant; & ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpatio diviſam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam ſine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambryſus inde Hyampoliſque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis nec operibus capi poterat. Laceſſendo miſſilibus eos, qui in præſidio erant, quum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invicem inſequendoque,

&

& levibus ſine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus addixerunt, ut cum refugientibus in portam permiſti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia caſtella Phocidis, terrore magis quàm armis, in poteſtatem venerunt. Elatia clauſit portas: nec, niſi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obſidenti conſuli rei majoris ſpes affulſit, Achæorum gentem ab ſocietate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Ariſtænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Claſſis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis ſtabat, parabantque communi omnes conſilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus eſt, priuſquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti; pollicentes, ſi ab rege ad Romanos defeciſſent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore conſule legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Athenienſibus ad Achæos miſſi. Sicyone datum iis eſt concilium. Erat autem non admodum ſimplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & aſſiduus hoſtis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipſum ſuſpectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æſtimantes, graviorem poſt bellum dominum futurum cernebant. neque ſolùm quid in ſenatu quiſque civitatis ſuæ, aut in communibus conciliis gentis pro ſententia dicerent, ignorabant: ſed ne ipſis quidem ſecum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, ſatis conſtabat. Ad homines ita incertos introductis legatis poteſtas dicendi facta eſt. Romanus primùm legatus L. Calpurnius, deinde Attali

tali regis legati, poſt eos Rhodii diſſeruerunt. Philippi deinde legatis dicendi poteſtas facta eſt. poſtremi Athenienſes, ut refellerent Macedonum dicta, auditi ſunt. Ii fere atrociſſimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba paſſi erant, invecti ſunt. Et illa quidem concio ſub occaſum ſolis, tot legatorum perpetuis orationibus die abſumpto, dimiſſa eſt.

XX. Poſtero die advocatur concilium, ubi quum per præconem, ſicut Græcis mos eſt, ſuadendi, ſi quis vellet, poteſtas à magiſtratibus facta eſſet, nec quiſquam prodiret; diu ſilentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, ſi quibus ſua ſponte volutantibus res inter ſe pugnantes obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque inſuper turbaverant, utrimque quæ difficilia eſſent promendo, admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Ariſtænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achæi, ſunt, quibus in conviviis & circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magiſtratus, quum præco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis. Si non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos veſtros inclinârunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? quum præſertim nemo tam hebes ſit, qui ignorare poſſit, dicendi ac ſuadendi, quod quiſque aut velit, aut optimum putet, nunc occaſionem eſſe priuſquam quicquam decernamus. Ubi ſemel decretum erit, omnibus id, etiam quibus antè diſplicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum.* Hæc adhortatio prætoris non modò quemquam unum elicuit ad ſuadendum; ſed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

XXI.

XXI. Tum Ariſtænus prætor rurſus: *Non magis conſilium vobis, principes Achæorum, deeſt, quàm lingua: ſed ſuo quiſque periculo in commune conſultum non vult. forſitan ego quoque tacerem, ſi privatus eſſem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuiſſe, aut inde ſine reſponſo eos dimittendos non eſſe. Reſpondere autem niſi ex veſtro decreto quî poſſum? Et quando nemo veſtrûm, qui in hoc concilium advocati eſtis, pro ſententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum heſterno die dictas pro ſententiis percenſeamus: perinde ac ſi non poſtulaverint quæ è re ſua eſſent, ſed ſuaſerint quæ nobis cenſerent utilia eſſe. Romani Rhodiique & Attalus ſocietatem amicitiamque noſtram petunt: & in bello, quod adverſus Philippum gerunt, ſe à nobis adjuvari æquum cenſent. Philippus ſocietatis ſecum admonet & jurisjurandi: modò poſtulat, ut ſecum ſtemus; modò, ne interſimus armis, contentum ait ſe eſſe. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum ſocii ſunt, plus petant, quàm ſocius? Non ſit hoc neque modeſtia Philippi, neque impudentia Romanorum. Athæi portus & dant fiduciam poſtulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana claſſis ad Cenchreas ſtat, urbium Eubœæ ſpolia præ ſe ferens: conſulem, legioneſque ejus, exiguo maris ſpatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adverſus Romanos, modò egerit. qui ſi ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis & ab Romanis defendat; non modò præſidium, quo nos tueatur, ſed ne quid reſpondeat quidem nobis, ſit inventurus: non Hercle magis, quàm ipſe Philippus priore anno, qui, pollicendo ſe adverſus Nabidem bellum geſturum, quum tentâſſet noſtram juventutem hinc in Eubœam extrahere, poſteaquam nos neque decernere id*

ſibi

ſibi præſidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus ſocietatis ejus, quam nunc jactat, vaſtandos depopulandoſque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conveniens inter ſe oratio Cleomedontis viſa eſt. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo geſſerint, dicebat. Cur igitur noſtrum ille auxilium abſens petit potius, quàm præſens nos veteres ſocios ſimul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita paſſus eſt Eretriam Caryſtumque capi? quid ita tot Theſſaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur exceſſit faucibus Epiri, clauſtriſque illis inexpugnabilibus ſuper Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem inſidebat, ſaltu, penitus in regnum abiit? Si ſua voluntate tot ſocios reliquit hoſtibus diripiendos, quid recuſare poteſt, quin & ſocii ſibi conſulant? ſi metu, nobis quoque ignoſcat timentibus. Si victus armis ceſſit, Achæi arma Romana ſuſtinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non ſuſtinuiſtis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis, nec viribus, nunc bellum gerere, quàm antea geſſerint, potius quàm res ipſas intueamur? Ætolos tum claſſe adjuverunt: nec duce conſulari, nec exercitu bellum geſſerunt. Sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequicquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per ſexdecim annos velut intra viſcera Italiæ toleraverunt, non præſidium Ætolis bellantibus miſerunt, ſed ipſi duces belli arma terra marique ſimul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam conſul ſumma vi gerit bellum. Sulpicius, in ipſa Macedonia congreſſus, fudit fugavitque regem; partem opulentiſſimam regni ejus depopulatus. nunc Quintius tenentem clauſtra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, caſtris exuit:

fugientem

fugientem in Theſſaliam perſecutus, præſidia regia, ſociaſque ejus urbes prope in conſpectu regis ipſius expugnavit. Ne ſint vera, quæ Athenienſes modo legati de crudelitate, avaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica ſcelera in ſuperos inferoſque Deos ſint admiſſa; multo minus, quàm quæ Ciani, Abydenique, qui procul à nobis abſunt, paſſi ſunt: noſtrorum ipſi vulnerum, ſi vultis, obliviſcamur: cædes direptioneſque bonorum Meſſenæ in media Peloponneſo factas, & hoſpitem Cypariſſiæ Garitenem, contra jus omne ac fas inter epulas prope ipſas occiſum, & Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum ſenem infelicem parentem etiam appellare ſolitus eſſet, interfectos: filii etiam uxorem libidinis cauſſa in Macedoniam aſportatam: cetera ſtupra virginum matronarumque oblivioni dentur. Ne ſint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuiſtis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium cauſſa eſt? Cum Antigono mitiſſimo ac juſtiſſimo rege, & de nobis omnibus optimè merito exiſtimemus diſceptationem eſſe: num id poſtularet facere nos, quod tum fieri non poſſet? Peninſula eſt Peloponneſus, anguſtis Iſthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior atque opportunior, quàm navali bello. ſi centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Iſſaici lembi maritimam oram vaſtare, & expoſitas propè in ipſis littoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas ſcilicet nos urbes recipiemus? tanquam non inteſtino, & hærente in ipſis viſceribus uramur bello? Quum terra Nabis & Lacedæmonii, mari Romana claſſis urgebunt; unde regiam ſocietatem, & præſidia Macedonum implorem? an ipſi noſtris armis ab hoſte Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregiè enim Dymas priore bello ſumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus quemadmodum ceteris exemplo ſimus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac ſumma ope petendum erat,

foſtidire.

faſtidire. metu enim videlicet compulſi in aliena terra, quia ſub umbra auxilii veſtri latere volunt, in ſocietatem veſtram confugiunt, ut portubus veſtris recipiantur, et commeatibus utantur. Mare in poteſtate habent; terras quaſcumque adeunt, extemplo ditionis ſuæ faciunt. quod rogant, cogere poſſunt: quia peperciſſe volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modò, tanquam mediam & tutiſſimam vobis viam conſilii, ut quieſceretis, abſtineretiſque armis, oſtendebat; ea non media, ſed nulla via eſt. Etenim præterquam quòd aut accipienda, aut aſpernenda vobis Romana ſocietas eſt; quid aliud quàm nuſquam gratia ſtabili, velut qui eventum exſpectaverimus, ut fortunæ applicaremus noſtra conſilia, præda victoris erimus? Nolite, ſi, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, faſtidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, ſic ſemper liciturum eſt. nec ſæpe, nec diu eadem occaſio erit. Liberare vos à Philippo jamdiu magis vultis, quàm audetis. Sine veſtro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis claſſibus exercitibuſque mare trajecerunt. Hos ſi ſocios aſpernamini, vix ſanæ mentis eſtis. ſed aut ſocios, aut hoſtes habeatis, oportet.

XXII. Secundùm orationem prætoris murmur ortum aliorum cum aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium: & jam non ſinguli tantùm, ſed populi univerſi inter ſe altercabantur: tum inter magiſtratus gentis (Demiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius, quàm inter multitudinem, eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana aiebant, ſuffragiumque daturos. quinque lege cautum teſtabantur, ne quid, quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet, aut referre magiſtratibus, aut decernere concilio jus eſſet. Hic quoque dies jurgiis eſt conſumptus. Supererat unus juſti concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarſere

exarſere ſtudia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhiſiaſus Pellenenſis erat, filium Demiurgum nomine Memnonem habebat; partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique ſententias prohibebat. Is diu obteſtatus filium, ut conſulere Achæos communi ſaluti pateretur, neu pertinacia ſua gentem univerſam perditum iret; poſteaquam parum proficiebant preces, juratus ſe eum ſua manu interempturum, nec pro filio, ſed pro hoſte habiturum; minis pervicit, ut poſtero die conjungeret iis ſe, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubiè approbantibus relationem, ac præ ſe ferentibus quid decreturi eſſent; Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priuſquam decretum fieret, conſurrexerunt, ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pulſos ab Lacedæmoniis reſtituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper direptiſque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicumque ſervirent, Philippus juſſiſſet, non libertatem modò, ſed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi, præterquam quòd Macedonum reges ab ſe oriundos credunt, privatis etiam hoſpitiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam ſocietatem jubendam, exceſſerunt. veniaque iis hujus feceſſionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum ſententiæ perrogarentur, ſocietatem cum Attalo ac Rhodiis præſenti decreto confirmârunt. cum Romanis, quia injuſſu populi non poterat rata eſſe, in id tempus, quo Romam mitti legati poſſent, dilata eſt. in præſentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri, captis Cenchreis, jam urbem ipſam Quintio oppug-

oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, poſuerunt caſtra. Romani ad Cenchreas verſam partem urbis, Attalus traducto per Iſthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant primò ſegniùs, ſperantes ſeditionem intus fore inter oppidanos ac regium præſidium. poſteaquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præſidii Androſthenem haud ſecus quàm civem & ſuffragio creatum ſuo imperio juſto patiebantur, omnis inde ſpes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurriſſent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum eſt. Ac primò multitudine facilè expellebantur Romani: aſſumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcoſque facilè loco pulſuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum ſecuti; pars navales ſocii, relictis nuper claſſibus, ad ſpem honoratioris militiæ tranſgreſſi. hos deſperata ſalus, ſi Romani viciſſent, ad rabiem, magis quàm audaciam, accendebat. Promontorium eſt adverſus Sicyonem Junonis, quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, ſeptem millia ferme paſſuum. eò Philocles, regius & ipſe præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præſtò fuere à Corintho lembi, qui præſidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus incenſis operibus omittendæ extemplo oppugnationis. Pertinaciùs Quintius in incepto per-

perſtabat. is quoque, ut pro omnibus portis diſpoſita vidit præſidia regis, nec facilè erumpentium impetus ſuſtineri poſſe, in Attali ſententiam conceſſit. ita irrito incepto, dimiſſis Achæis, reditum ad naves eſt. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum hæc à navali exercitu geruntur, conſul, in Phocide ad Elatiam caſtris poſitis, primò colloquiis rem per principes Elatienſium tentavit: poſteaquam nihil eſſe in manu ſua, & plures validioreſque eſſe regios, quàm oppidanos, reſpondebatur, tum ſimul ab omni parte operibus armiſque urbem eſt aggreſſus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragrore ac ſtrepitu nudâſſet urbem, ſimul & cohors Romana per apertum recenti ſtrage iter invaſit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis ſuis quiſque ſtationibus, in eum, qui premebatur impetu hoſtium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri ſupervadebant, & ſcalas ad ſtantia mœnia inferebant. &, dum in unam partem oculos animoſque hoſtium certamen averterat, pluribus locis ſcalis capitur murus, armatique in urbem tranſcenderunt. quo tumultu audito territi hoſtes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque inſequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur conſul. qua direpta, miſſis in arcem, qui vitam regiis, ſi abire vellent inermes, libertatem Elatienſibus pollicerentur, fideque in hæc data, poſt paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterùm adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti, non Corinthus tantùm liberata obſidione, ſed Argivorum quoque civitas per quoſdam principes Philocli prodita eſt; tentatis priùs animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut

ominis

ominis cauſſa, prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen poſt pactam cum Romanis ſocietatem quia præco non adjecit, fremitus primò multitudinis ortus, deinde clamor ſubjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem uſurpare: donec cum ingenti aſſenſu nomen recitatum eſt. Hujus fiducia favoris Philocles arceſſitus, nocte occupat collem imminentem urbi: (Lariſſam eam arcem vocant) poſitoque ibi præſidio, quum, lucis principio, ſignis infeſtis ad ſubjectum arci forum vaderet, inſtructa acies ex adverſo occurrit. Præſidium erat Achæorum nuper impoſitum; quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Æneſidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio miſſus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus eſſe, quos ne Romani quidem ad Corinthum ſuſtinuiſſent) primò nihil nec ducem nec ipſos movit: pòſt paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum, ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Æneſidemus, ne flos Achæorum juventutis ſimul cum urbe ammiteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipſe, quo loco ſteterat, armatus cum paucis clientibus non exceſſit. Miſſus à Philocle qui quæreret, quid ſibi vellet, nihil fatus, tantummodo quum projecto præ ſe clypæo ſtaret, in præſidio creditæ urbis moriturum ſe armatum reſpondit. tum juſſu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achæos & Romanos ſocietatem, duæ nobiliſſimæ

biliſſimæ civitates, Argi & Corinthus, in poteſtate regis erant.

XXVI. Hæc ab Romanis ea æſtate in Græcia terra marique geſta. In Gallia nihil ſanè memorabile ab Sex. Ælio conſule geſtum. quum duos exercitus in provincia habuiſſet, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconſul præfuerat, (ipſe ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit: totum prope annum Cremonenſibus Placentiniſque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumpſit. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis propè tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios ſervitia ſollicitarent: ſatis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant; Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, expoſuerunt. quibus domi cuſtodiri juſſis, prætor, ſenatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus. cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere & ſequi

ſequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quò pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehenſis, fuga ſervorum ex oppido facta eſt. dimiſſi deinde per agros qui veſtigarent. Egregia duorum opera ſervorum indicum, & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres juſſerunt: ſervis vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario ſolutum eſt dominis. Haud ita multo pòſt, ex ejuſdem conjurationis reliquiis, nunciatum eſt, ſervitia Prænefte occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus. de quingentis fere hominibus. qui in ea noxa erant, ſupplicium ſumpſit. In timore civitas fuit, obſides captivoſque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos ſervatæ: juſſique circumire eas minores magiſtratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem cuſtodiam habere juſſi. & circa nomen Latinum à prætore literæ miſſæ, ut & obſides in privato ſervarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quàm in carceris publici cuſtodia eſſent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI. pondo in Capitolio poſuerunt: gratiaſque ſenatui egerunt, quòd Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxiſſet. Eadem æſtate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modiûm ducenta millia, ab rege Maſiniſſa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & veſtimenta exercitui miſſa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; ſanctus & innocens, aſperior tamen in fœnore coercendo habitus. Fugatique

ex

ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul, ex Gallia comitiorum caussa Romam quum redîsset, creavit consules C. Cornelium Cethegum & Q. Minucium Rufum. Biduo pòst, prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primùm creati, crescentibus jam provinciis, & latiùs patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules Q. Minucius Thermus & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

Ante Chr. 197. *U. C.* 555.

XXVIII. C. Cornelio & Q. Minucio consulibus omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Priùs de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus, Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quòd longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. quærendo regem & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium congredientem cum hoste re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, ut, si aut maturiùs in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc propè in hiberna*

hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, niſi ſucceſſor impediat, perfecturus æſtate proxima videatur. His orationibus pervicerunt, ut conſules in ſenatus auctoritate fore dicerent ſe, ſi idem tribuni facerent. Permittentibus utriſque liberam conſultationem, Patres conſulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogârunt imperium, donec ſucceſſor ei veniſſet. Conſulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Ciſalpinis, qui defeciſſent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam ſupplementum decretum peditum quinque millia, & trecenti equites, & ſociorum navalium tria millia. Præeſſe idem, qui præerat, claſſi L. Quintius Flamininus juſſus. Prætoribus in Hiſpanias octona millia peditum ſociûm ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hiſpaniis militem. & terminare juſſi, qua ulterior citeriorve provincia ſervaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium & P. Villium, qui conſules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priuſquam conſules prætoreſque in provincias proficiſcerentur, prodigia procurari placuit: quòd ædes Vulcani Summanique Romæ, quòd & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Fruſinone inter noctem lux orta: & Aſculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingreſſi obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem ſolùm, ſed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad oſtia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad caſtrum Salerni. His Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in ſingulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magiſtra-

tum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit.

XXX. Boiorum exercitus haud ita multo antè trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cænomanis: quòd ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Posteaquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros; seditio extemplo orta est. Postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare se sua defecturos. Ita divisæ copiæ: Boiisque in agrum sutum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cænomanorum, Brixiamque, quod caput gentis erat; ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adjunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut discisserent ab Insubribus Cænomani; & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos tran-

tranſirent. Et id quidem impetrari nequiit. in id data fides conſuli eſt, ut in acie aut quieſcerent, aut, ſi qua etiam occaſio fuiſſet, adjuvarent Romanos. Hæc ita conveniſſe Inſubres ignorabant: ſuberat tamen quædam ſuſpicio animis, labare fidem ſociorum. Itaque quum in aciem eduxiſſent, neutrum iis cornu committere auſi, ne, ſi dolo ceſſiſſent, rem totam inclinarent, poſt ſigna in ſubſidiis eos locaverunt. Conſul principio pugnæ vovit ædem Soſpitæ Junoni, ſi eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent. A militibus clamor ſublatus, compotem voti conſulem ſe facturos, & impetus in hoſtes eſt factus. Non tulerunt Inſubres primum concurſum. quidam, & à Cænomanis, terga repente in ipſo certamine aggreſſis, tumultum ancipitem injectum, auctores ſunt: cæſaque in medio quinque & triginta millia hoſtium, quinque millia & ſeptingentos vivos captos; in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli cauſſa fuiſſet: ſigna militaria centum triginta, & carpenta ſupra ducenta. Oppida, quæ defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

XXXI. Minucius conſul primò effuſis populationibus peragraverat fines Boiorum: deinde, ut relictis Inſubribus ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boii detrectâſſent pugnam, niſi fama victos Inſubres allata animos fregiſſet. Itaque, relicto duce caſtriſque, diſſipati per vicos, ſua ut quiſque defenderent, rationem gerendi belli hoſti mutârunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendæ, rurſus populari agros, & urere tecta, vicoſque expugnare cœpit. Per eoſdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſtinos Ilvates, qui ſoli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Boios, ita ut tentare ſpem certaminis

metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ conſulum è Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbanus in ſenatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. ſupplicatio in quatriduum decreta.

XXXII. Hiems jam eo tempore erat, quum T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna diſpoſita haberet. Opunte ſeditio orta eſt. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arceſſebat. Ætoli priores venerunt. ſed opulentior factio, excluſis Ætolis, miſſoque ad imperatorem Romanum nuncio, uſque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præſidium: neque ut diſcederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis conſulis Romani perpelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quòd caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravatè conceſſum regi eſt: non quin cuperet Quintius per ſe partim armis partim conditionibus confectum videre bellum (necdum enim ſciebat utrùm ſucceſſor ſibi alter ex novis conſulibus mitteretur, an, quod ſumma vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur) aptum autem fore colloquium credebat, ut ſibi liberum eſſet, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In ſinu Maliaco prope Nicæum littus elegere. eò rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave roſtrata venit. Erant cum eo principes Macedonum & Achæorum exſul vir inſignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionyſodorus Attali legatus, & Ageſimbrotus præfectus Rhodiæ claſſis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Ariſtænus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus

littus progreſſus, quum rex in proram navis in anchoris ſtantis proceſſiſſet; *Commodiùs*, inquit, *ſi in terram egrediaris, & ex propinquo dicamus invicem, audiamuſque.* Quum rex facturum ſe id negaret; *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille ſuperbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minimè Ætolis. Iſtud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum eſt, qui cum hoſte ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides ſit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quinti, par perfidiæ præmium eſt, ſi fraude agatur, Philippus & Phæneas. neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum ſubſtituant.*

XXXIII. Secundùm hæc ſilentium fuit. Quum Romanus eum æquum cenſeret priorem dicere, qui petiſſet colloquium; rex, ejus eſſe priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, *Simplicem ſuam orationem eſſe. ea enim ſe dicturum, quæ ni fiant, nulla ſit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præſidia eſſe. captivos & transfugas ſociis populi Romani reddendos. reſtituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ poſt pacem in Epiro factam occupâſſet. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas poſt Philopatoris Ptolemæi mortem occupâſſet. Suas populique Romani conditiones has eſſe: ceterùm & ſociorum audiri poſtulata verum eſſe.* Attali regis legatus, *Naves captivoſque, quæ ad Cium navali prælio capta eſſent, & Nicephorium, Veneriſque templum, quæ ſpoliâſſet evaſtâſſetque, prò incorruptis reſtitui.* Rhodii Peræam (regio eſt continentis adverſus inſulam, vetuſtæ eorum ditionis) repetebant; poſtulabantque, *præſidia deduci ab Iaſſo, & Bargyliis, & Euromenſium urbe, & in Helleſponto Seſto atque Abydo, & Ponopolim Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui,*

ſtitui, & liberari omnia Aſiæ emporia portuſque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, poſtulâſſet, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuiſſent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. *Jamdudum ſe reticere*, ait, *non quo quicquam agi putet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam geſſiſſe. In colloquiis inſidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie bellare ſolitos urbibus parcere, quantum poſſent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum poſſeſſione dimicetur tollentem, nihil ſibi præter bellum relinquere, quod conſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia evaſtâſſe Philippum, quàm omnes qui unquam hoſtes Theſſaliæ fuerint. ipſis quoque Ætolis eum plura ſocium quam hoſtem ademiſſe. Lyſimachiam, pulſo prætore & præſidio Ætolorum, occupâſſe eum. Cium item, ſuæ ditionis urbem, funditus evertiſſe ac deléſſe. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Lariſſam & Pharſalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere in Ætolos maximè violenter Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum eſſe. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco*; jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior natura, quàm regem decet, & ne inter ſeria quidem riſu ſatis temperans. Indignari inde cœpit,

Ætolos,

Ætolos, tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia ſit, dicere non poſſint. Ipſius enim Ætoliæ, Agræos Apodeataſque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars ſit, Græciam non eſſe. An, quòd à ſociis eorum non abſtinuerim, juſtam querelam habent, quum ipſi pro lege hunc morem antiquitus ſervent, ut adverſus ſocios ipſi ſuos, publica tantùm auctoritate dempta, juventutem ſuam militare ſinant, & contrariæ perſæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnavi, ſed Pruſiam ſocium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lyſimachiam ab Thracibus vindicavi. ſed quia me neceſſitas ad hoc bellum à cuſtodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiiſque nihil jure debeo. non enim à me, ſed ab illis principium belli ortum eſt. Romanorum autem honoris cauſſa Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, reſtituam. Nam quod ad Nicephorium Veneriſque templi reſtitutionem attinet: quid ea reſtitui poſtulantibus reſpondeam, niſi quo uno modo luci ſilvæque cæſæ reſtitui poſſunt, curam impenſamque ſationis me præſtaturum: quoniam hæc inter ſe reges poſtulare & reſpondere placet. Extrema ejus oratio adverſus Achæos fuit: *in qua orſus ab Antigoni primùm, ſuis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum juſſit, omnes divinos humanoſque honores complexa. atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab ſe deſciviſſent. invectuſque graviter in perfidiam eorum; Argos tamen ſe redditurum eis dixit. De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum eſſe, quæſiturumque ſimul ab eo, utrùm iiſne urbibus decedere ſe æquum cenſeat, quas à ſeipſo captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus ſuis accepiſſet.*

XXXV. Parantibus Achæis Ætoliſque ad ea reſpondere, quum prope occaſum ſol eſſet, dilato in

poſterum diem colloquio, Philippus in ſtationem, ex qua profectus erat, Romani ſociique in caſtra redierunt. Quintius poſtero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus venit. Philippi nullus uſquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam deſperantibus venturum, repente apparuerunt naves. Atque ipſe quidem, *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem conſilii diem ſe conſumpſiſſe deliberando*, aiebat. Vulgò credebatur de induſtria rem in ſerum tractam, ne tempus dari poſſet Achæis Ætoliſque ad reſpondendum. & eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, ut ſummotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum imperatore Romano liceret ſibi colloqui. Id primò non acceptum, ne excludi colloquio viderentur ſocii. deinde, quum haud abſiſteret petere, ex omnium conſilio Romanus imperator cum Appio Claudio tribuno militum, ceteris ſummotis, ad extremum littus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi quum aliquamdiu ſecretò locuti eſſent, quæ acta ad ſuos Philippus retulerit, minùs compertum eſt. Quintius hæc retuit ad ſocios. *Romanis cum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales ſocios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere. Iaſſo & Bargyliis non ceſſurum. Ætolis Pharſalum Lariſſamque reddere. Thebas non reddere. Achæis non Argis modò ſed etiam Corintho ceſſurum.* Nulli omnium placere partium quibus ceſſurus aut non ceſſurus eſſet, deſtinatio. *plus enim amitti in iis, quàm acquiri: nec unquam, niſi tota deduxiſſet Græcia præſidia, cauſſas certaminum deponere.*

XXXVI.

XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul ſtantem vox eſt perlata. itaque à Quintio petit, ut rem totam in poſterum diem differret. profectò aut perſuaſurum ſe, aut perſuaderi ſibi paſſurum. Littus ad Thronium colloquio deſtinatur, eò maturè conventum eſt. Ibi Philippus primò & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne ſpem pacis turbare vellent. poſtremò petere tempus, quo legatus Romam ad ſenatum mittere poſſet. *Aut his conditionibus ſe pacem impetraturum, aut quaſcumque ſenatus dediſſet, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud quàm moram & dilationem ad colligendas vires quæri. Quintius, *verum id futurum fuiſſe*, dicere: *ſi æſtas, & tempus rerum gerendarum eſſet. nunc hieme inſtante nihil amitti, dato ſpatio ad legatos mittendos. Nam neque ſine auctorite ſenatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipſi pepigiſſent: & explorari (dum bello neceſſariam quietem ipſa hiems daret) ſenatus auctoritatem poſſe.* In hanc ſententiam & ceteri ſociorum principes conceſſerunt: induciiſque datis in duos menſes, & ipſos mittere ſingulos legatos ad edocendum ſenatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præſidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipſe Quintius cum ſociorum legatis Amynandrum Athamanum regem; utque ſpeciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii ſororis filius erat) & Q. Fulvium & Appium Claudium miſit.

XXXVII. Ut ventum Romam eſt, prius ſociorum legati, quàm regis, auditi ſunt. cetera eorum oratio conviciis regis conſumpta eſt. Moverunt eo maximè ſenatum, demonſtrando maris terrarumque regionis ejus ſitum: ut omnibus appareret, ſi Demetriadem

in Theſſalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret, non poſſe liberam Græciam eſſe: & ipſum Philippum non contumelioſiùs, quàm veriùs, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromiſſi. quibus longiorem exorſis orationem, brevis interrogatio, ceſſuruſne iis tribus urbibus eſſet, ſermonem incidit. quum mandati ſibi de his nominatim negarent quicquam, ſic infecta pace regii dimiſſi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permiſſum. Quo ut ſatis apparuit, non tædere belli ſenatum, & ipſe, victoriæ quàm pacis avidior, neque colloquium poſtea Philippo dedit, neque legationem aliam, quàm quæ omni Græcia decedi nunciaret, admiſſurum dixit.

XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad ſe contrahendas vires, maximè de Achaiæ urbibus, regionis ab ſe diverſæ, & magis tamen de Argis, quàm de Corintho, ſollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori ſibi reſtitueret: ſi quid adverſi accidiſſet, ipſe haberet: Philocli, qui Corintho, Argiſque præerat, ſcribit, ut tyrannum ipſe conveniret. Philocles, præterquam quòd jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias ſuas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primò negare, aliter urbem eam ſe acceptorum, niſi Argivorum ipſorum decreto arceſſitus ad auxilium urbis eſſet. deinde, ut frequenti concione non aſpernatos modò, ſed abominatos etiam nomen tyranni audivit; cauſſam ſe ſpoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem juſſit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem eſt tyrannus. prima luce occupat ſuperiora omnia loca, portæque clauſæ. Paucis principum tumultum inter

ter primum elapſis, eorum abſentium direptæ fortunæ. præſentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, ſine contumelia & laceratione corporum ſunt dimiſſi. quos occulere aut retrahere aliquid ſuſpicio fuit, in ſervilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo: duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Poſteaquam in poteſtate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem & quam in conditionem accepiſſet, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nunciarent, Argos in poteſtate ſua eſſe. eò ſi veniret Quintius ad colloquium, non diffidere ſibi omnia cum eo conventura. Quintius, ut eo quoque præſidio Philippum nudaret, quum annuiſſet ſe venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem ſibi occurereret; ipſe ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis fortè ipſis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem tranſmiſit. Jam ibi Attalus erat, qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret; in ſententiam ſuam Quintium traduxit, ne in urbem ipſam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicoſtratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progreſſus armatus cum ſatellitibus eſt in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus tribunis militum: inermes item regi prætor Achæorum

Achæorum & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium ſermonis ab excuſatione tyranni ortum: *quòd armatus ipſe armatiſque ſeptus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium veniſſet. neque enim ſe illos timere, ſed exſules Argivorum.* Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi eſt, Romanus duas poſtulare res: unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Auxilia ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque diſceptatio ab Attalo rege eſt nata, quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: illo, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. Nec tyrannus abnuere, ſed, deductis ex urbe præſidiis, liberam concionem, non immiſtis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc diſceptatio ſine exitu fuit. de colloquio diſceſſum, ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano; induciiſque, inter Nicoſtratum prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum, in quatuor menſes factis. Inde Quintius Corinthum eſt profectus, & ad portam cum Cretenſium cohorte acceſſit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum à Philippo deſciſſe. Philocles & ipſe ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo tranſiret, urbemque traderet, ita reſpondit, ut diſtuliſſe rem, magis quàm negâſſe, videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem miſit. Attalus ab Argis Sicyonem eſt profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad

id,

id, quòd ſacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne ſine aliqua munificentia præteriret civitatem ſociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præſidio Argis, Lacedæmonem regreſſus, quum ipſe viros ſpoliâſſet; ad feminas ſpoliandas uxorem Argos remiſit. Ea, nunc ſingulas illuſtres, nunc ſimul plures genere inter ſe junctas domum arceſſendo, blandiendoque ac minando, non aurum modò iis, ſed & poſtremò veſtem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

LIBER XXXIII.

EPITOME.

VII, &c. TITUS Quintius Flamininus proconſul cum Philippo ad Cynoſcephalas in Theſſalia acie victo debellavit. XVII. L. Quintius Flamininus, frater proconſulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. XXV. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæſus eſt. XXI. Attalus à Thebis ob ſubitam valetudinem Pergamum tranſlatus deceſſit. XXX, &c. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data eſt. XXXVI, XXXVII. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus conſules Boios & Inſubres Gallos ſubegerunt. Marcellus triumphavit. XLV, &c. Annibal fruſtra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epiſtolas adverſæ

factionis

factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginienſium ſenatum de eo miſerant, profugus ad Antiochum regem Syriæ ſe contulit, bellum contra Romanos parantem.

I. HÆC per hiemem geſta. Initio autem veris Quintius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis ſuæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput eſt Bœotiæ, poſuit caſtra. Inde poſtero die cum unius ſigni militibus, & Attalo, legationibuſque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, juſſis legionis haſtatis (ea duo millia militum erant) ſequi ſe mille paſſuum intervallo diſtantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo è muris adventum imperatoris Romani regiſque proſpeculabatur. rara arma, paucique milites circa eos apparebant: haſtatos, ſequentes procul, anfractus viarum valleſque interjectæ occulebant. Quum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam ſalutaret, tardiùs incedebat. Cauſſa erat moræ, ut haſtati conſequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, inſecutum confeſtim agmen armatorum non ante, quàm ad hoſpitium imperatoris ventum eſt, conſpexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obſtupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat, Bœotis relictam. Texerunt dolorem, quem & nequicquam, & non ſine periculo oſtendiſſent. In concilio Attalus primus verba fecit.

II. Orſus à majorum ſuorum, ſuiſque, & communibus in omnem Græciam, & propriis in Bœotorum gentem

gentem meritis; ſegnior jam & infirmior, quàm ut contentionem dicendi ſuſtineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt perferuntque, parte membrorum captum, paulliſper concio intermiſſa eſt. Ariſtænus inde, Achæorum, eo cum majori auctoritate auditus, quòd non alia, quàm quæ Achæis ſuaſerat, Bœotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quintio adjecta; fidem magis Romanam, quàm arma aut opes extollente verbis. Rogatio inde, à Platæenſi Dicæarcho lata, recitataque de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum ſuffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimiſſo Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coëgit, poſtquam non vitæ præſens periculum vis morbi attuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, relicto eo ad curationem neceſſariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit: Bœotis quoque, ſicut priùs Achæis, ad ſocietatem adſcitis; &, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, converſis.

III. Philippus quoque primo vere, poſtquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere inſtituit, in magna inopia juniorum: abſumpſerant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas, ipſo quoque regnante: & navalibus bellis adverſus Rhodios Attalumque, & terreſtribus adverſus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab decem & ſex annis milites ſcribebat, & emeritis quidam ſtipendiis, quibus modò quidquam reliqui roboris erat, ad ſigna revocabantur. Ita, ſuppleto exercitu, ſecundùm vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique ſtativis poſitis, exercendo quotidie milite, hoſtem opperiebatur. Et Quintius, per eoſdem ferme dies ab Elatia profectus,

fectus, præter Thronium & Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, conſultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum ſequerentur. Cognitis ſociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progreſſus, in confinio Ænianum Theſſalorumque poſitis caſtris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli ſunt. Phænia duce duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium eſſet quid exſpectâſſet, confeſtim Quintius movit caſtra. Tranſgreſſo in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretenſium, duce Cydate, & trecenti Apolloniatæ haud diſpari armatu ſe conjunxere: nec ita multo poſt Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de ſumma rerum adeſſet certamen, adhortandos milites ratus, multa jam ſæpe memorata de majorum virtutibus, ſimul de militari laude Macedonum quum diſſeruiſſet, ad ea quæ tum maximè animos terrebant, quibuſque erigi ad aliquam ſpem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in anguſtiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulſos Romanos opponebat: & illic tamen ubi infeſſas fauces Epiri non tenuiſſent, primam culpam fuiſſe eorum, qui negligenter cuſtodias ſervâſſent; ſecundam, in ipſo certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum verò phalangem & tunc ſtetiſſe, & loco æquo juſtaque pugna ſemper manſuram invictam. Decem & ſex millia militum hæc fuere; robur omne virium, & regni. ad hoc duo millia cetratorum, quos peltaſtas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Trallis nomen eſt genti) par numerus bina millia erant, & miſti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum.

equitum. Cum iis copiis rex hoſtem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli acceſſerant, ſuperabant.

V. Quintius ad Thebas Phthioticas caſtra quum moviſſet, ſpem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum leviſque armaturæ ad muros ſucceſſit. Ibi adeo fruſtrata ſpes eſt, ut non certamen modò cum erumpentibus, ſed periculum quoque atrox ſubiret; ni caſtris exciti repente pedites equiteſque in tempore ſubveniſſent. Et poſtquam nihil conceptæ temere ſpei ſuccedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præſentia conatu abſiſtit: ceterùm ſatis gnarus jam in Theſſalia regem eſſe, nondum comperto quam in regionem veniſſet, milites, per agros dimiſſos, vallum cedere & parare jubet. Vallo & Macedones & Græci uſi ſunt; ſed uſum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipſius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramoſas arbores cædebant, quàm quas ferre cum armis miles poſſet: & quum caſtra his ante objectis ſepſiſſent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari ſtipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod rectè manu caperetur, duo aut ſummum tres juvenes connixi arborem unam evellebant. qua vulſa, portæ inſtar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves & bifurcos pleroſque, & trium, aut cum plurimum quatuor ramorum, vallos cædit, ut & ſuſpenſis ab tergo armis ferat plures ſimul aptè miles: & ita denſos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujuſque ſtipitis palma ſit pervideri poſſit: & adeo acuti, aliuſque per alium immiſſi, radii locum ad inſerendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter ſe innixi rami vinculum invicem præbeant, poſ-

ſit;

ſit; & ſi evulſus fortè eſt unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile eſt.

VI. Quintius poſtero die, vallum ſecum ferente milite, ut paratus omni loco caſtris ponendis eſſet, progreſſus modicum iter, ſex ferme millia à Pheris quum conſediſſet, ſpeculatum in qua parte Theſſaliæ hoſtis eſſet, quidve pararet, miſit. Circa Lariſſam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras moviſſe, defungi quamprimum & ipſe certamine cupiens, ducere ad hoſtem pergit, & quatuor millia fere à Pheris poſuit caſtra. Inde poſtero die quum expediti utrimque ad occupandos ſuper urbem tumulos proceſſiſſent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt, nuncios in caſtra remiſſos, qui quid ſibi, quum præter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in caſtra revocati ſunt. Poſtero die circa eoſdem tumulos equeſtre prœlium fuit; in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utriſque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibuſdam locis intercluſa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione; &, velut ex prædicto, ambo Scotuſſam petierunt: Philippus, ſpe frumentandi inde; Romanus, ut progreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant, Scotuſſæi agri, Quintius circa Thetidium Pharſaliæ terræ poſuiſſet caſtra, aut hi, aut illi, ubi hoſtis eſſet, ſatis compertum

compertum habuerunt. Tertio die primò nimbus effuſus, dein caligo noctis ſimillima Romanos metu inſidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris cauſſa, poſt imbrem nubibus in terram demiſſis nihil deterritus, ſigna ferri juſſit. ſed tam denſa caligo obcæcaverat diem, ut neque ſigniferi viam, nec ſigna milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergreſſi tumulos, qui Cynoſcephalæ vocantur, relicta ibi ſtatione firma peditum equitumque, poſuerunt caſtra. Romanus eiſdem ad Thetidium caſtris quum ſe tenuiſſet, exploratum tamen ubi hoſtis eſſet decem turmas equitum & mille pedites miſit: monitos, ut ab inſidiis, quas dies obſcurus apertis quoque locis tecturus eſſet, præcaverent. Ubi ventum ad inſeſſos tumulos eſt, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein nunciis retro in caſtra ad duces miſſis, ubi primus terror ab nec opinato viſu conſedit, non diutius certamine abſtinuere. Principio à paucis procurrentibus laceſſita pugna eſt, deinde ſubſidiis tuentum pulſos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios ſuper alios nuncios ad ducem mitterent, premi ſeſe; quingenti equites, & duo millia peditum, maximè Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere miſſa, rem inclinatam reſtituerunt: verſaque fortuna Macedones laborantes opem regis per nuncios implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die propter effuſam caliginem quàm prœlium exſpectâſſet, magna parte hominum omnis generis pabulatum miſſa, aliquamdiu inops conſilii trepidavit: deinde poſtquam nuncii inſtabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conſpectu erant Macedones, in tumulum maximè editum inter alios compulſi, loco ſe magis quàm armis tutantes; committendam rerum ſummam in diſcrimen utcumque

cumque ratus, ne partis indefenſæ jactura fieret; Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum ac Theſſalorum mittit. eorum adventu depulſi ab jugo Romani non antè reſtiterunt, quàm in planiorem vallem perventum eſt. Ne effuſa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præſidii fuit. is longè tum optimus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res quàm pro ſucceſſu pugnæ nunciata, quum alii ſuper alios recurrentes ex prœlio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum ſibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis neceſſitate quàm occaſione pugnæ inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante ſigna inſtructis, in ſubſidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hoſtem vadit. ſimul admonens, *cum iiſdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibuſque ſeptos, victa naturali difficultate locorum, expuliſſent, acieque expugnâſſent: cum iis quos P. Sulpicii priùs ductu obſidentes Eordææ aditum viciſſent. Fama ſtetiſſe, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuiſſe.* Jam perventum ad ſuos in ima valle ſtantes erat, qui adventu exercitus imperatoriſque pugnam renovant, impetuque facto rurſus avertunt hoſtem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero curſu ad hoſtem vadit. Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confeſtim ſequatur, imperat. Primò ut in jugum evaſit, &, jacentibus ibi paucis armis corporibuſque hoſtium, prœlium eo loco fuiſſe, pulſoſque inde Romanos, & pugnari prope caſtra hoſtium vidit, ingenti gaudio eſt elatus: mox refugientibus

entibus ſuis & terrore verſo, paullisper, incertus an in caſtra reciperet copias, trepidavit: deinde ut adpropinquabat hoſtis, & præterquam quòd cædebantur averſi, nec niſi defenderentur ſervari poterant, ac ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus nondum adſecuta parte ſuorum periculum ſummæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos & Macedonum phalangem, haſtis poſitis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. ſimul, ne facilè perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa, potiùs quàm lata, acies eſſet. ſimul & denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quintius his, qui in prœlio fuerant, inter ſigna & ordines acceptis, tuba dat ſignum. Rarò alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam fortè utraque acies ſimul conclamavere. nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quique tum maximè in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: ſiniſtro tum cum maximè adpropinquante phalangis parte, quæ noviſſimi agminis fuerat, ſine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, ſtabat, ſpectaculo, velut nihil ad ſe pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quàm acies, aptiorque itineri quàm pugnæ, vixdum in jugum evaſerat. In hos incompoſitos Quintius, quanquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis priùs in hoſtem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertêre Macedones, terrore primo beſtiarum averſi. & ceteri quidem hos pulſos ſequebantur: unus è tribunis militum extemplo capto conſilio cum viginti ſignorum militibus

militibus relicta ea parte ſuorum, quæ haud dubiè vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hoſtium averſum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbâſſet; ceterùm ad communem omnium in tali re trepidationem acceſſit, quòd phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere ſe poterat, nec hoc qui à fronte paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis inſtabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum ex quo pugnaverant, dum per proclive pulſos inſequuntur, tradiderant hoſti ad terga ſua circumducto. Paullíſper in medio cæſi, deinde omiſſis plerique armis capeſſunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primò tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut ſpecularetur, quæ in læva parte ſuorum fortuna eſſet: deinde, poſtquam fugam effuſam animadvertit, & omnia circa juga ſignis atque armis fulgere, tum & ipſe acie exceſſit. Quintius quum cedentibus inſtitiſſet, repente quia erigentes haſtas Macedonas conſpexerat, quidnam pararent incertus, paullíſper novitate rei conſtituit ſigna: deinde, ut accepit hunc morem eſſe Macedonum tradentium ſeſe, parcere victis in animum habebat. Ceterùm ab ignaris militibus, omiſſam ab hoſte pugnam, & quid imperator vellet, impetus in eos factus, & primis cæſis, ceteri in fugam diſſipati ſunt. Rex effuſo curſu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum ſubſtitit, ad excipiendos ſi qui prœlio ſupereſſent. Romani victores in caſtra hoſtium ſpe prædæ irruunt: verùm ea magnâ jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæſa eo die octo hoſtium millia, quinque capta. Ex victoribus ſeptingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodicè numerum augenti, quadraginta millia hoſtium eo die ſunt cæſa; capta, ubi modeſtius mendacium

cium eſt, quinque millia, ſeptingenti, ſigna militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hoſtium cæſa ſcribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potiſſimum numero credidimus, ſed Polybium ſecuti ſumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanorum rerum, tum præcipuè in Græcia geſtarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga qui variis caſibus pugnæ diſſipati veſtigia ejus ſecuti fuerant, miſſiſque Lariſſam ad commentarios regios comburendos, ne in hoſtium venirent poteſtatem, in Macedoniam ceſſit. Quintius, captivis prædaque venundatis, partim militi conceſſis, Lariſſam eſt profectus; hauddum ſatis gnarus quam regionem petiſſet rex, quidve pararet. Caduceator eò regius venit; ſpecie ut induciæ eſſent, donec tollerentur ad ſepulturam, qui in acie cecidiſſent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. adjecta & illa vox, *bono animo eſſe regem ut juberet:* quæ maximè Ætolos offendit, tumentes jam querenteſque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum ſociis ſolitum, nunc omnium expertes conſiliorum eſſe: ſuo ipſum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aſpera belli Ætoli exhauſerint, pacis gratiam & fructum Romanus in ſe vertat.* Et haud dubiè deceſſerat iis aliquantum honoris. ſed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: ſed & ſuccenſebat non immeritò Ætolis ob inſatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in ſe rapientium, quæ vanitate ſua omnium aures offendebat: & Philippo ſublato, fractis opibus Mace-

Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas cauſſas multa ſedulò, ut viliores levioreſque apud omnes eſſent & viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hoſti erant, & cum ipſo rege conſtitutum colloquium: cujus priuſquam tempus veniret, in conſilium advocavit ſocios. Retulit quas leges placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis ſententiam abſolvit; *ita componendam pacem eſſe, ut Græciæ etiam abſentibus Romanis ſatis potens tuendæ ſimul pacis libertatiſque eſſet.* Ætolorum aſperior oratio fuit, qui pauca præfati, *rectè atque ordine imperatorem Romanum facere, quòd quos belli ſocios habuiſſet, cum iis communicaret pacis conſilia. falli autem eum tota re, ſi aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem ſatis firmam ſe credat relicturum, niſi Philippo aut occiſo, aut regno pulſo: quæ utraque proclivia eſſe, ſi fortuna uti vellet.* Ad hæc Quintius, *negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut ſibi ipſis convenientem ſententiam dixiſſe; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiiſque, de conditionibus pacis ſemper, non ut ad internecionem bellaretur, diſſeruiſſe, & Romanos, præter vetuſtiſſimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dediſſe, pace Annibali & Carthaginienſibus data. Omittere ſe Carthaginienſes. Cum Philippo ipſo quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum eſſe: an, quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoſte infeſtis animis concurri debere: adverſus victos, mitiſſimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. ſi regnum, genſque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam ſe & in Græciam effuſuras. Ne proxima quæque amoliendo, majo-*

ribus

ribus gravioribuſque aditum ad ſe facerent. Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, teſtificantique, ſi elapſus eo tempore Philippus foret, mox graviùs eum rebellaturum, *Deſiſtite tumultuari*, inquit, *ubi conſultandum eſt. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum poſſit.*

XIII. Hoc dimiſſo concilio, poſtero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac ſociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, ſine quibus pax impetrari non poterat, ſua potiùs voluntate omiſſis, quàm ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut poſtulata ab ſociis eſſent, omnia ſe concedere, de ceteris ſenatui permiſſurum dixit. Quenquam vel inimiciſſimis omnibus præcluſiſſe vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, *Quid nobis*, (inquit) *Philippe, reddiſne tandem Pharſalum, & Lariſſam Cremaſten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent; diſceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta eſt de Thebis: nam eas populi Romani jure belli factas eſſe Quintius dicebat, quòd integris rebus, exercitu ab ſe admoto vocati in amicitiam, quum poteſtas libera deſciſcendi ab rege eſſet, regiam ſocietatem Romanæ præpoſuiſſent. Phæneas, & pro ſocietate belli, quæ ante bellum habuiſſent, reſtitui Ætolis æquum cenſebat, & ita in fœdere primo cautum eſſe, ut belli præda, rerumque, quæ ferri agique poſſent, Romanos; ager urbeſque captæ Ætolos ſequerentur. *Vos*, inquit, *ipſi*, Quintius, *ſocietatis iſtius leges rupiſtis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem feciſtis: quæ ſi maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Theſſaliæ civitates ſua voluntate*

in ditionem noſtram venerunt. Hæc, cum omnium ſociorum adſenſu dicta, Ætolis non in præſentia modò gravia auditu, ſed mox belli etiam cauſſæ, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium, & quoſdam ex amicorum numero obſides, & ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor menſium induciæ eſſent. Si pax non impetrata ab ſenatu foret, obſides pecuniamque reddi Philippo receptum eſt. Cauſſa Romano imperatori non alia major fuiſſe dicitur pacis maturandæ, quàm quòd Antiochum bellum tranſitumque in Europam moliri conſtabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androſthenem juſto prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adverſus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per ſpeciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum poſſent, retinuerat pro obſidibus, & præter quingentos Macedonas, miſtoſque ex omni genere auxiliorum octingentos, quòd jam antè ibi fuerat, mille Macedonum eò miſerat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracaſque, & Cretenſes, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Theſſalique, & Acarnanes mille, ſcutati omnes, & ex ipſorum Corinthiorum juventute, impleta ut eſſent ſex millia armatorum, fiduciam Androſtheni fecerunt acie decernendi. Nicoſtratus, prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus; ſed, imparem ſe & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenenſem, & Phliaſium, & Cleonæum agrum depopulabantur. Poſtremò exprobrantes metum hoſti, in fines Sicyoniorum tranſcendebant: navibus

vibus etiam circumvecti omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusiùs hostes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentiùs etiam facerent, Nicostratus, spem nactus nec opinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati, ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros, & Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere. quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, & Thracum quidam in vagos palatosque per agros hosteis impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi rarò, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. revocari tuba jubet

vagos à caſtris dilapſos. Ipſe, raptim capere arma juſſis militibus, infrequenti agmine porta egreſſus, ſuper flumen inſtruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi atque inſtrui quum potuiſſent, primum hoſtium impetum non tulerunt. Macedones & maximè omnium frequentes ad ſigna fuerant, & diu ancipitem victoriæ ſpem fecerunt: poſtremò fuga ceterorum nudati, quum duæ jam acies hoſtium ex diverſo, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent, & ipſi re inclinata primò retulere pedem; deinde impulſi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla ſpe caſtrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicoſtratus, mercenariis militibus ad hos perſequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii miſſis, magnam ubique cædem edidit; majorem propè quàm in prœlio ipſo. Ex iis quoque qui Pellenem Phliuntaque depopulati erant, incompoſiti partim omniumque ignari, ad caſtra revertentes, in hoſtium ſtationes tanquam in ſuas illati ſunt: partim ex diſcurſu id quod erat ſuſpicati, ita ſe in fugam paſſim ſparſerant, ut ab ipſis agreſtibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

XVI. Priuſquam dimicaretur ad Cynoſcephalas, L. Quintius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ ſola Græciæ gentium in ſocietate Macedonum manſerat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maximè cauſſæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides inſita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum eſt. Eò neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipſis qui convenerant idem placuit. ſed & principes & magiſtratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ ſocietatis fieret. Id omnes qui abfuerant ægre paſſi,

&

& in hoc fremitu gentis à Philippo miſſi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modò decretum Romanæ ſocietatis valuerunt, ſed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quòd auctores ejus ſententiæ fuiſſent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quòd de ea re retuliſſet, imperium abrogaretur. Rem temerariam, ſed eventu proſperam damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; ſtatuerunt offerre ſe multitudini, & aut eo ipſo lenire iras, aut pati quod caſus tuliſſet. Quum ſe frequenti concilio intuliſſent, primò murmur ac fremitus admirantium, ſilentium mox à verecundia ſimul priſtinæ dignitatis ac miſericordia præſentis fortunæ ortum eſt. poteſtate quoque dicendi facta, principio ſuppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum eſt, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, diſſeruerunt: poſtremò ultro aliquid etiam queri, & caſtigare iniquitatem ſimul in ſe crudelitatemque auſi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent. neque eo minus redeundum in ſocietatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, cenſerent.

XVII. Leucade hæc ſunt decreta: id caput Acarnaniæ erat, eòque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata eſſet, extemplo cum claſſe profectus Leucadem, ad Heræum quod vocant naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros acceſſit; ad primum terrorem ratus inclinari animos poſſe. Poſtquam pacati nihil oſtendebatur; tum vineas turreſque erigere, & arietem admovere muris cœpit. Acarnania univerſa, inter Ætoliam

liam atque Epirum poſita, ſolem occidentem & mare Siculum ſpectat. Leucadia nunc inſula, & vadoſo freto, quod perfoſſum manu eſt, ab Acarnania diviſa, tum peninſula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme paſſus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & viginti. in his anguſtiis Leucas poſita eſt, colli applicata verſo in orientem & Acarnaniam. Ima urbis plana ſunt, jacentia ad mare: quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis eſt. nam & vada ſunt ſtagno ſimiliora, quàm mari: & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis ſimul locis aut ſubruti, aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quàm urbs ipſa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi. die ac nocte intenti reficere quaſſata muri, obſtruere quæ patefacta ruinis erant, prœlia impigre inire, & armis magis muros quàm ſe ipſos mœnibus tutari. diutiuſque ſpe Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exſules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent. eos tamen, ex ſuperiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa, juſto prœlio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæſi, pars armis abjectis dediderunt ſe victori. Et poſt dies paucos audito prœlio, quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) poſſeſſam à majoribus ſuis, Pauſiſtratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis fere armatis ex vario

vario genere auxiliorum collectis, miſerunt. Galli, & Niſuetæ, & Piſuetæ, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Aſia erant. cum his copiis Pauſiſtratus Tendeba in Stratonicenſi agro, locum peropportunum, ignaris regiis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad id ipſum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi caſtelli cauſſa primò caſtra ad ipſa Tendeba movit, inde ad alterum caſtellum, item Stratonicenſis agri: Aſtragon vocant. omnibuſque ex præſidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipſa Stratonicea Theſſalorum auxiliaribus Alabanda, ubi hoſtes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, caſtris in propinquum collatis, extemplo in aciem deſcenſum eſt. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex caſtellorum (Cares maximè erant) præſidiis: equites cornibus circumdat. Cretenſium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, ſiniſtro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere: medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites leviſque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die ſteterunt tantùm acies utræque ſuper ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: pauciſque telis emiſſis, in caſtra receperunt ſeſe. Poſtero die eodem ordine inſtructi majus aliquanto prœlium quàm pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterùm non numero tantùm, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, & æqua ſpe pugnaverunt. Achæi primi, torrente ſuperato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota propè curſu tranſgreſſa amnem acies eſt. Diu anceps pugna ſtetit. numero Achæi mille & ipſi

quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, uſquedum ordine & velut ſtipata phalanx conſiſtebat, moveri nequiverunt. poſtquam lævo latere nudato circumjacere haſtas in venientem ex tranſverſo hoſtem conati ſunt, turbati extemplo tumultum primò inter ſe fecerunt: terga deinde vertunt: poſtremò abjectis armis, in præcipitem fugam effuſi, Bargylias petentes fugerunt. Eòdem & Dynocrates perfugit. Rhodii, quantum diei ſuperfuit, ſecuti, receperunt ſeſe ad caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petîſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Prætermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis viciſque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prœlio ſupererant, copiis intravit muros. Nequicquam inde obſeſſa oppugnataque urbs eſt. recipi niſi aliquanto poſt per Antiochum non potuit. Hæc in Theſſalia, hæc in Achaia, hæc in Aſia per eoſdem dies ferme geſta.

XIX. Philippus quum audîſſet Dardanos, tranſgreſſos fines ab contempu conceſſi tum regni, ſuperiora Macedoniæ evaſtare; quamvis toto propè orbe terrarum, undique ſe ſuoſque profligante fortuna, urgebatur; tamen morte triſtius ratus Macedoniæ etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ improviſò hoſtes oppreſſit. Magna multitudo hominum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnæ, in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunæ facta, refectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimul

&

& cum Philippo foret bellandum, quàm opportunè, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus eſt ſuperatus. nam præterquam quòd faciliùs cum ſingulis, quàm ſi in unum ambo ſimul contuliſſent vires, bellatum eſt; Hiſpania quoque ſub idem tempus magno tumultu ad bellum conſurrexit. Antiochus, quum, priore æſtate omnibus, quæ in Cœle Syria ſunt, civitatibus Ptolemæi in ſuam poteſtatem redactis, in hiberna Antiochiam conceſſiſſet, nihilo quietiores poſtea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, quum ingentes copias terreſtres maritimaſque comparâſſet, principio veris præmiſſis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, juſſiſque Sardibus ſe opperiri, ipſe cum claſſe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercuriſque ac lembis ducentis proficiſcitur: ſimul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi eſſent; ſimul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibuſque adjuturus.

XX. Multa egregia Rhodii, pro fide erga populum Romanum, proque univerſo nomine Græcorum, terra marique auſi ſunt: nihil magnificentius, quàm quòd ea tempeſtate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miſerunt, Nephelida, (promontorium Ciliciæ eſt, inclytum fœdere antiquo Athenienſium) ſi eo non contineret copias ſuas, ſe obviam ituros; non ab odio ullo, ſed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento eſſe Romanis liberantibus Græciam. Coraceſium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodiſiade, & Coryco, &, ſuperato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ eſt) Selinunte recepto, omnibus his aliiſque ejus oræ caſtellis aut metu aut voluntate ſine certamine in

deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: &, legatos se Rhodium missurum, respondit; *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumque suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis. Nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum. Argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum fortè legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauneis, Mindiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint; quum ad ea, quæ propriè Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore & Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur; altero & septuagesimo anno, quum quatuor & quadraginta annos regnâsset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primùm ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen: cujus

cujus magnitudini ſemper animum æquavit. Summa juſtitia ſuos rexit, unicam fidem ſociis præſtitit, uxorem ac liberos quatuor ſuperſtites habuit. mitis ac munificus amicis fuit. regnum adeo ſtabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam ſtirpem poſſeſſio ejus deſcenderit. Quum is ſtatus rerum in Aſia Græciaque & Macedonia eſſet, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certè nondum perpetrata, ingens in Hiſpania ulteriore coortum eſt bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis ſenatum certiorem fecit, *Colcam & Luſcinum regulos in armis eſſe. Cum Colca decem & ſeptem oppida, cum Luſcino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus conſurrecturam.* His literis à M. Sergio prætore, cujus juriſdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres; ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hiſpania obveniſſet, is primo quoque tempore de bello Hiſpaniæ ad ſenatum referret.

XXII. Sub idem tempus conſules Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ ſenatum habentibus, poſtulantibuſque triumphum ob res proſpere bello geſtas, C. Atinius Labeo & C. Urſanius tribuni plebis, ut ſeparatim de triumpho agerent conſules, poſtulârunt. communem ſe relationem de ea re fieri non paſſuros, ne par honos in diſpari merito eſſet. Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigiſſe diceret, communi animo conſilioque ſe & collegam res geſſiſſe; Cornelius adjiceret, Boios adverſus ſe tranſgredientes Padum, ut Inſubribus Cænomaniſque auxilio eſſent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad ſua tuenda averſos eſſe: tribuni *res tantas bello geſſiſſe Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quàm de honore*

Diis immortalibus habendo dubitari poſſet. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuiſſe, ut, quum ſibimet triumphum impetrâſſet, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu feciſſe: in Gallia magnum numerum militum amiſiſſe. Nominabant etiam tribunos militum T. Juvencium, & Cn. Labeonem ejus fratrem, qui adverſa pugna cum multis aliis viris fortibus civibus ac ſociis cecidiſſent. Oppidorum paucorum vicorum falſas, & in tempus ſimulatas, ſine ullo pignore deditiones factas eſſe. Hæ inter conſules tribunoſque altercationes biduum tenuerunt, victique perſeverantia tribunorum conſules ſeparatim retulerunt.

XXIII. Cn. Cornelio omnium conſenſu decretus triumphus. & Placentini Cremonenſeſque addiderunt favorem conſuli, gratias agentes, commemoranteſque, obſidione ſe eſſe ab eo liberatos. pleroſque etiam, quum apud hoſtes eſſent, ſervitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantùm relatione, quum adverſum omnem ſenatum videret, in monte Albano ſe triumphaturum, & jure imperii conſularis & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. Cn. Cornelius de Inſubribus Cænomaniſque in magiſtratu triumphavit. multa ſigna militaria tulit, multa Gallica ſpolia captivis carpentis tranſvexit. multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos quidam, Amilcarem ducem Pœnorum fuiſſe, auctores ſunt. Ceterùm magis in ſe convertit oculos Cremonenſium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum ſequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta ſeptem millia quingentos æris; argenti bigati ſeptuaginta novem millia. ſeptuagenos æris militibus diviſit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius conſul de Liguribus Boiiſque Gallis

in

in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & fama rerum geſtarum, & quòd ſumptum non erogatum ex ærario omnes ſciebant, inhonoratior fuit: ita ſignis, carpentiſque, & ſpoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam propè par ſumma fuit: æris tranſlata ducenta & quinquaginta quatuor millia: argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. militibus centurionibuſque & equitibus item in ſingulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundùm triumphum conſularia comitia habita. creati conſules L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus. Prætores poſtero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apuſtius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, ſe ſignis collatis cum rege Philippo in Theſſalia pugnâſſe, hoſtium exercitum fuſum fugatumque. Hæ literæ priùs in ſenatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione ſunt recitatæ. Ob res proſpere geſtas in dies quinque ſupplicationes decretæ. Brevi pòſt legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ ſenatus eſt habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque ſenatus cenſuiſſet, id regem facturum eſſe dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex conſilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius eſſent: qui conſules provinciam Macedoniam obtinuiſſent. Coſſanis eo die poſtulantibus ut ſibi colonorum numerus augeretur, mille aſſcribi juſſi; dum ne quis in eorum

Ante Chr. 196. *U.C.* 556.

eorum numero eſſet, qui poſt P. Cornelium & Ti. Sempronium conſules hoſtis fuiſſet.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo ſcenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione & Cn. Manlio Vulſone, & magnificentiùs quàm aliàs facti, & lætiùs propter res bello bene geſtas ſpectati: totique ter inſtaurati, plebeii ſepties inſtaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctaticio tria ſigna ænea Cereri, Liberoque, & Liberæ poſuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, conſulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam ſenatus decerneret; ut Macedoniam cum Italia ſortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem ſimulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, ſi exercitus inde deportatus eſſet, regem, dubios ſententiæ Patres fecerat. Et forſitan obtinuiſſent conſules, ni Q. Marcius Rex & C. Atinius Labæo, tribuni plebis, ſe interceſſuros dixiſſent: ni priùs ipſi ad plebem tuliſſent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem eſſe. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata eſt. omnes quinque & triginta tribus, utì rogatæ, juſſerunt. Et quo magis pacem ratam eſſe in Macedonia vulgò lætarentur, triſtis ex Hiſpania nuncius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconſulem in citeriore Hiſpania prælio victum: exercitum ejus fuſum fugatumque, & illuſtres viros in acie cecidiſſe. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo pòſt expirâſſe.* Conſulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas ſuperiores conſules habuiſſent, decreta, & ut quatuor legiones novas ſcriberent; duas, quæ, quo ſenatus cenſuiſſet, mitterentur, & T. Quintius Flamininus cum duabus

bus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus. imperium ei prorogatum satis jam antè videri.

XXVI. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni & Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas, ex quatuor ab se scriptis quas videretur, utì darent, decretum est: sociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto pòst anno exortum est, quàm simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum propè novum, quia tum primùm suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent; procurare, ut assolet, prodigia, quæ nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus Æsquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Melio per portam Capenam propè intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, quum ex senatusconsulto ovans urbem esset ingressus, tulit præ se auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denariûm triginta quatuor millia, & quingentos

gentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hiſpania, ne tentata quidem triumphi ſpe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in Maximo Circo fecit: & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius. à quo quum multa ſocii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui ſuæ gentis militâſſent apud Philippum, ſibi reſtituerentur. id à Quintio facilè impetratum; non quia ſatis dignos eos credebat, ſed quia, Antiocho rege jam ſuſpecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reſtitutis, confeſtim apparuit, quàm nulla inita apud Bœotos gratia eſſet. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipſi id à Quintio & Romanis datum eſſet, miſerunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob cauſſam Brachyllam quendam, quàm quòd præfectus Bœotorum apud regem militantium fuiſſet, fecerunt; præteritis Zeuxippo & Piſiſtrato, aliiſque qui Romanæ ſocietatis auctores fuerant. Id ægre & in præſentia hi paſſi, & in futurum etiam metum ceperunt. quum ad portas propè ſedente exercitu Romano ea fierent; quidnam ſe futurum eſſet, profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo ſocios adjuvante, & infeſto his qui partis adverſæ fuiſſent?

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, ſtatuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, proſequentibus mollibus viris, qui joci cauſſa convivio celebri interfuerant; ab ſex armatis, quorum

rum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta, & tumultus tota urbe diſcurrentium cum luminibus. percuſſores proxima porta evaſerunt. Luce prima concio frequens, velut exſtante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab ſuo comitatu, & obſcœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem deſtinabant cædis. In præſentia placuit comprehendi eos, qui ſimul fuiſſent, quæſtionemque ex his haberi. qui dum quæruntur, Zeuxippus, conſimili animo, avertendi ab ſe criminis cauſſa, in concionem progreſſus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos ſemiviros crederent. multaque in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quoſdam fecit, nunquam, ſi conſcius eſſet, oblaturum ſe multitudini, mentionemve cædis nullo laceſſente facturum fuiſſe. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter, criminis ſuſpicionem averti. Torti pòſt paullo inſontes, quum ſcirent ipſi opinionem omnium, ea pro indicio uſi, Zeuxippum & Piſiſtratum nominaverunt: nullo adjecto, cur ſcire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, ſuam magis conſcientiam, quàm indicium hominum nullius rei conſciorum, metuens: Piſiſtratus, ſpretis indicibus, Thebis manſit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius & miniſter rei. quem indicem Piſiſtratus timens, eo ipſo timore ad indicium protraxit. literas ad Zeuxippum mittit, ſervum conſcium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri ſibi, quàm ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, juſſit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non ſibi conveniendi ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino

mino fidiſſimum credebat, tradidit: & adjecit, à Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum eſſe. Conſcientia ictus, quum extemplo traditurum eas affirmâſſet, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem, fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exſilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquo quæſtiones tormentis habitæ, & ſumptum ſupplicium eſt.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotoſque omnes ad exſecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conſcîſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios hoſpites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes uſus excipiebant. quidam in ipſis itineribus ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem diverſoria devecti deductique opprimebantur. poſtremò non tantùm odio, ſed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme cauſſa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primò pauci, dein indies plures deſiderantur, infamis eſſe Bœotia omnis cœpit, & timidiùs quàm in hoſtico egredi caſtris miles. Tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaïdem paludem inventi. ibi ex limo eruta extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primò noxios tradi ſibi juſſit. & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantùm civitates excuſarent, nihil publico conſilio factum eſſe: miſſis Athenas & in Achaiam legatis, qui teſta-

rentur

rentur ſociis, juſto pioque bello ſe perſecuturum Bœotos; &, cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire juſſo, cum parte Coroneam circumſedit, evaſtatis priùs agris, quà ab Elatia duo diverſa agmina iere. Hac perculſi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga complêſſent, legatos mittunt. qui quum in caſtra non admitterentur, Achæi Athenienſeſque ſupervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrâſſent pacem Bœotis, bellum ſimul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta eſt. juſſiſque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data; & ab oppugnatione receſſum.

XXX. Poſt paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex conſilio pax data Philippo in has leges eſt. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Aſia eſſent, libertatem ac ſuas leges haberent. quæ earum ſub ditione Philippi fuiſſent, præſidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Aſia eſſent, Euromo, Padaſiſque, & Bargyliis, & Jaſſo, & Myrina, & Abydo, & Thaſſo, & Perintho: eas quoque enim placere liberas eſſe. De Cianorum libertate, Quintius Pruſiæ Bithynorum regi ſcriberet, quid ſenatui & decem legatis placuiſſet. Captivos transfugaſque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis propè magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injuſſu ſenatus gereret. Mille talentûm daret populo Romano, dimidium præſens, dimidium penſionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternûm millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præſens viginti millia pondo. idem nominatim

minatim adjectum ſcribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obſides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo abſenti Æginam inſulam elephantoſque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuiſſet: Athenienſibus inſulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, ſoli Ætoli id decretum decem legatorum clam muſſantes carpebant. *literas inanes vana ſpecie libertatis adumbratas eſſe. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & ſine traditione juberi liberas eſſe? niſi ut quæ in Aſia ſint, liberentur, longinquitate ipſa tutiores: quæ in Græcia ſint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in ſenatuſconſulto, quo miſſi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Aſiæ haud dubiè liberabantur: de his tribus urbibus legati, quòd tempore reipublicæ poſtulâſſent, id è republica ſideque ſua facere ſtatuere juſſi erant. Antiochus rex erat, quem tranſgreſſurum in Europam, quum primùm ei res ſuæ placuiſſent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi conſilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, liberandam omnem Græciam, ſi Ætolorum linguas retundere, ſi veram caritatem, majeſtatem apud omnes nominis Romani vellent eſſe: ſi fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad ſe imperium, ſe mare trajeciſſe. Nihil contra ea de liber-

libertate urbium alii dicebant. ceterùm ipſis tutius eſſe manere paulliſper ſub tutela præſidii Romani, quàm pro Philippo Antiochum dominum accipi. Poſtremò ita decretum eſt: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præſidium eſſet: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho deceſſiſſet.*

XXXII. Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat, ſemper quidem & aliàs frequens, cum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis viſuntur; tum quia propter opportunitatem loci per duo diverſa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exſpectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Græciæ, quæ ſua fortuna eſſet: alii non taciti ſolùm opinabantur, ſed ſermonibus etiam ferebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt, & præco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenam, unde ſolenni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit: & tuba ſilentio facto ita pronunciat. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS, ET T. QUINTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM: ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRAEBOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percenſuerat omnes gentes, quæ ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quàm quod univerſum homines caperent. Vix ſatis credere ſe quiſque audîſſe: alii alios intueri mirabundi, velut ſomnii vanam ſpeciem. quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimùm credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unuſquiſque non audire, ſed

ſed videre libertatis ſuæ nuncium averet: iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facilè appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem eſſe. Ludicrum deinde ita raptim peractum eſt, ut nullius nec animi nec oculi ſpectaculo intenti eſſent. adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum ſenſum voluptatum.

XXXIII. Ludis verò dimiſſis, curſu propè omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniſcoſque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur juventæ tum gaudium ex tam inſigni gloriæ fructu vires ſuppeditabant. nec præſens omnium modò effuſa lætitia eſt; ſed per multos dies gratis & cogitationibus & ſermonibus revocata: *Eſſe aliquam in terris gentem, quæ ſua impenſa, ſuo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præſtet. maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injuſtum imperium ſit; & ubique jus, fas, lex potentiſſima ſint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Aſiæ urbes. hoc ſpe concipere audacis animi fuiſſe: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

XXXIV. Secundùm iſta jam Quintius & decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati ſunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, verba fine fide rerum jactata. Nihil jam perplexè, ut antè, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, ſed apertè pronunciatum, ut excederet Aſiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuiſſent. abſtineret liberas, omneſque Græcas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias trajiceret.

ret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatumque eſt haberi cœptus. eoque maturiùs peragebatur, quòd decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Oreſtis (Macedonum ea gens eſt) quòd primi ab rege defeciſſent, ſuæ leges redditæ. Magnetes, & Perræbi, & Dolopes liberi quoque pronunciati. Theſſalorum genti, præter libertatem conceſſam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharſalo excepto. Ætolos, de Pharſalo & Leucade poſtulantes, ut ex fœdere ſibi reſtituerentur, ad ſenatum rejecerunt. Phocenſes, Locrenſes, & quæ ſicut antè fuerant adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponneſi & ipſa urbs eſt) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. diſſentiente Quintio, venit res in arbitrium ſenatus: ſenatus libertatem his civitatibus dedit, Caryſto adjecto. Pleurato Lycus & Parthini dati: Illyriorum utraque gens ſub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere juſſerunt caſtella, quæ per belli tempus Philippo capta ademiſſet.

XXXV. Dimiſſo conventu, decem legati, partiti munia inter ſe, ad liberandas ſuæ quiſque regionis civitates diſceſſerunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hepheſtiam & Thaſſum & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, ſi conſilium non utile ſolùm ſed etiam ſalutare admittere auribus poſſet? quum rex, gratias quoque ſe acturum, diceret, ſi quid, quod in rem ſuam eſſet, expromeret: magnopere ei ſuaſit, quoniam pacem impetrâſſet, ad ſocietatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, ſi quid Antiochus moveret, exſpectâſſe, & temporum opportunitates captâſſe ad bellandum videri poſſet.

Ad

Ad Tempe Theſſalica Philippus eſt conventus. qui quum ſe miſſurum extemplo legatos reſpondiſſet; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ ſtatis diebus eſſe ſolet conventus, (Pylaïcum appellant) venit. Ætolos præcipuè monuit, ut conſtanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interqueſti ſunt, quòd non idem erga ſuam gentem Romanorum animus eſſet poſt victoriam, qui in bello fuiſſet: alii ferociùs incuſârunt, exprobrâruntque, non modò vinci ſine Ætolis Philippum, ſed ne tranſire quidem in Græciam Romanos potuiſſe. Adverſus ea reſpondere (ne in altercationem excederet res) quum ſuperſediſſet Romanus; omnia eos æqua impetraturos, ſi Romam miſiſſent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati ſunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque & Aſia gererentur, Etruriam infeſtam propè conjuratio ſervorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter cives peregrinoſque juriſdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana miſſus, alios jam congregatos pugnando vicit. ex his multi occiſi, multi capti. alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant. alios dominis reſtituit. Conſules in provincias profecti ſunt. Marcellum Boiorum ingreſſum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, caſtra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illuſtres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt, inter quos præfecti ſociûm Ti. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus: & tribuni militum de legione ſecunda, A. Ogulnius & P. Claudius. caſtra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hoſtes à proſpera pugna nequicquam

quam oppugnâſſent. Stativis deinde eiſdem per dies aliquot ſeſe tenuit, dum & ſaucios curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut eſt gens minimè ob moræ tædium patiens, in caſtella ſua vicoſque dilapſi ſunt. Marcellus, Pado confeſtim trajecto, in agrum Comenſem, ubi Inſubres Comenſibus ad arma excitis caſtra habebant, ducit legiones. in ipſo itinere prœlium committunt: & primò adeo acriter invaſerunt, ut anteſignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus ne moti ſemel pellerentur, cohortem Marſorum oppoſuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hoſtem emiſit. Quorum quum primus ſecunduſque impetus retudiſſet inferentem ſe ferociter hoſtem, confirmata & reliqua acies Romana reſtitit primò, deinde ſigna acriter intulit. nec ultra ſuſtinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effusè fugerent. In eo prœlio ſupra quadraginta millia hominum cæſa, Valerius Antias ſcribit: & quingenta ſeptem ſigna militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde poſitum ſcribit. Caſtra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comum oppidum intra dies paucos captum. Caſtella inde duodetriginta ad conſulem defecerunt. Id quoque inter ſcriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Inſubres conſul exercitum induxerit, adverſamque proſpera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Boiis accepta ſit.

XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna geſta, L. Furius Purpureo alter conſul per tribum Sappiniam in Boios venit. Jam caſtro Mutilo appropinquabat, quum veritus, ne intercluderetur ſimul à Boiis Liguribuſque, eadem via, qua adduxerat, reduxit; & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad colle-

gam pervenit. dein junctis exercitibus primum Boiorum agrum uſque ad Felſinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque caſtella, & Boii fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi cauſſa in armis erat, (tunc in devias ſilvas receſſerat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentiùs coactum agmen Romanorum, quia ipſi procul abeſſe viderentur, improviſò aggreſſuros ſe rati, per occultos ſaltus ſecuti ſunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuoſque quum pervaſtâſſent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agreſti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriuſque commiſſum, quàm ſi tempore locoque ad certamen deſtinatis, præparatis animis concurriſſent. Ibi quantam vim ad ſtimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quàm victoriæ avidi pugnârunt Romani, ut vix nuncium cladis hoſti relinquerent. Ob eas res geſtas, conſulum literis Romam allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Brevi poſt Marcellus Romam venit, triumphuſque ei magno conſenſu Patrum eſt decretus. Triumphavit in magiſtratu de Inſubribus Comenſibuſque. Boiorum triumphi ſpem collegæ reliquit: quia ipſi propriè adverſa pugna in ea gente evenerat, collegæ ſecunda. Multa ſpolia hoſtium captivis carpentis ducta: multa militaria ſigna lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites ſingulos dati octingenti æris: triplex equiti, centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernâſſet Epheſi, omnes Aſiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere eſt conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis poſitæ erant, aut quia parum mœnibus armiſque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampſacus libertatem

libertatem uſurpabant, periculumque erat, ne, ſi conceſſum his foret, quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampſacum in Heileſponto aliæ urbes ſequerentur. Igitur & ipſe ab Epheſo ad Smyrnam obſidendam miſit: & quæ Abydi copiæ erant, præſidio tantùm modico relicto, duci ad Lampſacum oppugnandum juſſit. Nec vi tantùm terrebat: ſed per legatos leniter alloquendo, caſtigandoque temeritatem & pertinaciam, ſpem conabatur facere, brevi quæ peterent habituros. & tum ſatis & ipſis & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occaſionem raptam, habere. Adverſus quæ reſpondebant, *Nihil neque mirari, neque ſuccenſere Antiochum debere, ſi ſpem libertatis differri non ſatis æquo animo paterentur.* Ipſe initio veris, navibus ab Epheſo profectus, Helleſpontum petit: terreſtres copias Madytum trajicit, Cherſoneſi urbem: terreſtri navalem exercitum junxit. & quia clauſerant portas, circumdedit mœnia armatis; & jam opera admoventi deditio eſt facta. Idem metus tum incolentes alias Cherſoneſi urbes in deditionem dedit. Lyſimachiam inde omnibus ſimul navalibus terreſtribuſque copiis venit. quam quum deſertam ac ſtratam propè ruinis inveniſſet, (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum reſtituendi nobilem urbem, & loco ſitam opportuno, cepit. Itaque omni cura ſimul eſt aggreſſus & tecta muroſque reſtituere, & partim redimere ſervientes Lyſimachienſes, partim fuga ſparſos per Helleſpontum Cherſoneſumque conquirere contrahereque; partim novos colonos, ſpe commodorum propoſita, adſcribere, & omni modo frequentare. ſimul ut Thracum ſummoveretur metus, ipſe parte dimidia terreſtrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ eſt profectus: partem, na-

valeſque ſocios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus & L. Cornelius, miſſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ ſubſtitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyliis, P. Villius & L. Terentius à Thaſſo Lyſimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia poſt paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congreſſus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hoſpitalis fuit. ut de mandatis ſtatuque præſenti Aſiæ agi cœptum eſt, animi exaſperati ſunt. Romani omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria claſſe ſolviſſet, diſplicere ſenatui non diſſimulabant: reſtituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuiſſent, æquum cenſebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo poſſeſſas Antiochus per occaſionem, averſo Philippo in Romanum bellum, intercepiſſet, id verò ferendum non eſſe, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhauſiſſe, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Aſiam adventus ejus diſſimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quòd jam etiam in Europam omnibus navalibus terreſtribuſque copiis tranſierit, quantum à bello aperto Romanis abeſſe? Illum quidem, etiam ſi in Italiam trajiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex, *Satis jam antè videre ſe, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quouſque terra marique progrediendum fuerit ipſis, non cogitare. Aſiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum eſſe, quid Antiochus in Aſia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur: ſibi cum Ptolemæo & amicitiam eſſe: & id agere ſe, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adverſa*

adverſa fortuna ſpolia ulla ſe petiſſe: aut adverſus Romanos in Europam trajeciſſe ‘ ſed ut Cherſoneſi urbes, ‘ Thraciæque recuperaret. Eorum enim locorum imperium ‘ ad ſe pertinere, quippe quod ab initio Lyſimachi’ fuerit. quo victo omnia, quæ illius fuiſſent, jure belli Seleuci facta ſint, exiſtimare ſuæ ditionis eſſe. Occupatis majoribus ſuis rerum aliarum alia cura, primò quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum uſurpando aliena poſſediſſe: ſicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lyſimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum veniſſe: & Lyſimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere; ut Seleucus filius eam ſedem regni habeat.

XLI. His diſceptationibus per dies aliquot habitis, rumor ſine ullo ſatis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur ſermonibus. nam diſſimulabat pars utraque ſe audîſſe. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, ſpatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut, priuſquam moveretur aliquid in nova poſſeſſione regni, perveniret in Ægyptum. & Antiochus ſuam fore Ægyptum, ſi tum occaſio eſſet, cenſebat. Itaque dimiſſis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terreſtribus copiis ad reſtituendam, ut inſtituerat, Lyſimachiam; ipſe, omni claſſe navigans Epheſum, legatis ad Quintium miſſis, qui ad fidem de ſocietate agerent, oram Aſiæ legens, pervenit in Lyciam. Patariſque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omiſſum conſilium eſt. Cyprum nihilo minùs tendens, quum Chelidonium promontorium ſuperâſſet, paulliſper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita quæ (vocant) Sari fluminis, fœda tempeſtas oborta propè cum omni claſſe demerſit. multæ naves ejectæ: multæ ita hauſtæ mari, ut

nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantùm militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret; minùs opulento agmine, quàm profectus erat, Seleuciam redit. ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit.

XLII. In hoc ſtatu regum erant res. Romæ eo primùm anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. his triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſacerdotibus eo anno fuit quæſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quòd ultimam penſionem pecuniæ in bellum collatæ perſolvere placuerat privatis. Quæſtores ab auguribus, pontificibus, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti: M. Marcellus conſul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hiſpania deceſſerat; & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus eſt admodum adoleſcens, priuſquam ullum magiſtratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum eſt ſuffectus. Comitia inde conſularia habita à M. Marcello conſule. creati conſules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luſcinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulſo, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis aſſis populo diviſerunt. id C. Flaminii honoris cauſſa,

Ante Chr. 195. *U. C.* 557.

cauſſa, ipſius patriſque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnificè ſunt, & ter toti inſtaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ænobarbus & Cn. Scribonius curio maximus, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt. tres ex his condemnati ſunt. ex eorum mulctaticia pecunia ædem in inſula Fauni fecerunt. Ludi plebis per biduum inſtaurati, & epulum fuit ludorum cauſſa.

XLIII. L. Valerius Flaccus & M. Porcius, quo die magiſtratum inierunt, de provinciis quum ad ſenatum retuliſſent, Patres cenſuerunt, *Quum in Hiſpania tantum gliſceret bellum, ut jam conſulari & duce & exercitu opus eſſet, placere, conſules Hiſpaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter ſe, aut ſortiri. Utri Hiſpania provincia eveniſſet, eum duas legiones & quinque millia ſociûm Latini nominis & quingentos equites ſecum portare, & naves longas viginti ducere. Alter conſul duas legiones ſcriberet. His Galliam provinciam obtineri ſatis eſſe, fractis proximo anno Inſubrium & Boiorum animis.* Cato Hiſpaniam, Valerius Italiam eſt ſortitus. Prætores deinde provincias ſortiti, C. Fabricius Luſcinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulſo Siciliam, Ap. Claudius Nero Hiſpaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Piſas, ut ab tergo Liguribus eſſet, P. Manlius in Hiſpaniam citeriorem adjutor conſuli datur. T. Quintio, ſuſpectis non ſolùm Antiocho & Ætolis, ſed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium eſt, duas legiones ut haberet. in eas ſi quid ſupplementi opus eſſet, conſules ſcribere & mittere in Macedoniam juſſi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conſcribere permiſſum. Par numerus peditum equitumque novorum

P. Manlio in citeriorem Hiſpaniam decretus; & legio eadem quæ fuerat ſub Minucio prætore data. Et P. Porcio Læcæ ad Etruriam circa Piſas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita diſtributis, conſules, priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ver ſacrum ex pontificum juſſu fecere; quod A. Cornelius Mammula prætor voverat, de ſenatus ſententia, populique juſſu, Cn. Servilio, C. Flaminio conſulibus. annis poſt uno ac viginti factum eſt, quàm votum. Per eoſdem dies C. Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratuſque eſt. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hiſpania moviſſet bellum negligi, literæ à Q. Minucio allatæ ſunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budaro & Beſaſide, imperatoribus Hiſpanis, ſignis collatis proſpere pugnâſſe. duodecim millia hoſtium cæſa. Budarem imperatorem captum, ceteros fuſos fugatoſque.* His literis lectis minùs terroris ab Hiſpanis erat, unde ingens bellum exſpectatum fuerat. Omnes curæ poſt adventum utique decem legatorum in Antiochum regem converſæ. Hi, expoſitis priùs quæ cum Philippo acta eſſent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem reſtare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti claſſe, egregio terreſtri exercitu in Europam eum trajeciſſe. niſi avertiſſet vana ſpes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arſuram fuiſſe. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in viſceribus Græciæ ingens malum; Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox, ſi liceat, univerſæ Græciæ futurum tyrannum, avaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. Cui ſi Argos velut arcem Peloponn-*

Peloponneſo impoſitam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore. pro rege, ſi nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.

XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per ſe ipſos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, quum rex quacumque de cauſſa in Syriam conceſſiſſet, de tyranno conſultatio viſa eſt. Quum diu diſceptatum eſſet, utrùm jam cauſſæ ſatis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è republica cenſeret eſſe, permiſerunt. eam rem eſſe rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad ſummam rem populi Romani eſſet. Magis id animadvertendum eſſe, quid Annibal & Carthaginienſes, ſi cum Antiocho ortum foret bellum, acturi eſſent. Adverſæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quiſque ſuis, identidem ſcribebant, *Nuncios literaſque ab Annibale ad Antiochum miſſas, & ab rege ad eum clam legatos veniſſe. Ut feras quaſdam nunquam miteſcere; ſic immitem, implacabilem ejus viri animum eſſe. marceſcere otio ſituque civitatem queri eum, & inertia operis; nec ſine armorum ſonitu excitari poſſe.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis geſti, quàm moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempeſtate dominabatur; eo maximè, quòd iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum poteſtate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adverſos habebat; nec accuſator apud judices infenſos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Anni-

bal, vocare ad ſe quæſtorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adverſæ factionis erat: & quia ex quæſtura in judices, potentiſſimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæſtorem miſit: ſubductumque in concionem, non ipſum magis quàm ordinem judicum, præ quorum ſuperbia atque opibus nec leges quicquam eſſent nec magiſtratus, accuſavit. & ut ſecundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem eſſe ſuperbiam eorum; legem extemplo promulgavit, pertulitque, Ut in ſingulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex eſſet. Ceterùm, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico, ſibi proprias ſimultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac diviſui principum quibuſdam & magiſtratibus erant. quin & pecunia, quæ in ſtipendium Romanis ſuo quoque anno penderetur, deerat; tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Annibal poſtquam vectigalia quanta terreſtria maritimaque eſſent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ uſus conſumerent, quantum peculatus averteret; omnibus reſiduis pecuniis exactis tributo privatis remiſſo, ſatis locupletem rempubl. fore ad vectigal præſtandum Romanis pronunciavit in concione, & præſtitit promiſſum. Tum verò iſti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infenſi & irati, Romanos in Annibalem, & ipſos cauſſam odii quærentes, inſtigabant. Itaque diu repug-

repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inferere publicam auctoritatem; nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui quum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus caussam adventus, dici jusserunt, venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgò. Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ statuit. & præparatis jam omnibus antè ad fugam, observatus eo die in foro, avertendæ suspicionis caussa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi quo in loco jussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die manè inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quàm suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus inveniisset, & ad egressum eum è nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus, legatum se Tyrum dici jussit. veritus tamen, ne qua earum navis, nocte profecta Thap-

Thapſum aut Achollam, nunciaret, ſe Cercinæ viſum; ſacrificio apparari juſſo, magiſtros navium mercatoreſque invitari juſſit: & vela cum antennis & navibus corrogari, ut umbra (etenim media æſtas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur apparatæ celebratæque ejus diei epulæ ſunt: multoque vino in ſerum noctis convivium productum. Annibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem ſolvit. ceteri ſopiti quum poſtero die tandem ex ſomno pleni crapulæ ſurrexiſſent, id quod ſerum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis abſumpſerunt. Carthagine & multitudinis, aſſuetæ domum Annibalis frequentare, concurſus ad veſtibulum ædium eſt factus: & ut non comparere eum vulgatum eſt, in forum turba convenit, principem civitatis quærentium, & alii fugam conſcîſſe, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: varioſque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Viſum deinde Cercinæ eum, tandem allatum eſt.

XLIX. Romani legati quum in ſenatu expoſuiſſent, *Compertum Patribus Romanis eſſe, & Philippum regem, antè ab Annibale maximè accenſum, bellum populo Romano feciſſe, & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum antè, quàm bellum toto orbe terrarum conſcîſſet. Ne his debere impune eſſe, ſi ſatisfacere Carthaginienſes populo Romano vellent, nihil eorum ſua voluntate, nec publico conſilio factum eſſe.* Carthaginienſes reſponderunt; quicquid æquum cenſuiſſent Romani, facturos eſſe. Annibal proſpero curſu Tyrum pervenit: exceptuſque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria,

tria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem quum audiſſet, filium ejus ſolenne ludorum ad Daphnen celebrantem conveniſſet: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Epheſi regem eſt conſecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. ſed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab ſocietate Romana animi ſunt: quoniam legatos Pharſalum & Leucadem, & quaſdam alias civitates ex primo fœdere petentes, ſenatus ad Quintium rejecit.

LIBER XXXIV.

EPITOME.

I, II, &c. LEX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata eſt: quum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. VIII, IX, &c. Is in Hiſpaniam profectus bello, quod Emporiis orſus eſt, citeriorem Hiſpaniam pacavit. XXII, &c. T. Quintius Flamininus bellum adverſus Lacedæmonios & tyrannum eorum Nabidem proſpere geſtum, data iis pace, qualem ipſe voluit, liberatiſque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finivit. XLIV. Senatus tunc primum ſecretus à populo ludos ſpectavit. ut id fieret, Sex. Ælius Pætus & Cornelius Cethegus

gus cenſores intervenerunt cum indignatione plebis. XLV. Coloniæ pleræque deductæ ſunt. XLVI. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphavit. XLVI, &c. Res præterea in Hiſpania, & adverſus Boios & Inſubres Gallos, feliciter geſtæ referuntur. LII. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem & Nabidem Lacedæmoniorum tyrrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum geſtarum multitudinem triduo triumphavit. LIX. Legati Carthaginienſium nunciaverunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. LX. Tentaverat autem Annibal per Ariſtonem Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum, ad rebellandum Pœnos concitare.

I. INter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas interceſſit res parva dictu; ſed quæ ſtudiis in magnum certamen exceſſerit. M. Fundanius & L. Valerius, tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia legē abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus ſemuncia auri haberet: neu veſtimento verſicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſſa veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam ſe abrogari paſſuros aiebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis, adituſque in forum obſidebant, viros deſcen-

deſcendentes ad forum orantes, ut, florente republica, creſcente indies privata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum indies. nam etiam ex oppidis conciliabuliſque convenerant. Jam & conſules prætoreſque, & alios magiſtratus adire & rogare audebant. ceterùm minimè exorabilem alterum utique conſulem M. Porcium Catonem habebant; qui pro lege, quæ abrogabatur, ita diſſeruit.

II. *Si in ſua quiſque noſtrûm matrefamiliæ, Quirites, jus & majeſtatem viri retinere inſtituiſſet, minùs cum univerſi feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas noſtra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas ſuſtinere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam eſſe, virorum omne genus in aliqua inſula conjuratione muliebri ab ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non æquè ſummum periculum eſt; ſi cœtus, & concilia, & ſecretas conſultationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum poſſum, utrùm pejor ipſa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos conſules, reliquoſque magiſtratus; alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. nam utrùm è republica ſit, necne, id quod ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri eſtis. Hæc conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta eſt, haud dubio ad culpam magiſtratuum pertinens, neſcio vobis, tribuni, an conſulibus magis ſit deformis. vobis, ſi feminas ad concitandas tribunicias ſeditiones jam adduxiſtis: nobis, ſi ut plebis quondam, ſic nunc mulierum ſeceſſione leges accipiendæ ſunt. Equidem non ſine rubore quodam paullo antè per medium agmen mulierum in forum perveni. quòd niſi me verecundia ſingularum magis majeſtatis & pudoris, quàm univerſarum tenuiſſet,*

iſſet, ne compellatæ à conſule viderentur, dixiſſem: Qui hic mos eſt in publicum procurrendi & obſidendi vias, & viros alienos appellandi? Iſtud ipſum ſuos quæque domi rogare non potuiſtis? An blandiores in publico quàm in privato, & alienis quàm veſtris eſtis? quanquam ne domi quidem vos, ſi ſui juris ſinibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Majores noſtri, nullam ne privatam quidem rem agere feminas ſine auctore voluerunt: in manu eſſe parentum, fratrum, virorum. nos (ſi Diis placet) jam etiam rempublicam capeſſere eas patimur, & foro quoque, & concionibus, & comitiis immiſceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quàm quod aliæ rogationes tribunorum plebis ſuadent, aliæ legem abrogandam cenſent? Date frenos impotenti naturæ, & indomito animali, & ſperate ipſas modum licentiæ facturas, niſi vos faciatis. Minimum hoc eorum eſt, quæ iniquo animo feminæ ſibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, imo licentiam (ſi vera dicere volumus) deſiderant. quid enim, ſi hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recenſete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores noſtri, per quæque ſubjecerint viris: quibus omnibus conſtrictas vix tamen continere poteſtis. Quid ſi carpere ſingula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini; tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, ſimul pares eſſe cœperint, ſuperiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recuſant. non jus, ſed injuriam deprecantur. Imo ut quam accepiſtis, juſſiſtis ſuffragiis veſtris legem, quam uſu tot annorum & experiendo comprobâſtis, hanc ut abrogetis: id eſt, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex ſatis commoda omnibus eſt: id modò quæritur, ſi majori parti,*

& in ſummam prodeſt. ſi quod cuiquam privatim officiet jus, id deſtruet ac demolietur; quid attinebit univerſos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ ſunt, poſſint? Volo tamen audire quid ſit, propter quod matronæ conſternatæ procurrant in publicum, ac vix foro ſe & concione abſtineant. Ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abeſt, abſitque ſemper talis fortuna reipublicæ. ſed tamen quum fuit, negâſtis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec ſollicitudo pro ſuis, ſed religio congregavit eas. Matrem Idæam à Peſſinunte ex Phrygia venientem accepturæ ſunt. Quid honeſtum dictu ſaltem ſeditioni prætenditur muliebri? Ut auro & purpura fulgeamus, inquit: ut carpentis feſtis profeſtiſque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis ſuffragiis veſtris, per urbem vectemur: ne ullus modus ſumptibus, nec luxuria ſit.

IV. Sæpe me querentem de feminarum, ſæpe de virorum, nec de privatorum modò ſed etiam magiſtratuum ſumptibus audiſtis; diverſiſque duobus vitiis, avaritia & luxuria, civitatem laborare: quæ peſtes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego quo melior lætiorque indies fortuna reipublicæ eſt, imperiumque creſcit; & jam in Græciam Aſiamque tranſcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attractamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infeſta, mihi credite, ſigna ab Syracuſis illata ſunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes miranteſque, & anteſixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos, & ita ſpero futuros, ſi in ſuis manere ſedibus patiemur. Patrum noſtrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modò, ſed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam mulie-

muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quàm cauſam fuiſſe cenſetis? Eadem fuit, quæ majoribus noſtris, nihil de hac re lege ſanciendi. nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut antè morbos neceſſe eſt cognitos eſſe, quàm remedia eorum; ſic cupiditates priùs natæ ſunt quàm leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, niſi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, niſi quia vectigalis jam & ſtipendiaria plebes eſſe ſenatui cœperat? Itaque minimè mirum eſt, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem deſideratam eſſe, quæ modum ſumptibus mulierum faceret; quum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; ſtantes in publico inveniſſet quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne cauſſam quidem aut rationem inire poſſum. nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortaſſe naturalis aut pudoris aut indignationis habeat: ſic æquato omnium cultu, quid unaquæque veſtrûm veretur, ne in ſe conſpiciatur? Peſſimus quidem pudor eſt vel parſimoniæ, vel paupertatis: ſed utrumque lex vobis demit, quum id quod habere non licet non habetis. Hanc, inquit, ipſam exæquationem non fero, illa locuples. cur non inſignis auro & purpura conſpiciar? cur paupertas aliarum ſub hac legis ſpecie latet; ut quod habere non poſſunt, habituræ, ſi liceret, fuiſſe videantur? Vultis hoc certamen uxoribus veſtris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia poſſit; pauperes, ne ob hoc ipſum contemnantur, ſupra vires ſe extendant? Næ, ſimul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit. quæ de ſuo poterit, parabit; quæ non poterit, virum rogabit. Miſerum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum quod ipſe non dederit, datum ab alio videbit.

videbit. Nunc vulgò alienos viros rogant, &, quod majus eſt, legem & ſuffragia rogant; & à quibuſdam impetrant, adverſus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. ſimul lex modum ſumptibus uxoris tuæ facere deſierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco exiſtimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accuſari tutius eſt, quàm abſolvi: & luxuria non mota tolerabilior eſſet, quàm erit nunc; ipſis vinculis, ſicut fera beſtia, irritata, deinde emiſſa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam cenſeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Poſt hæc tribuni quoque plebei, qui ſe interceſſuros profeſſi erant, quum pauca in eandem ſententiam adjeciſſent; tum L. Valerius pro rogatione ab ſe promulgata ita diſſeruit: *Si privati tantummodo ad ſuadendum diſſuadendumque id quod à nobis rogatur proceſſiſſent, ego quoque, quum ſatis dictum pro utraque parte exiſtimarem, tacitus ſuffragia veſtra exſpectâſſem. nunc quum vir graviſſimus conſul M. Porcius non auctoritate ſolùm, quæ tacita ſatis momenti habuiſſet, ſed oratione etiam longa & accurata inſectatus ſit rogationem noſtram; neceſſum eſt paucis reſpondere. qui tamen plura verba in caſtigandis matronis, quàm in rogatione noſtra diſſuadenda conſumpſit: & quidem ut in dubio poneret, urùm id quod reprehenderet, matronæ ſua ſponte, an nobis auctoribus feciſſent. Rem defendam, non nos: in quos jecit magis hæc conſul verbo-tenus, quàm ut re inſimularet. Cœtum, & ſeditiones, & interdum ſeceſſionem muliebrem appellavit, quòd matronæ in publico vos rogâſſent, ut legem in ſe latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ cauſſa conquirantur, & hæc & alia eſſe ſcio: & M. Catonem oratorem non ſolùm gravem, ſed interdum etiam trucem eſſe ſcimus omnes, quum ingenio ſit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt,*

cerunt, quòd frequentes in cauſſa ad ſe pertinente in publicum proceſſerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adverſus te Origines revolvam. Accipe quoties id fecerint, & quidem ſemper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro ſignis collatis dimicaretur; nonne intercurſu matronarum inter acies duas prælium ſedatum eſt? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volſcorum caſtra ad quintum lapidem poſuiſſent; nonne id agmen, quo obruta hæc urbs eſſet, matronæ averterunt? Jàm urbe capta à Gallis, aurum, quo redempta urbs eſt, nempe matronæ conſenſu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium? & quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arceſſerentur, matronæ univerſæ ad mare profectæ ſunt, ad matrem Idæam accipiendam? Diſſimiles, inquit, cauſſæ ſunt. nec mihi cauſſas æquare propoſitum eſt. nihil novi factum, purgare ſatis eſt. Ceterùm, quòd in rebus ad omnes pariter viros feminaſque pertinentibus feciſſe eas nemo miratus eſt, in cauſſa propriè ad ipſas pertinente miramur feciſſe? Quid autem fecerunt? ſuperbas me-Dius-Fidius aures habemus, ſi quum domini ſervorum non faſtidiant preces, nos rogari ab honeſtis feminis indignamur.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex conſulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari eſt indignatus, & eam præcipuè legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ cauſſa lata eſſet. Et illa communis pro legibus viſa conſularis oratio eſt, & hæc adverſus luxuriam ſeveriſſimis moribus conveniebat. Itaque periculum eſt, niſi, quid in utraque re vani ſit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, ſed perpetuæ utilitatis cauſſa in æternum latæ ſunt, nullam*

abrogari

abrogari debere fateor, niſi quam aut uſus coarguit, aut ſtatus aliquis reipublicæ inutilem fecit; ſic quas tempora aliqua deſiderârunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipſis mutabiles eſſe video. Quæ in pace latæ ſunt, plerumque bellum abrogat: quæ in bello, pax: ut in navis adminiſtratione alia in ſecundam, alia in adverſam tempeſtatem uſui ſunt. Hæc quum ita natura diſtincta ſint, ex utro tandem genere ea lex eſſe videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, ſimul cum ipſa urbe nata? An (quod ſecundum eſt) à decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis ſcripta? Sine qua quum majores noſtri non exiſtimârint matronale decus ſervari poſſe, nobis quoque verendum ſit, ne cum ea pudorem ſanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur neſcit, novam iſtam legem eſſe, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus viginti annis antè latam? ſine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum eſt? Nam ſi iſta lex ideo lata eſſet, ut finiret libidinem muliebrem; verendum foret, ne abrogata incitaret. cur ſit autem lata, ipſum indicabit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. defecerant ſocii. non milites in ſupplementum, non ſocios navales ad claſſem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: ſervi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis ſolveretur, emebantur: in eandem diem pecuniæ, frumentum, & cetera, quæ belli uſus poſtulabant, præbenda publicani ſe conducturos profeſſi erant: ſervos ad remum, numero ex cenſu conſtituto, cum ſtipendio noſtro dabamus: aurum & argentum omne, à ſenatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias ſuas in ærarium deferebant. cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus ſignati argenti & æris

domi

domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia deſiderata ſit: quum, quia Cereris ſacrificium lugentibus omnibus matronis intermiſſum erat, ſenatus finiri luctum triginta diebus juſſit. Cui non apparet, inopiam & miſeriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in uſum publicum vertendæ erant, iſtam legem ſcripſiſſe, tamdiu manſuram, quamdiu cauſſa ſcribendæ legis manſiſſet? Nam ſi quæ tunc temporis cauſſa aut decrevit ſenatus, aut populus juſſit, in perpetuum ſervari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præſenti pecunia locamus? cur ſervi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, ſicut dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem ſtatum reipublicæ ſentient: ad conjuges tantùm noſtras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magiſtratibus, in ſacerdotiis; liberi noſtri prætextis purpuræ togis utentur: magiſtratibus in coloniis municipiiſque, hic Romæ infimo generi magiſtris vicorum togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi ſolùm habeant tantum inſigne, ſed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ uſum interdicemus? & quum tibi viro liceat purpura in veſte ſtragula uti, matremfamiliæ tuam purpureum amiculum habere non ſines? & equus tuus ſpecioſiùs inſtratus erit, quàm uxor veſtita? Sed in purpura, quæ teritur, abſumitur, injuſtam quidem, ſed aliquam tamen cauſſam tenacitatis video: in auro verò, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti ſit, quæ malignitas eſt? præſidium potiùs in eo eſt & ad publicos & ad privatos uſus, ſicuti experti eſtis. Nullam æmulationem inter ſe ſingularum, quando nulla haberet, eſſe aiebat. At, Hercule, univerſis dolor & indignatio eſt, quum ſociorum Latini nominis uxoribus vident ea conceſſa ornamenta, quæ ſibi adempta ſint:*

quum

quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi; tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insigna, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt. Mundiciæ, & ornatus, & cultus, hæc feminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellârunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quàm purpuram atque aurum, deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam salvis suis exuitur servitus muliebris. & ipsæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quàm in legis, malunt esse. & vos in manu & tutela, non in servitio, debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quàm dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatiùs imperio uti debetis.

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec antè abstiterunt, quàm remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo pòst abrogata est, quàm lata.

M.

M. Porcius conſul, poſteaquam abrogata eſt Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque ſociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eòdem exercitu convenire juſſo, & edicto per oram maritimam miſſo navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiſcens edixit, ut ad portum Pyrenæi ſequerentur, inde frequenti claſſe ad hoſtes iturum. Prætervecti Liguſtinos montes, ſinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum: & præſidium Hiſpanorum, quod in caſtello erat, vi dejectum. Ab Rhoda ſecundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes, præter ſocios navales, in terram expoſitæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diviſa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Maſſilienſes oriundi; alterum Hiſpani. ſed Græcum oppidum, in mare expoſitum, totum orbem muri minus quadringentos paſſus patentem habebat: Hiſpanis retractior à mari trium millium paſſuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Divo Cæſare pòſt devictos Pompeii liberos adjecti. nunc in corpus unum confuſi omnes; Hiſpanis priùs, poſtremò & Græcis in civitatem Romanam adſcitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hiſpanis, tam feræ & bellicoſæ genti, objectos, quæ res eos tutaretur. diſciplina erat cuſtos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet. Partem muri verſam in agros egregiè munitam habebant, una tantùm in eam regionem porta impoſita: cujus aſſiduus cuſtos ſemper aliquis ex magiſtratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantùm aut legis cauſſa, ſed quanta, ſi hoſtis ad portas eſſet, ſervabant vigilias & circumibant cura. Hiſpanum neminem in urbem

urbem recipiebant. ne ipſi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hiſpanorum oppidum verſa nunquam niſi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Cauſſa exeundi hæc erat. commercio eorum Hiſpani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipſi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui uſus deſiderium, ut Hiſpana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quòd ſub umbra Romanæ amicitiæ latebant. quam ſicut minoribus viribus, quàm Maſſilienſes, pari colebant fide. tunc quoque conſulem exercitumque comiter ac benignè acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantæ hoſtium copiæ eſſent; ut ne mora quidem ſegnis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumpſit. Id erat fortè tempus anni, ut frumentum in areis haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis, Bellum, inquit, ſe ipſum alet. Profectus ab Emporiis agros hoſtium urit vaſtatque. omnia fuga & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hiſpania cum præſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuiſſe Valerius ſcribit; duodecim millia ex iis cæſa; oppidum Illiturgi receptum, & pueres omnes interfectos. Inde ad caſtra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hoſtibus regio erat, præſidio in ulteriorem Hiſpaniam remiſſo, Romam eſt profectus: & ob rem feliciter geſtam ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo ſeptingenta

triginta duo: & ſignati bigatorum ſeptemdecim millia viginti tria, & Oſcenſis argenti centum viginti millia quadringenta triginta octo. Cauſſa triumphi negandi ſenatui fuit, quòd alieno auſpicio, & in aliena provincia pugnâſſet. Ceterùm biennio pòſt redierat, quum, provincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuiſſet. itaque duobus modò menſibus antè Helvius ovans urbem eſt ingreſſus, quàm ſucceſſor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta: bigatorum ſeptuaginta octo millia, & Oſcenſis argenti ducenta ſuptuaginta octo millia.

XI. In Hiſpania interim conſul haud procul Emporiis caſtra habebat. Eò legati tres ab Ilergetum regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, caſtella ſua oppugnari; nec ſpem ullam eſſe reſiſtendi, niſi præſidium Romani miſiſſent. Quina millia militum ſatis eſſe: nec hoſtes, ſi tanta manus veniſſet, manſuros. Ad ea conſul, *Moveri quidem vel periculo eorum vel metu* dicere. *Sed ſibi nequaquam tantum copiarum eſſe, ut, quum magna vis hoſtium haud procul abſit, cum qua mox ſignis collatis dimicandum ſibi indies exſpectet, dividendo exercitum, minuere tutò vires poſſet.* Legati ubi hæc audierunt, flentes ad genua conſulis provolvuntur. Orant, *Ne ſe in rebus tam trepidis deſerat. Quò enim ſe, repulſos ab Romanis, ituros? nullos ſe ſocios, nihil uſquam in terris aliud ſpei habere. Potuiſſe ſe extra id periculum eſſe, ſi decedere fide, ſi conjurare cum ceteris voluiſſent. nullis minis, nullis terriculis ſe motos, ſperantes ſatis opis & auxilii ſibi in Romanis eſſe. Id ſi nullum ſit, ſi ſibi à conſule negetur, Deos hominesque ſe teſtes facere, invitos & coactos te, ne eadem quæ Saguntini paſſi ſunt patiantur, defecturos:*

turos: & cum ceteris potiùs Hiſpanis, quàm ſolos perituros eſſe.

XII. Et illo quidem die ſic ſine reſponſo dimiſſi. Conſulem nocte, quæ inſecuta eſt, anceps cura agitare: nolle deſerere ſocios, nolle minuere exercitum; quod aut moram ſibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre poſſet. Stat ſententia, non minuere copias, ne quid interim hoſtes inferant ignominiæ: ſociis ſpem pro re oſtentandam cenſet. Sæpe vana pro veris, maximè in bello valuiſſe: & credentem ſe aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipſa fiducia & ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit, *Quanquam vereatur ne ſuas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum ſe temporis ac periculi, magis quàm ſui, rationem habere. Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, maturè coquant. Naveſque in diem tertium expediri juſſit.* Duos ex legatis Biliſtagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo & muneribus apud ſe retinet. Legati non antè profecti, quàm impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non ſuos modò, ſed etiam hoſtes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Conſul, ubi ſatis quod in ſpeciem fuit oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. ipſe, quum jam id tempus anni appeteret quo geri res poſſent, caſtra hiberna mille paſſuum ab Emporiis poſuit. inde per occaſiones nunc hac parte, nunc illa, modico præſidio caſtris relicto, prædatum milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme proficiſcebantur, ut & quàm longiſſimè è caſtris procederent & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hoſtium magna vis

excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos præfectoſque & equites omnes & centuriones juſſit. *Tempus*, inquit, *quod ſæpe optâſtis, venit: quo vobis poteſtas fieret virtutem veſtram oſtendendi. Adhuc prædonum magis quàm bellantium militâſtis more: nunc juſta pugna hoſtes cum hoſtibus conferetis manus. non agros inde populari, ſed urbium opes haurire licebit. Patres noſtri, quum Hiſpania Carthaginienſium & imperatores ibi & exercitus eſſent, ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii ſui Iberus fluvius eſſet finis. Nunc, quum duo prætores, quum conſul, quum tres exercitus Romani Hiſpaniam obtineant, Carthaginienſium jam propè decem annis nemo in his provinciis ſit; imperium nobis citra Iberum amiſſum eſt. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & rationem rebellantem magis temere, quàm conſtanter bellantem, jugum quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis.* In hunc modum maximè adhortatus, pronunciat, ſe nocte ad caſtra hoſtium ducturum. ita ad corpora curanda dimiſſi.

XIV. Media nocte, quum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum quem vellet, priuſquam hoſtes ſentirent, caperet; præter caſtra hoſtium circumducit, & prima luce acie inſtructa ſub ipſum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuiſſe Romanum, diſcurrere ipſi ad arma, interim conſul apud ſuos, *Nuſquam, niſi in virtute ſpes eſt, milites*, inquit, *& ego ſedulò ne eſſet, feci. inter caſtra noſtra & nos medii hoſtes. ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret.

Id

Id quod crediderat, evenit. pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul, jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit. ſed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet; & ab tergo ſe oſtendere, priuſquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hoſti rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo turbati erant dextræ alæ equites pediteſque, ut quoſdam conſul manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit. ita & quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: & jam à dextra parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus reſtabat. A ſiniſtro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut emiſſis ſoliferreis falariciſque gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed, pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

XV. Feſſos jam ſuos conſul ex ſecunda acie, ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri, recentibus telis fatigatos adorti hoſtes, primùm acri impetu velut cuneo perculerunt; deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato; ipſe ad ſecundam legionem, quæ in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidiùs procurrit, &

ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque & ſudibus & omni genere telorum ſummovebantur à vallo Romani. ubi recens admota legio eſt; tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſiùs hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut, qua minima vi reſiſtitur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eò ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ oppoſita erat. & ceteri, poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. cæduntur in portis ſuomet ipſi agmine in arcto hærentes: ſecundani terga hoſtium cædunt, ceteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe, haud ſanè detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait; numerum non adſcribit.

XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quòd circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſteis prœlium commiſit: alterum, quòd cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quòd ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſteis, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum: quum, receptui ſigno dato, ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effuſiùs, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. quæ res non minùs, quàm pugna pridie adverſa, Emporitanos Hiſpanos accolaſque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe.

quos

quos omnes, appellatos benignè, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit. Confeſtim inde caſtra movit. & quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. & quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani & ſociûm ac Latini nominis, variis cafibus in Hiſpania oppreſſi, donum conſuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, conſulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad devios montanos profecturum etiam falsò perlatum eſt. Ad hunc vanum & ſine auctore ullo rumorem Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. eos deducto exercitu conſul ſine memorando prœlio in poteſtatem redegit. Haud ita multo pòſt iidem, regreſſo Tarraconem conſule, priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit. ſub corona veniere omnes, ne ſæpius pacem ſollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hiſpanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre prœlium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim rebellione Bergiſtanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit. quam rem adeo ægre paſſi,

ut multi mortem ſibimet ipſis conſciſcerent: ferox genus nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi conſuli renunciatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtra*, inquit, *magis, quàm veſtra refert, vos non rebellare. ſiquidem id majore Hiſpanorum malo, quàm exercitus Romani labore, ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit, ne poſſitis rebellare. Volo id quàm molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. nullum libentiùs ſequar, quàm quod voſmet ipſi attuleritis.* Tacentibus, ſpatium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantùm, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quàm qui primi venerant in Hiſpaniam; quòd ad illos tædio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant; huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in conſule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modò imperaretque quæ in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret; nec in quemquam omnium gravius ſeveriuſque, quàm in ſemet ipſum imperium exerceret; parſimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret; nec quicquam in exercitu ſuo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet. XIX.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hoſtibus, ſicut antè dictum eſt, faciebant. itaque eò conſul, arceſſitus litteris prætoris, legiones duxit. Ubi eò venit, (caſtra ſeparatim Celtiberi, & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incurſantes in ſtationes eorum, Romani facere: ſemperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire conſul, atque iis trium conditionum electionem ferre jubet. primam, ſi tranſire ad Romanos velint, & duplex ſtipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigiſſent: alteram, ſi domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quòd hoſtibus ſe Romanorum junxiſſent: tertiam, ſi utique bellum placeat, diem locumque conſtituant, ubi ſecum armis decernant. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minùs decerni quicquam potuit. Quum incertum bellum an pax cum Celtiberis eſſet; commeatus tamen, haud ſecus quàm in pace, ex agris caſtelliſque hoſtium Romani portabant: dein ſæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio, privatis induciis ingredientes. Conſul ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit, primùm prædatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eò pergit ducere ad oppugnandum. Poſteaquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio non ſuis modò, ſed etiem prætoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris prætoriis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſilveſtrem gentem, cum inſita feritas continebat in armis; tum conſcientia, dum conſul exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit non Romanas modò cohortes, ſed juventutem etiam meritò infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme paſſus conſtituit ſigna. ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, ne ſe ex loco antè moverent, quàm ipſe ad eos veniſſet. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaque Lacetani cognovere; memores, quàm ſæpe in agro eorum impune perſultâſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent fugâſſentque: patefacta repente porta, univerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Sueſſetani tulere. quod poſteaquam, ſicut futurum ratus erat, conſul fieri etiam vidit; equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, quà ſilentium ac ſolitudo erat, in urbem inducit: priuſque omnia cepit quàm ſe reciperent Lacetani. mox ipſos, nihil præter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. receptaculum id maximè prædonum erat: & inde incurſiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad conſulem princeps Vergeſtanus: & purgare ſe ac populares cœpit. Non eſſe

eſſe in manu ipſis rempublicam. prædones receptos totum ſuæ poteſtatis id caſtrum feciſſe. Conſul eum domum redire, conficta aliqua probabili cur abfuiſſet cauſſa, juſſit. Quum ſe muros ſubiſſe cerneret, intentoſque prædones ad tuenda mœnia eſſe; tum utì cum ſuæ factionis hominibus meminiſſet arcem occupare. Id, utì præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros aſcendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul, eos qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cognatis, ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos ceteros quæſtori ut venderet, imperavit: de prædonibus ſupplicium ſumpſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſque, quibus tum inſtitutis locupletior indies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania, ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem æſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam ſilvam ſignis collatis ſecundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæſa traduntur: ceteri omiſſo bello in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum æſtatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, reſtituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Græcia, ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregiè ſtatu ſuo gauderet; nec magis in bello virtutem Romani ducis, quàm in victoria temperantiam juſtitiamque & moderationem miraretur: ſenatuſconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium

omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abeſſent, tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani & Græci geſſerunt, quàm utrique ſuas cauſſas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris oppugnandis violaverat: & in vos talis fuit, ut nobis, etiamſi noſtrarum obliviſceremur injuriarum, veſtræ injuriæ ſatis digna cauſſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrùm Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos, pati velitis ſub ditione ejus eſſe: an æquum cenſeatis nobiliſſimam vetuſtiſſimamque civitatem, in media Græcia ſitam, repeti in libertatem, & eodem ſtatu, quo ceteras urbes Peloponneſi & Græciæ, eſſe. Hæc conſultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos eſt: Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis ſervitus non plenam nec integram gloriam eſſe ſinit. Ceterùm ſi vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne ſerpat latiùs contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos conſulo, ſaturus eo, quod plures cenſueritis.*

XXIII. Poſt orationem Romani imperatoris percenſeri aliorum ſententiæ cœptæ ſunt. Quum legatus Athenienſium, quantum poterat, gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extuliſſet, imploratos auxilium adverſus Philippum tuliſſe opem, non rogatos ultro adverſus tyrannum Nabin offerre auxilium, indignatuſque eſſet, hæc tanta merita ſermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent; apparebat inceſſi Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, invectus primùm in Athenienſes, qui, libertatis quondam duces & auctores, aſſentationis propriæ gratia

tia communem cauſſam proderent: queſtus deinde, *Achæos, Philippi quondam milites, poſtremùm ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepiſſe, & id agere, ut Argos habeant; Ætolos, primos hoſtes Philippi, ſemper ſocios Romanorum, pactos in fœdere ſuas urbes agroſque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharſalo:* inſimulavit fraudis Romanos, *Quòd, vano titulo libertatis oſtentato, Chalcidem & Demetriadem præſidiis tenerent: qui Philippo, cunctanti deducere inde præſidia, objicere ſemper ſoliti ſunt; nunquam, donec Demetrias Chalciſque & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore. Poſtremò, qui remanendi in Græcia retinendique exercitus Argos & Nabin cauſſam facerent, deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate ſua Nabin præſidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in poteſtate conſentientis Græciæ eſſe.*

XXIV. Hæc vaniloquentia primùm Ariſtænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne iſtuc,* inquit, *Jupiter Optimus Maximus ſirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi ſunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium ſit poſita in eo diſcrimine, ut miſeriùs à nobis recipiatur, quàm ab illo capta eſt. Mare interjectum ab iſtis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, ſi in media Peloponneſo arcem ſibi fecerint, futurum nobis eſt? Linguam tantùm Græcorum habent, ſicut ſpeciem hominum. Moribus ritibuſque efferatioribus, quàm ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ conſtituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum ſatis pacata hæc relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *reſponſurum ſe fuiſſe iis* dixit, *niſi ita infenſos omneis in eos videret, ut ſedandi potius quàm irritandi eſſent. Contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætoliſque eſſet,*

eſſet, referre ſe dixit, *quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achæis Argos.* Quum omnes bellum decrêſſent; auxilia ut pro viribus ſuis quæque civitates mitterent, eſt hortatus. Ad Ætolos legatum etiam miſit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quàm ſpe impetrari poſſe.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arceſſerent, imperavit. Per eoſdem dies & Antiochi legatis de ſocietate agentibus reſpondit, *nihil ſe abſentibus decem legatis ſententiæ habere. Romam eundum ad ſenatum iis eſſe.* Ipſe copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Ariſtænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde junctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconum erat Pythagoras; gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui ſub adventum Romanorum & utraſque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmavit. ſed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi quàm conſilii: qui primò, jurejurando interpoſito, de præſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. Colloquentem eum cum ſuis ſatelles à præfecto miſſus quum arceſſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe: hortatuſque conjuratos qui aderant, ut, potius quàm extorti morerentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui ſalvam rempublicam vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur. Haud ſanè movit quemquam, quia

quia nihil uſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum ſuis interfecerunt. comprehenſi deinde quidam & alii: ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. multi proxima nocte funibus per murum demiſſi ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quintius, affirmantibus iis, ſi ad portas Romanus exercitus fuiſſet, non ſine effectu futurum eum motum fuiſſe, &, ſi propius caſtra admoverentur, non quieturos Argivos, miſit expeditos pedites equiteſque, qui circa Cylarabin (gymnaſium id eſt minus trecentos paſſus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prœlium commiſerunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & caſtra eo ipſo loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus poſuit. Diem inde unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. poſteaquam oppreſſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Ariſtænum, eadem ſententia erat; quum cauſſa belli non alia eſſet, inde potiſſimùm ordiendum bellum. Quintio id nequaquam placebat, ſed Ariſtænum contra omnium conſenſum diſſerentem cum haud dubia approbatione audivit. & ipſe adjecit, *quum pro Argivis adverſus tyrannum bellum ſuſceptum ſit, quid minus conveniens eſſe, quàm omiſſo hoſte Argos oppugnari? Se verò caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimiſſo concilio, frumentatum expeditas cohortes miſit. Quod maturi erat circa, demeſſum & convectum eſt. viride, ne hoſtes mox haberent, protritum & corruptum. Caſtra deinde movit; &, Parthenio monte ſuperato, præter Tegeam tertio die ad Caryas poſuit caſtra. ibi, priuſquam hoſtium intraret agrum, ſociorum auxilia exſpectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Theſſalorum equites quadringenti.

ti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, ſed commeatus, finitimis urbibus imperati, morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas inſulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtiſque aliis minoris formæ navigiis. ipſorum quoque Lacedæmoniorum exſules permulti, tyrannorum injuria pulſi, ſpe recuperandæ patriæ in caſtra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulſi. Princeps erat exſulum Ageſipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulſus infans ab Lycurgo tyranno poſt mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumſtaret tyrannum, & propè nulla ſpes eſſet vires ſuas hoſtiumque æſtimanti, non tamen omiſit bellum: ſed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum caſtellanis agreſtibus in armis habuit: & foſſa valloque urbem communivit. &, ne quid inteſtini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam, ut ſalvum vellent tyrannum, ſperare non poterat, quum ſuſpectos quoſdam civium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipſi vocant) poſitis armis ad concionem vocari juſſit Lacedæmonios, atque eorum concioni ſatellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur ſibi omnia timenti cavent*ique *ignoſcendum in tali tempore foret: & ipſorum referre, ſi quos ſuſpectos ſtatus præſens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri poſſint, quàm puniri molientes. Itaque quoſdam ſe in cuſtodia habiturum, donec ea quæ*

inſtet

inſtet tempeſtas prætereat. Hoſtibus repulſis (à quibus, ſi modò proditio inteſtina ſatis caveatur, minus periculi eſſe) extemplo eos emiſſurum. Sub hæc citari nomina octoginta firme principum juventutis juſſit; atque eos, ut quiſque ad nomen reſponderat, in cuſtodiam tradidit: nocte inſequenti omnes interfecti. Ilotarum quidam (hi ſunt jam inde antiquitus caſtellani agreſte genus) transfugere voluiſſe infimulati, per omnes vicos ſub verberibus acti necantur. hoc terrore obſtupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum conſiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem ſe ratus, ſi dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam ſuſpenſis & incertis omnium animis metuens.

XXVIII. Quintius ſatis jam omnibus paratis, profectus ab ſtativis, die altero ad Sellaſiam ſuper Oneunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, ſignis collatis dimicâſſe dicebatur. inde, quum audîſſet aſcenſum difficilis & arctæ viæ eſſe, brevi per monteis circuitu, præmiſſis cui munirent viam, lato ſatis & patenti limite ad Eurotam amnem, ſub ipſis propè fluentem mœnibus, pervenit. ubi caſtra metantes Romanos, Quintiumque ipſum, cum equitibus atque expeditis prægreſſum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exſpectantes; quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro tranſierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in ſe cuique minimum fiduciæ eſſet, trepidatum eſt. tandem ſigna legionum ſupervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium eſſent, qui modò terrori fuerant, trepidantes in urbem compulſi ſunt. Romani quum tantum à muro receſſiſſent, ut extra ictum teli eſſent, acie directa paulliſper ſteterunt. Poſteaquam nemo hoſtium contra exibat, redierunt

dierunt in caſtra. Poſtero die Quintius prope flumen præter urbem ſub ipſas Menelaii montis radices ducere copias inſtructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratoſque ſub ſignis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hoſtem aggrederetur. poſteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis ſuorum animis, ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. itaque, velut rectæ acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu prœlium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinârunt. quæ minus infida ac trepida fuiſſet, ni Achæi locorum prudentes inſtitiſſent. hi & cædem ingentem ediderunt, & diſperſos paſſim fuga pleroſque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas poſuit caſtra. inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto ſubjectam, agroſque ad mare pertinentes evaſtat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum eſſe, nec procul à mari caſtra Romana abeſſe, omnibus id copiis aggredi conſtituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu inſtructa. In tempore Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & claſſis Rhodiorum ſupervenerunt. ingens multitudo navalium ſociorum, è tribus contracta claſſibus, intra paucos

paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis, terra marique munitæ, facienda opera erant, effecit. Jam teſtudinibus admotis murus ſubruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus everſa eſt turris; quodque circa muri erat, caſu ejus proſtratum. & Romani ſimul à porta, unde aditus planior erat, ut diſtenderent ab apertiore loco hoſtes, ſimul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin, quà intenderant, penetrarent. ſed tardavit impetum eorum ſpes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miſerat ad legatum Romanum, traditurus urbem. & quum ad eam rem tempus & ratio conveniſſet, à Gorgopa proditor interficitur: intentiuſque ab uno urbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet. Is quum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, & ex altera parte L. Quintius ab operibus ſuis terra marique inſtaret; tum verò deſperatio Gorgopam quoque coëgit id conſilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos præſidii cauſſa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priuſquam Gythium traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictis, tradita cuſtodia urbis Timocrati Pellenenſi, cum mille mercenariis militibus & duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis ſicut primo adventu Romanæ claſſis & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, ſic parva ſpe quum acquieviſſet, Gythio ab ſuis retento, poſteaquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe, quum ab terra, omnibus circa hoſtium, nihil ſpei eſſet, à mari quoque toto ſe intercluſum,

cedendum

cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in caſtra miſit ad explorandum, ſi paterentur legatos ad ſe mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quàm ut tyranno colloqui cum imperatore liceat. Concilio advocato, quum omnes dandum colloquium cenſuiſſent; dies locuſque conſtituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis ſequentibus quum veniſſent, relictis ibi in ſtatione conſpecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis cuſtodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Soſilao Rhodio, & Ariſtæno Achæorum prætore, tribuniſque militum paucis deſcendit.

XXXI. Ibi permiſſo, ut ſeu dicere prius ſeu audire mallet, ita cœpit tyrannus. *Si ipſe per me, T. Quinti, voſque qui adeſtis, cauſſam excogitare, cur mihi aut indixiſſetis bellum, aut inferretis, poſſem; tacitus eventum fortunæ meæ exſpectâſſem. nunc imperare animo nequivi, quin prius, quàm perirem, cur periturus eſſem ſcirem. Et, Hercule, ſi tales eſſetis, quales eſſe Carthaginienſes fama eſt, apud quos nihil ſocietatis fides ſancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus penſi eſſe, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos eſſe video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem ſocialem ſanctiſſimam habeatis. Quum me ipſe reſpexi, eum eſſe ſpero, cui & publicè, ſicut ceteris Lacedæmoniis, vobiſcum vetuſtiſſimum fœdus ſit: & meo nomine privatim amicitia ac ſocietas nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quòd Argivorum civitatem teneo. Quo modo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defenſionem præbet. nam & ipſis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi: & accepi, quum Philippi partium, non in veſtra ſocietate eſſet. Tempus autem eo me liberat, quòd quum jam Argos haberem, ſocietas mihi vobiſcum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præſidium deducerem,*

pepigiſtis.

pepigiſtis. At, Hercle, in ea controverſia, quæ de Argis eſt, ſuperior ſum: & æquitate rei, quòd non veſtram urbem, ſed hoſtium; quòd volentem, non vi coactam accepi: & veſtra confeſſione, quòd in conditionibus ſocietatis mihi Argos reliquiſtis. Ceterùm nomen tyranni & facta premunt, quòd ſervos ad libertatem voco, quòd in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc reſpondere poſſum: me, qualiſcumque ſum, eundem eſſe, qui fui, quum tu ipſe mecum, T. Quinti, ſocietatem pepigiſti. Tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque ſi ego nomen imperii mutâſſem, mihi meæ inconſtantiæ; quum vos mutetis, vobis veſtræ reddenda ratio eſt. Quod ad multitudinem ſervis liberandis auctam, & egentibus diviſum agrum attinet; poſſum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque ſunt, quum ſocietatem mecum pepigiſtis, & auxilia in bello adversùm Philippum accepiſtis. Sed ſi nunc ea feciſſem, non dico, quid in eo vos læſiſſem, aut veſtram amicitiam violâſſem? ſed illud, me more atque inſtituto majorum feciſſe. Nolite ad veſtras leges atque inſtituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare ſingula neceſſe. vos à cenſu equitem, à cenſu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem ſubjectam eſſe illis vultis. Noſter legumlator non in paucorum manu rempublicam eſſe voluit, quem vos ſenatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: ſed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi eſſent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregiſſe, quàm pro patriæ ſermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum eſſe potuit; Nihil me, poſteaquam vobiſcum amicitiam inſtitui, cur ejus vos pæniteret, commiſiſſe.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & ſocietas nobis nulla tecum, ſed cum Pelope rege Lacedæmoniorum juſto ac legitimo facta eſt. Cujus jus tyranni*

ranni quoque, qui poſtea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) uſurpârunt; ſicut tu quoque hoc Macedonico bello feciſti. Nam quid minus conveniret, quàm nos, qui pro libertate Græciæ adverſus Philippum gereremus bellum, cum tyranno inſtituere amicitiam? & tyranno quàm, qui unquam, ſæviſſimo & violentiſſimo in ſuos? Nobis verò, etiam ſi Argos nec cepiſſes per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges ſuas: quarum modò, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem feciſti. An, ut ab Iaſſo & Bargiliis præſidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clariſſimas urbes, lumina quondam Græciæ, ſub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ ſervientes deforment? Atenim cum Philippo Argivi ſenſerunt. Remittimus hoc tibi, ne noſtram vicem iraſcaris. Satis compertum habemus, duorum, aut ſummum trium in ea re, non civitatis culpam eſſe: tam Hercle, quam in te tuoque præſidio arceſſendo accipiendoque in arcem, nihil ſit publico concilio actum. Theſſalos, & Phocenſes, & Locrenſes conſenſu omnium ſcimus partium Philippi fuiſſe. tamen quum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem cenſes in Argivis, qui inſontes publici conſilii ſint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diviſi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipſa mediocria: ſed quid iſta ſunt præ iis, quæ à te tuiſque quotidie alia ſuper alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, ſi audire juvat vera dominationis impotentiſſimæ crimina. Ut omnia alia vetuſtiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iſte gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipſe, quum jam propè in finibus Lacedæmoniorum eſſem? Agedum, quos in concione comprehenſos, omnibus audientibus

audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciâsti; jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falsò lugent, vivere sciant. Enim ut jam ita sint hæc, quid ad vos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem propriè non violavi. Quoties vis te id arguam feciſſe? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur amicitia violatur? Nempe his duabus rebus maximè; si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te conjungas. Utrum non à te factum est? nam & Messenen uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solùm, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: &, bellum adversùm nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis feciſti: & plures propè cives Romanos, quàm Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quàm promontorium Maleæ, commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parcesis fidem ac jura societatis jactare: &, omissa populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere.

XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit, qui, depositò imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modò, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem, auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum dixit. Aliud si quid postularent, scriptum

ſcriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis poſſet. Ita & tyranno ad conſultandum tempus datum eſt: & Quintius, ſociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ parti ſententia erat, *perſeverandum in bello eſſe, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuiſſe, non moveri bellum adverſus eum, quàm omitti motum. & ipſum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injuſti imperii aſſumpto populo Romano, & extemplo multos in aliis civitatibus ad inſidiandum libertati civium ſuorum incitaturum.* Ipſius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulſo intra mœnia hoſte, nihil præter obſidionem reſtare; eam autem fore diuturnam. *Non enim Cythium, quòd ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet, ſed Lacedæmonem validiſſimam urbem viris armiſque oppugnaturos. Unam ſpem fuiſſe, ſi qua admoventibus exercitum diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet. quum ſigna portis propè inferri cernerent, neminem ſe moviſſe. Adjiciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo majoribus quàm ante terreſtribus navalibuſque copiis in Europam eum tranſiſſe. Si occupâſſet obſidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adverſus regem tam validum ac potentem bellum geſturos?* Hæc propalam dicebat. illa tacita ſuberat cura, ne novus conſul Græciam provinciam ſortiretur, & inchoati belli victoria ſucceſſori tradenda eſſet.

XXXIV. Quum adverſus tendendo nihil moveret ſocios; ſimulando ſe tranſire in eorum ſententiam, omnes in aſſenſum conſilii ſui traduxit. *Bene vertat!* inquit, *obſideamus Lacedæmonem, quando ita placet. Ceterùm quum res tam lenta, quàm ipſi ſcitis oppugnatio urbium ſit, & obſidentibus priùs ſæpe quàm obſeſſis*

obſeſſis tædium afferat; jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia eſſe. Quæ mora ſi laborem tantùm ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad ſuſtinenda ea parati eſſetis, hortarer vos. Nunc impenſa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda eſt; in commeatus nobis vobiſque in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter deſtituatis, ſcribendum antè veſtris civitatibus cenſeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum ſatis ſuperque habeo: ſed quo plures ſumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum ſolum ager hoſtium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primùm animos omnium ad reſpicienda cuique domeſtica mala convertit: ſegnitiem, invidiam, & obtrectationem domi manentium adverſus militantes, libertatem difficilem ad conſenſum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Verſis itaque ſubitò voluntatibus, facere, quod è republica populi Romani ſociorumque eſſe crederet, imperatori permiſerunt.

XXXV. Inde Quintius, adhibitis legatis tantùm tribuniſque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conſcripſit. *Sex menſium induciæ ut eſſent Nabidi, Romaniſque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate ſenatus confirmaretur. Ex qua die ſcriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium eſſet: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceteriſque oppidis, quæ in Argivorum agris eſſent, præſidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & ſi qua antè educta forent, dominis*

rectè reſtituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademiſſet, redderet: neve ipſe novam ullam, præter duos lembos, qui non plus quàm ſexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas, captivos, omnibus ſociis populi Romani civitatibus redderet, & Meſſeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoſcerent. Exſulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges reſtitueret, quæ earum viros ſequi voluiſſent. invita ne qua exſulis comes eſſet. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates ſuas, aut ad Romanos tranſiiſſent, iis res ſuæ omnes rectè redderentur. In Creta inſula ne quam urbem haberet: quas habuiſſet, redderet Romanis. Ne quam ſocietatem eum ulla Cretenſium, aut quoquam alio inſtitueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipſe reſtituiſſet, quæque ſe ſuaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidiſſent, omnia præſidia deduceret, ſeque ipſe ſuoſque ab his abſtineret. Ne quod oppidum, ne quod caſtellum in ſuo alienove agro conderet. Obſides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuiſſet; filium in his ſuum: & talenta centum argenti in præſenti, & quinquaginta talenta in ſingulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conſcripta, caſtris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec ſanè quicquam eorum ſatis placebat tyranno, niſi quòd præter ſpem reducendorum exſulum mentio nulla facta erat. maximè autem omnium ea res offendebat, quòd & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infeſtam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad ſupplementum longè optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipſe in ſecreto volutaverat cum amicis, vulgò tamen omnes fama ferebant; vanis ut ad ceteram fidem, ſic ad ſecreta tegenda ſatellitum regio-

regiorum ingeniis. Non tam omnia univerſi, quàm ea quæ ad quemque pertinerent, ſinguli carpebant. qui exſulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid poſſederant; tanquam amiſ-ſuri, non reddituri, indignabantur. ſervis liberatis à tyranno non irrita modò futura libertas, ſed multo fœdior, quàm fuiſſet antè, ſervitus, redeuntibus in iratorum dominorum poteſtatem, ante oculos obverſabatur. mercenarii milites & pretia militiæ caſura in pace ægre ferebant, & reditum ſibi nullum eſſe in civitates videbant, infenſas non tyrannis magis, quàm ſatellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter ſe primò in circulis ſerentes fremere; deinde ad arma ſubitò diſcurrerunt. Quo tumultu quum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ibi quum ea, quæ imperarentur ab Romanis, expoſuiſſet; & graviora atque indigniora quædam falsò affinxiſſet; & ad ſingula nunc ab univerſis, nunc à partibus concionis acclamaretur: interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent?* Propè una voces omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri* juſſerunt. & pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, & bene ſperare jubentes, fortes fortunam adjuvare aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætoloſque adjuturos pronunciat, & ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum affatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio, & emiſſa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde prœlia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulſi ſunt, ut

quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermiſſa, ut tunc erant, mœnia urbem intrârint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quintius, ſatis eo terrore coercitis excurſionibus hoſtium, nihil præter ipſius oppugnationem urbis ſupereſſe ratus, miſſis qui omnes navales ſocios à Gythio arceſſerent, ipſe interim cum tribunis militum ad viſendum urbis ſitum mœnia circumvehitur. Fuerat quondam ſine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planiſque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, ſtationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi ſatis omnia inſpexit; corona oppugnandam ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum ſociorumque, ſimul peditum equitumque, ſimul terreſtriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii ſcalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modò, ſed etiam terrerent, portabant. juſſi clamore ſublato ſubire undique omnes, ut, quà primùm occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia ſimul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diviſum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta ſine muro loca ſunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvaſiſſet; primò tyrannus, & ad clamores repentinos & ad nuncios trepidos motus, ut quiſque maximè laboraret locus, aut ipſe occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuſo undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem iſſet, nec audire poſſet: nec inops modò conſilii, ſed vix mentis compos eſſet.

XXXIX. Romanos primò ſuſtinebant in anguſtiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diverſis

diverſis pugnabant. deinde creſcente certamine nequaquam erat prœlium par. miſſilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus ſe & magnitudine ſcuti perfacilè Romanus tuebatur miles, & quòd alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci, confertamque turbam non modò ad emittenda cum procurſu, quo plurimùm concitantur tela, ſpatium habebant; ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela nulla in corporibus, rara in ſcutis hærebant. à circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modò, ſed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modò ad cæcos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. & primò anguſtiæ paulliſper ſua hoſtiumque refertæ turba tenuerunt: poſteaquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hoſtem proceſſere; non ultra vis eorum atque impetus ſuſtineri poterant. Quum terga vertiſſent Lacedæmonii, & effuſa fuga ſuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioque ducis fungebatur; tum verò unus, ne caperetur urbs, cauſſa fuit. ſuccendi enim ædificia proxima muro juſſit. quæ quum momento temporis arſiſſent, ut adjuvantibus ignem, qui aliàs ad exſtinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modò fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna ad armatos pervenire, & flamma latè fundi, fumus terrorem etiam majorem quàm periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes receſ-

ſere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur ab ſuis, receperunt ſeſe. & Quintius poſteaquam quid rei eſſet, vidit; receptui canere juſſit. ita jam à capta propè urbe revocati, redierunt in caſtra.

XL. Quintius, plus ex timore hoſtium quàm ex re ipſa ſpei nactus, per triduum inſequens territavit eos: nunc prœliis laceſſendo, nunc operibus interſepiendo quædam, ne exitus ad fugam eſſet. His comminationibus compulſus tyrannus, Pythagoram rurſus oratorem miſit. quem Quintius primò aſpernatus excedere caſtris juſſit: deinde ſuppliciter orantem, advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. deinde, quum ea velut vana & ſine effectu nihil proficerent, eò deducta res eſt, ut his conditionibus, quæ ex ſcripto paucis antè diebus editæ erant, induciæ fierent. pecuniaque & obſides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis propè ſuper alios afferentibus, tantùm non jam captam Lacedæmonem eſſe; erecti & ipſi, ſimul eo quòd Pythagoras cum parte validiſſima præſidii exceſſerat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præſidium expulerunt. Timocratem Pellenenſem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiſerunt. Huic lætitiæ Quintius ſupervenit, pace data tyranno, dimiſſiſque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis & L. Quintio fratre ad claſſem.

XLI. Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipſum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos

quos nuper Pythagoras, quoſque antè Nabis abduxerant. redierant, qui poſt compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpto effugerant. libertatem ex longo intervallo, libertatiſque auctores Romanos, quibus cauſſa bellandi cum tyranno ipſi fuiſſent, cernebant. teſtata quoque ipſo Nemeorum die voce præconis libertas eſt Argivorum. Achæis quantum reſtituti Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant; tantum ſerva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrrannus, non ſincerum gaudium præbebant. Ætoli verò eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non antè deſitum bellari, quàm omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, ceteroſque nobiliſſimos cives in exſilio victuros. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Elatium, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris adverſus Romana caſtra poſitis: diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exſpectâſſet, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores ſuos ab Romanis facto. eo prœlio victum, caſtriſque exutum pacem petîſſe: quum cecidiſſent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia eſſent.

XLII. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem geſtis, & ab M. Porcio conſule ex Hiſpania literæ allatæ. utriuſque nomine ternos in dies ſupplicatio à ſenatu decreta eſt. L. Valerius conſul, quum poſt fuſos circa Litanam ſilvam Boios quietam provinciam habuiſſet, comitiorum cauſſa Romam rediit: & creavit conſules P. Cornelium Scipionem Africanum

Ante Chr. 194. *U.C.* 558. iterum & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno ſecundi Punici belli conſules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blaſio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex Digitius, & T. Juvencius Thalna. Comitiis perfectis conſul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum; ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, cives Romani eſſent. Puteolos Salernumque & Buxentum adſcripti coloni qui nomina dederant, quam ob id ſe pro civibus Romanis ferrent, ſenatus judicavit, non eſſe eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus conſules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis ſenatus datus eſt. pax, quæ cum T. Quintio conveniſſet, ut rata eſſet petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum eſſet, ſenatus frequens in eam ſententiam ibat: ut, quoniam in Hiſpania & Macedonia debellatum foret, conſulibus ambobus Italia provincia eſſet. Scipio ſatis eſſe Italiæ unum conſulem cenſebat, alteri decernendam Macedoniam eſſe. *Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipſum ſua ſponte in Europam tranſgreſſum. Quid deinde facturum cenſerent, quum hinc Ætoli haud dubiè hoſtes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus inſignis imperator ſtimularet?* Dum de provinciis conſulum diſceptatur, prætores ſortiti ſunt. Cn. Domitio urbana juriſdictio, T. Juvencio peregrina evenit: P. Cornelio Hiſpania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blaſioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum tranſportari non placuit: eum qui eſſet ibi, reduci in Ita-

Italiam à Quintio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hiſpania eſſet. Conſulibus ambobus Italiam provinciam eſſe, & duas urbanas eò legiones ſcribere, ut, dimiſſis quos ſenatus cenſuiſſet exercitibus, octo omnino Romanæ legiones eſſent.

XLIV. Ver ſacrum factum erat priore anno, M. Porcio & L. Valerio conſulibus. id quum P. Licinius pontifex, non eſſe rectè factum, collegio primùm, deinde ex auctoritate collegii Patribus renunciâſſet, de integro faciendum arbitratu pontificum cenſuerunt; ludoſque magnos, qui unà voti eſſent, tanta pecunia, quanta aſſoleret, faciendos. Ver ſacrum videri pecus, quod natum eſſet inter Kal. Martias & pridie Kalendas Maias, P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio Longo conſulibus. Cenſorum inde comitia habita ſunt. creati cenſores Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus, principem ſenatus P. Scipionem conſulem, quem & priores cenſores legerant, legerunt. treis omnino ſenatores, neminem curuli honore uſum, prætererunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quòd ludis Romanis, ædilibus curulibus imperârunt, ut loca ſenatoria ſecernerent à populo. nam antea in promiſcuo ſpectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem ſævitum. Atrium Libertatis & Villa publica ab eiſdem refecta amplificataque. Ver ſacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba conſul, facti. Quum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque ſcelera Locris admiſſa in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerent; ut in conſternata nocturno tu-

multu civitate refringi carcer poſſet. ea res indicio conſciorum palam facta delataque ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque.

XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ ſunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in ſingulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ ſunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romæ ſunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio ſanguinis guttæ viſæ ſunt: & terra aliquoties pluit: & caput Vulcani arſit. Nunciatum eſt, Interamnæ lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale factum, quòd Adriani nunciaverant, in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus & Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho

pho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda diviſit in ſingulos ducenos ſeptuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius conſul, in provinciam profectus, in Boiorum primùm agrum legiones duxit: Boiorix tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, caſtra locis idoneis poſuit, ut appareret dimicaturos, ſi hoſtis fines intrâſſet. Conſul ubi quantæ copiæ, quanta fiducia eſſet hoſti, ſenſit; nuncium ad collegam mittit, ut, ſi videretur ei, maturaret venire. ſe tergiverſando in adventum ejus rem extracturum. Quæ cauſſa conſuli cunctandi, eadem Gallis (præterquam quòd cunctatio hoſtium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priuſquam conjungerentur conſulum copiæ, rem tranſigerent. per biduum tamen nihil aliud, quàm ſteterunt parati ad pugnandum ſi quis contra egrederetur: tertio vi ſubiere ad vallum, caſtraque ab omni ſimul parte aggreſſi ſunt. Conſul extemplo arma capere milites juſſit. armatos inde paulliſper continuit, ut & ſtolidam fiduciam hoſti augeret, & diſponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis ſigna efferre juſſæ. ſed in ipſo exitu ita conferti obſtitere Galli, ut clauderent viam. Diu in anguſtiis pugnatum eſt. nec dextris magis gladiiſque gerebatur res, quàm ſcutis corporibuſque ipſis obnixi urgebant: Romani, ut ſigna foras efferrent; Galli, ut aut ipſi in caſtra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec antè in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quàm Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille ſecundæ legionis, (rem in aſperis prœliis ſæpe tentatam

tentatam) ſigna adempta ſigniferis in hoſtes jecerunt. dum repetunt enixè ſignum, priores ſecundani ſe porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex averſa parte caſtrorum eſt exortus. in portam quæſtoriam irruperant Galli: reſiſtenteſque pertinaciùs occiderant L. Poſtumium quæſtorem, cui Tympano fuit cognomen; & M. Atinium & P. Sempronium præfectos ſociûm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte caſtra erant, donec cohors extraordinaria, miſſa à conſule ad tuendam quæſtoriam portam & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit caſtris, & irrumpentibus obſtitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita ſimul tria prœlia circa caſtra locis diſtantibus erant: clamoreſque diſſoni ad incertos ſuorum eventus à præſenti certamine animos pugnantium avertebant. Uſque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari ſpe pugnatum eſt. labor & æſtus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia ſitis, quum decedere pugna coëgiſſet; in paucos reſtantes impetum Romani fecerunt, fuſoſque compulerunt in caſtra. Signum inde receptui à conſule datum eſt. ad quod pars major receperunt ſeſe; pars, certaminis ſtudio & ſpe potiundi caſtris hoſtium, perſtitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli univerſi ex caſtris erumpunt: fuſi inde Romani, quæ imperio conſulis noluerant, ſuo pavore ac terrore caſtra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia ſunt occiſa.

XLVIII. Galli recepere in intima finium ſeſe. Conſul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, con-

conjuncto exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem iſſe, quoad progredi ſilvæ paludeſque paſſæ ſint, ſcribunt: alii, nulla memorabili re geſta, comitiorum cauſſa rediiſſe Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quò in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo conſumpſit; mutandiſque iis, quæ aut ipſius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum ſuæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes, in concionis modum circumfuſas, eſt allocutus; orſus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante ſe in Macedonia fuiſſent, ſuiſque rebus geſtis. Omnia cum approbatione ingenti ſunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum eſſet. *Id minimè conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquiſſe, non ſuæ ſolùm patriæ grævem, ſed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem viſceribus nobiliſſimæ civitatis.*

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, *Si ſine excidio Lacedæmonis fieri potuiſſet,* fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuiſſe: nunc quum aliter quàm ruina graviſſima civitatis opprimi non poſſet, ſatius viſum eſſe, tyrannum debilitatum, ac totis propè viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quàm intermori vehementioribus, quàm quæ pati poſſet, remediis civitatem ſinere, in ipſa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi ſubjecit, *Proficiſci ſibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo eſſe. Demetriadis Chalcidiſque præſidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipſis extemplo viden-*

videntibus vacuam Achæis traditurum; ut omnes ſcirent, utrùm Romanis an Ætolis mentiri mos eſſet, qui malè commiſſam libertatem populo Romano ſermonibus diſtulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam penſi fuiſſe. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis amicos penſent: intelligantque, quibus credendum, & à quibus cavendum ſit. Libertate modicè utantur, temperatam eam ſalubrem & ſingulis & civitatibus eſſe: nimiam & aliis gravem, & ipſis qui habeant effrenatam & præcipitem eſſe. Concordiæ in civitatibus principes & ordines inter ſe, & in commune omnes civitates conſulerent. adverſus conſentientes nec regem quemquam ſatis validum, nec tyrannum fore. Diſcordiam & ſeditionem omnia opportuna inſidiantibus facere: quum pars, quæ domeſtico certamine inferior ſit, externo potiùs ſe applicet, quàm civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem ſua cura cuſtodirent ſervarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus ſuum bene poſitum ſciret.

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipſum quoque confunderent dicentem. Paullìſper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo miſſas in pectora animoſque demitterent. Silentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, ſi qui apud eos in ſervitute eſſent, conquiſitos intra duos menſes mitterent ad ſe in Theſſaliam. *Ne ipſis quidem honeſtum eſſe in liberata terra liberatores ejus ſervire.* Omnes acclamârunt, gratias ſe inter cetera etiam ob hoc agere, quòd admoniti eſſent, ut tam pio, tam neceſſario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à ſuis non

non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum eſt, quòd Polybius ſcribit centum talentis eam rem Achæis ſtetiſſe: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, ſtatuiſſent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adjice nunc pro portione quot veriſimile ſit totam Græciam habuiſſe. Nondum conventus dimiſſus erat, quum reſpiciunt præſidium ab Acrocorintho deſcendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator ſecutus, proſequentibus cunctis, ſervatorem liberatoremque acclamantibus; ſalutatis dimiſſiſque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Theſſaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi ſe opperiri. inde namque in animo eſſe, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto claſſis ſcribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eòdem contraheret.

LI. Ipſe Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide ſolùm, ſed etiam ab Oreo atque Eretria præſidiis, conventum ibi Euboïcarum civitatum habuit: commonitoſque in quo ſtatu rerum accepiſſet eos, & in quo relinqueret, dimiſit. Demetriadem inde proficiſcitur: deductoque præſidio, proſequentibus cunctis, ſicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Theſſaliam: ubi non liberandæ modò civitates erant, ſed ex omni colluvione & confuſione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modò vitiis, ac violentia & licentia regia turbati erant: ſed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per ſeditionem ac tumultum, jam inde à principio ad noſtram uſque ætatem traducentes. A cenſu maximè & ſenatum & judices legit: potentiorem-

tentioremque eam partem civitatum fecit, cui ſalva tranquillaque omnia magis eſſe expediebat.

LII. Ita quum percenſuiſſet Theſſaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brunduſium tranſportatæ. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quàm ſuo præ ſe acto venerunt. Poſteaquam Romam ventum eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerendas datus eſt: triumphuſque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela, ſignaque ærea, & marmorea tranſtulit; plura Philippo adempta, quàm quæ ex civitatibus ceperat. Secundo die aurum argentumque, factum infectumque & ſignatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta ſeptuaginta facti. vaſa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. ſignati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmum vocant: trium fere denariorum in ſingulis argenti eſt pondus. auri pondo fuit tria millia ſeptingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, tranſlatæ centum quatuordecim. & hoſtiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obſideſque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbem eſt invectus. milites ſecuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. His ducenti quinquageni æris in pedites diviſi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti, qui ſervitute exempti fuerant.

LIII.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex ſenatuſconſulto tulit ad plebem, plebeſque ſcivit, Ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur. His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium eſſet: in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Craſſipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apuſtius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ ſunt. Una Junonis Soſpitæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio conſule Gallico bello. cenſor idem dedicavit. Altera Fauni. ædiles eam biennio antè ex mulctaticio argento faciendam locârant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipſum creatus. voverat eam decem annis antè Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem cenſor. Et in inſula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat ſex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem poſtea conſule locata.

LIV. Hæc eo anno acta. P. Scipio ex provincia Gallia ad conſules ſubrogandos rediit. *Ante Chr.* 193. *U.C.* 559. Comitia conſulum fuere, quibus creati ſunt L. Cornelius Merula & Q. Minucius Thermus. Poſtero die creati ſunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Meſſala, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megaleſia, ludos ſcenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primùm ſenatus à populo ſecretus ſpectavit, præbuitque ſermones (ſicut omnis novitas ſolet) aliis

tandem,

tandem, quod multo antè debuerit, tributum cenſentibus *ampliſſimo ordini*; aliis, *demptum ex dignitate populi, quicquid majeſtati Patrum adjectum eſſet*, interpretantibus: *& omnia diſcrimina talia, quibus ordines diſcernerentur, & concordiæ & libertatis æquè minuendæ eſſe. Ad quingenteſimum quinquageſimum octavum annum in promiſcuo ſpectatum eſſe. Quid repente factum, cur immiſceri ſibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem conſeſſorem faſtidiret? novam & ſuperbam libidinem ab nullius antè gentis ſenatu neque deſideratam neque inſtitutam.* Poſtremò ipſum quoque Africanum, quòd conſul auctor ejus rei fuiſſet, pœnituiſſe ferunt. adeo nihil motum ex antiquo probabile eſt. veteribus, niſi quæ uſus evidenter arguit, ſtari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius conſules fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantùm ipſius, ſed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. nam neque ſenatus haberi, neque reſpublica adminiſtrari poterat; ſacrificando expiandoque occupatis conſulibus. Poſtremò decemviris adire libros juſſis, ex reſponſo eorum ſupplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria ſupplicaverunt. edictumque eſt, ut omnes qui ex una familia eſſent pariter ſupplicarent. item ex auctoritate ſenatus conſules edixerunt, ne quis, quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ eſſent, eo die alium terræmotum nunciaret. Provincias deinde conſules priùs, tum prætores ſortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures ſortiti ſunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hiſpaniam citeriorem, M. Fulvius Hiſpaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exſpectantibus conſulibus, literæ M. Cincii (præfectus Piſis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia concilia-*

conciliabula univerſæ gentis facta, Lunenſem primùm agrum depopulatos, Piſanum deinde finem tranſgreſſos, omnem oram maris peragrâſſe. Itaque Minucius conſul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Roſtra aſcendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ, quæ ſuperiore anno conſcriptæ eſſent, poſt diem decimum Arretii adeſſent. in earum locum ſe duas legiones urbanas ſcripturum. item ſociis & Latini nominis magiſtratibus, legatiſque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio ſe adirent. Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujuſque juniorum deſcripſit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficiſci ad delectum juſſit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in ſupplementum, & quina millia ſociûm Latini nominis, & ducenti equites decreti: mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam veniſſent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebeios adîſſent, utî cauſſas cognoſcerent eorum, quibus aut emerita ſtipendia, aut morbus cauſſæ eſſent, quo minùs militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii diſcuſſerunt, in quibus ſcriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum veniſſe: & cum uſque ad ipſa coloniæ mœnia & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos eſſe. Boiorum quoque gentem ad rebellionem ſpectare.* Ob eas res tumultum eſſe decrevit ſenatus, tribunos plebei non placere cauſſas militares cognoſcere, quo minùs ad edictum convenirent. Adjecerunt etiam, ut ſocii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuiſſent, & dimiſſi ab iis conſulibus eſſent; ut ad quam diem L. Cornelius conſul edixiſſet, & in quem locum edixiſſet Etruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius conſul, in provinciam proficiſcens, in oppidis agriſque, quà iturus

rus eſſet, ſi quos ei videretur, milites ſcriberet armaretque, & duceret ſecum. dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus eſſet.

LVII. Poſteaquam conſules delectu habito profecti ſunt in provincias, tum T. Quintius poſtulavit, ut de his, quæ cum decem legatis ipſe ſtatuiſſet, ſenatus audiret: eaque, ſi videretur, auctoritate ſua confirmaret. Id eos faciliùs facturos, ſi legatorum verba, qui ex univerſa Græcia, & magna parte Aſiæ, quique ab regibus veniſſent, audîſſent. Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in ſenatum introductæ ſunt; benignèque omnibus reſponſum. Cum Antiocho quia longior diſceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Aſia aut Lyſimachiæ apud regem fuerant, delegata eſt. T. Quintio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret: reſponderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani reſponderi poſſent. Menippus & Hegeſianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare ſe*, dixit, *quidnam perplexi ſua legatio haberet, quum ſimpliciter ad amicitiam petendam jungendamque ſocietatem veniſſent. Eſſe autem tria genera fœderum, quibus inter ſe paciſcerentur amicitias civitates regeſque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus poſſet, dedita eſſent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipſius jus atque arbitrium eſſe. Alterum, quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res: & ſi quarum turbata bello poſſeſſio ſit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriuſque commodo componi. Tertium eſſe genus, quum, qui hoſtes nunquam fuerint, ad amicitiam ſociali fœdere inter ſe jungendam coëant. eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris & victi eſſe. Ex eo genere quum Antiochus eſſet, mirari ſe, quòd Romani æquum cenſeant ei leges dicere;*

quas

quas Aſiæ urbium liberas & immunes, quas ſtipendiarias eſſe velint; quas intrare præſidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoſte pacem, non cum Antiocho amico ſocietatis fœdus ita ſanciendum eſſe.

LVIII. Ad ea Quintius: *Quoniam vobis diſtinctè agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam eſſe regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, ſi nos nihil, quod ad urbes Aſiæ attinet, curare velit, ut & ipſe omni Europa abſtineat. Alteram, ſi ſe ille Aſiæ finibus non contineat & in Europam tranſcendat, ut & Romanis jus ſit, Aſiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant, & novas complecti.* Enimvero, id auditu etiam dicere indignum eſſe, Hegeſianax, *Thraciæ & Cherſoneſi urbibus arceri Antiochum. quæ Seleucus proavus ejus, Lyſimacho rege bello victo & in acie cæſo, per ſummum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus poſſeſſa armis receperit Antiochus; partim deſerta, ſicut ipſam Lyſimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit; & quæ ſtrata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impenſis ædificaverit. Quid igitur ſimile eſſe, ex ea poſſeſſione ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abſtinere Aſia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, ſed quæ impetrata gloriæ ſibi, non pudori ſit.* Ad hæc Quintius: *Quandoquidem,* inquit, *honeſta penſamus: ſic, ut aut ſola aut prima certè penſari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem videtur honeſtius, liberas velle omnes quæ ubique ſunt Græciæ urbes, an ſervas & vectigales facere? Si ſibi Antiochus pulchrum eſſe cenſet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam uſurpaverint pro ſuis, eas repetere in ſervitutem; & populus Romanus ſuſceptum patrocinium libertatis Græcorum non deſerere, fidei conſtantiæque ſuæ ducit eſſe. Sicut à Philippo Græciam*

ciam liberavit, ita & ab Antiocho Aſiæ urbes, quæ Graii nominis ſint, liberare in animo habet. neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in ſervitutem regiam miſſæ ſunt: ſed ſtirpis augendæ cauſſa, gentiſque vetuſtiſſimæ per orbem terrarum propagandæ.

LIX. Quum hæſitaret Hegeſianax, nec inficiari poſſet, honeſtiorem cauſſam libertatis quàm ſervitutis prætexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modò diſertè à Quintio datæ ſunt, legite: aut ſuperſedete de amicitia agere. Nos verò*, inquit Menippus, *nec volumus, nec poſſumus paciſci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Poſtero die Quintius legationes univerſas Græciæ Aſiæque quum in ſenatum introduxiſſet, ut ſcirent quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ eſſent; poſtulata & ſua & regis expoſuit. *Renunciarent civitatibus ſuis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, niſi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres inſtitit, *Ne feſtinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum eſſent. Tempus & ſibi ſumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciatæ conditiones eſſent: & impetraturum aliquid, aut pacis cauſſa conſenſurum.* Ita integra dilata res eſt. legatos mitti ad regem eoſdem, qui Lyſimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati, bellum haud dubiè parare Antiochum Annibale miniſtro, attulerunt: injecerúntque curam, ne ſimul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, ſicut antè dictum eſt: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, niſi quòd volutanti diu conſilia de Romano bello nemo

nemo aptior ſuper tali re particeps ſermonis eſſe poterat. Sententia ejus una atque eadem ſemper erat, ut in Italia bellum gereretur. *Italiam & commeatus & militem præbituram externo hoſti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem neque gentem ullam parem Romanis eſſe. Sibi centum tectas naves, decem millia peditum, mille equites depoſcebat. Ea ſe claſſe primùm Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienſes ad rebellandum ab ſe compelli poſſe. Si illi cunctentur, ſe aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus tranſire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque trajicientem, & (quod in ſpeciem famamque belli ſatis ſit) paratum trajicere.*

LXI. In hanc ſententiam quum adduxiſſet regem, præparandos ſibi ad id popularium animos ratus; literas, ne quo caſu interceptæ palam facerent conata, ſcribere non eſt auſus. Ariſtonem quendam Tyrium nactus Epheſi, expertuſque ſolertiam levioribus miniſteriis; partim donis, partim ſpe præmiorum oneratum, quibus etiam ipſe rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus eſſet. inſtruit etiam ſecretis notis, per quas haud dubiè agnoſcerent ſua mandata eſſe. Hunc Ariſtonem, Carthagine obverſantem, non priùs amici quàm inimici Annibalis, qua de cauſſa veniſſet, cognoverunt. Et primò in circulis conviviiſque celebrata ſermonibus res eſt. deinde in ſenatu quidam, *nihil actum eſſe*, dicere, *exſilio Annibalis, ſi abſens quoque novas moliri res, ſollicitandoque animos hominum turbare ſtatum civitatis poſſet. Ariſtonem quendam Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, veniſſe: certos homines quotidie cum eo ſecreta colloquia ſerere, & in occulto colloqui; quod mox in omnium perniciem*

perniciem erupturum eſſet. Conclamare omnes, *vocari Ariſtonem debere, & quæri quid veniſſet: & niſi expromeret, cum legatis Romam mitti. ſatis pro temeritate unius hominis ſuppliciorum penſum eſſe. Privatos ſuo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modò, ſed etiam extra famam noxæ conſervandam eſſe.* Vocatus Ariſto purgare ſeſe, & firmiſſimo propugnaculo uti, quòd nihil literarum ad quemquam attuliſſet. ceterùm nec cauſſam adventus ſatis expediebat; & in eo maximè hæſitabat, quòd cum Barcinæ ſolùm factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio eſt, aliis pro ſpeculatore comprehendi jam & cuſtodiri jubentibus, aliis negantibus tumultuandi cauſſam eſſe. mali rem exempli eſſe, de nihilo hoſpites corripi. idem Carthaginienſibus & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res eſt. Ariſto, Punico ingenio inter Pœnos uſus, tabellas conſcriptas celeberrimo loco ſupra ſedem quotidianam magiſtratus prima veſpera ſuſpendit. ipſe de tertia vigilia navem conſcendit & profugit. Poſtero die, quum Sufetes ad jus dicendum conſediſſent, conſpectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita ſenatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quæſtio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad conſules & ſenatum deferrent, placuit: ſimul qui de injuriis Maſiniſſæ quererentur.

LXII. Maſiniſſa, poſteaquam & infames Carthaginienſes & inter ſe ipſos diſcordes ſenſit, principes propter colloquia Ariſtonis ſenatui, ſenatum propter indicium ejuſdem Ariſtonis populo ſuſpectum, locum injuriæ eſſe ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus eſt, & quaſdam urbes vectigales Carthaginienſium

enſium ſibi coëgit ſtipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora eſt minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis: ea ſingula in dies talenta vectigal Carthaginienſibus dedit. Hanc tum regionem & totam infeſtam Maſiniſſa, & ex quadam parte dubiæ poſſeſſionis, ſui regni an Carthaginienſium eſſet, effecerat. & quia ſimul ad purganda crimina, & queſtum de ſe Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent ſuſpicionibus, & de jure vectigalium diſceptarent, legatos & ipſe Romam miſit. Auditi de Tyrio advena primùm Carthaginienſes curam injecere Patribus, ne cum Antiocho ſimul & Pœnis bellandum eſſet. maximè ea ſuſpicio crimen urgebat, quòd quem comprehenſum Romam mitti placuiſſet, nec ipſum nec navem ejus cuſtodiſſent. De agro deinde cum regis legatis diſceptari cœptum. Carthaginienſes jure finium cauſſam tutabantur, *quòd intra eos terminos eſſet, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris eſſet Carthaginienſium, finiſſet: & confeſſione regis, qui, quum Aphirem profugum ex regno ſuo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas perſequeretur, precariò ab ſe iter per eum ipſum agrum, tanquam haud dubiè Carthaginienſium juris, petiſſet.* Numidæ *& de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *& ſi quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginienſium in Africa eſſe? Advenis, quantum ſecto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precariò datum. quicquid Byrſam ſedem ſuam exceſſerint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos poſſe: non modò ſemper, ex quo cœperint, ſed ne diu quidem eos poſſediſſe. Per opportunitates nunc illos nunc reges Numidarum uſurpâſſe jus: ſemperque penes eum poſſeſſionem fuiſſe, qui plus armis potuiſſet. Cujus conditionis res fuerit, priuſquam hoſtes Romanis Carthaginienſes, ſocius atque amicus rex Numida-*

rum eſſet, ejus ſinerent eſſe: nec ſe interponerent, quo minus, qui poſſent, tenerent. Reſponderi legatis utriuſque partis placuit; *miſſuros ſe in Africam, qui inter populum Carthaginienſem & regem in re præſenti diſceptarent.* Miſſi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audita inſpectaque re, ſuſpenſa omnia, neutrò inclinatis ſententiis, reliquere. Id utrùm ſua ſponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum eſt, quàm videtur tempori aptum fuiſſe, integro certamine eos relinqui. Nam ni ita eſſet, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utriſque meritus, finire nutu diſceptationem potuiſſet.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

LIBER XXXV.

EPITOME.

XIV. PUB. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Epheſi cum Annibale, qui ſe Antiocho junxerat, collocutus eſt: ut, ſi fieri poſſet, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet; reſpondit: Alexandrum Macedonum regem, quòd parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet; quodque ultimas oras, quas viſere ſupra ſpem humanam eſſet, peragrâſſet. Quærenti deinde quem ſecundum poneret; Pyrrhum, inquit, caſtra metari primum docuiſſe. ad hoc neminem elegantiùs loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe. Exſequenti, quem tertium diceret, ſemet ipſum dixit. Ridens Scipio, *Quidnam tu diceres, ſi me,* inquit, *viciſſes?*

eiſſet? Tunc verò, inquit, *me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios poſuiſſem.* XXI. Inter cetera prodigia, quæ plurima fuiſſe traduntur, bovem, Cn. Domitii conſulis, locutum, *Roma cave tibi*, refertur. XXIII, XLI. Apparant in Antiochum bellum Romani. XIII, XXV, &c. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano ſollicitabant, à populo Romano deſcivit: &, bello adverſus Philopœmenem Achæorum prætorem geſto, XXXV. ab Ætolis interfectus eſt. XXXII. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus ſocietate juncta, Antiochus Syriæ rex, quum bellum Græciæ intuliſſet, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem & totam Eubœam. XLII, XLIII, &c. Res præterea in Liguribus geſtas, & apparatum belli ab Antiocho continet.

I. PRincipio anni, quo hæc geſta ſunt, Sex. Digitius prætor in Hiſpania citeriore cum civitatibus iis, quæ poſt profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quàm digna dictu prœlia fecit: & adeò pleraque adverſa, ut vix dimidium militum, quàm quod acceperat, ſucceſſori tradiderit. Nec dubium eſt, quin omnis Hiſpania ſublatura animos fuerit; ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa ſecunda prœlia feciſſet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc geſſerat Scipio. Idem proprætor Luſitanos, pervaſtata ulteriori provincia cum ingenti præda domum redeuntes, in ipſo itinere aggreſſus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit,

numero militum impar, ſuperior aliis. nam & acie frequenti armatis adverſus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adverſus feſſos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hoſtes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ acceſſerant: nec ulla quiete data, laborem viæ prœlium exceperat. itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animiſque fuit. & turbaverant primò Romanos: deinde æquata pauliſper pugna eſt. in hoc diſcrimine ludos Jovi, ſi vi fudiſſet cecidiſſetque hoſtes, proprætor vovit. Tandem gradum acriùs intulere Romani, ceſſitque Luſitanus: deinde prorſus terga dedit. quum inſtitiſſent fugientibus victores, ad duodecim millia hoſtium ſunt cæſa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites: & ſigna militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano ſeptuaginta & tres emiſſi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe eſt. Eò victorem opulentum prædæ exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem expoſita eſt: poteſtaſque dominis ſuas res cognoſcendi facta. cetera vendenda quæſtori data. quod inde refectum eſt, militi diviſum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, quum hæc in Hiſpania gerebantur. itaque tam adverſæ quam ſecundæ res per ipſum amicoſque ejus magnis ſermonibus celebrabantur. & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarſiſſet, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipſas plenas pavoris ac fugæ accepturus eſſet, ut unam ſibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab ſe ipſo ſcriptum ex ſenatuſconſulto adjeciſſet, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. Ea ſe legione (nam in Sex. Digitii

Digitii exercitu haud multum ſpei eſſe) rem geſturum. Seniores negare, *ad rumores à privatis temere in gratiam magiſtratuum confictos, ſenatuſconſulta facienda eſſe. niſi quod aut prætores ex provinciis ſcriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hiſpania eſſet, placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi à prætore.* Mens ea ſenatus fuit, ut in Hiſpania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigâſſe delectus cauſſa C. Flaminium ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem, tempeſtate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani ſacramento rogâſſe: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hiſpania adjeciſſe.

III. Nec in Italia ſegniùs Ligurum bellum creſcebat. Piſas jam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque prædæ, circumſedebant. Minucius conſul Arretium die, quem edixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Piſas duxit. & quum hoſtes non plus paſſuum tribus millibus ab oppido trans fluvium moviſſent caſtra, conſul urbem, haud dubiè ſervatam adventu ſuo, eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluvium ferme mille paſſus ab hoſte poſuit caſtra. inde levibus prœliis à populationibus agrum ſociorum tutabatur. in aciem exire non audebat; novo milite & ex multis generibus hominum collecto, necdum noto ſatis inter ſe, ut fidere alii aliis poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundantes militum numero paſſim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & quum coacta vis magna pecorum prædaque eſſet, paratum erat præſidium, per quod in caſtella eorum vicoſque ageretur.

IV. Quum bellum Liguſtinum ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit: ubi longè alia belli ratio, quàm cum Liguribus erat. Conſul in aciem exibat: hoſtes pugnam detrectabant: prædatumque, ubi nemo obviam exiret, diſcurrebant Romani; Boii diripi ſua impune, quàm tuendo ea conſerere certamen, malebant. Poſteaquam omnia ferro ignique ſatis evaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii, ubi egreſſum è finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine; locum inſidiis quærentes. nocte prætergreſſi caſtra Romana, ſaltum, quà tranſeundum erat Romanis, inſederunt. Id quum parum occultè feciſſent, conſul, qui multa nocte ſolitus erat movere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exſpectavit. & quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum miſit. Poſteaquam relatum eſt, quantæ copiæ & in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conjici juſſit, & triarios vallum circumjicere: cetero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem & Galli fecerunt, poſteaquam apertas eſſe inſidias, & recto ac juſto prœlio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora ſecunda ferme concurſum eſt. ſiniſtra ſociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. præerant duo conſulares legati, M. Marcellus, & Ti. Sempronius prioris anni conſul. Novus conſul nunc ad prima ſigna erat; nunc legiones continebat in ſubſidiis, ne certaminis ſtudio prius concurrerent, quàm datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere juſſit. inde, quum

quum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à Ti. Sempronio Longo, non ſuſtinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæſos permultos eſſe: *& qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnæ. legionem alteram ex duabus, ſi videretur, ſummitteret, priuſquam ignominia acciperetur.* Secunda legio miſſa eſt, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata eſt pugna; quum & recens miles & frequens ordinibus legio ſucceſſit. finiſtra ala ex prœlio ſubducta eſt: dextra in primam aciem ſubiit. Sol ingenti ardore torrebat minimè patientia æſtus corpora Gallorum: denſis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in ſcuta incumbentes, ſuſtinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit conſul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quàm concitatiſſimos equos immittere jubet: & legionarios equites in ſubſidiis eſſe. Hæc procella equeſtris primò confudit & turbavit, deinde diſſipavit aciem Gallorum; non tamen ut terga darent. Obſtabant duces, haſtilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: ſed interequitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, *Ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus eſſe. dum turbatos & trepidantes viderent, inſtarent. ſi reſtitui ordines ſiviſſent, integro rurſus eos prœlio & dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios juſſit ſigna. omnes connixi tandem averterunt hoſtem. Poſtquam terga dabant, & in fugam paſſim effundebantur; tum ad perſequendos eos legionarii equites immiſſi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæſa ſunt: vivi capti mille nonaginta duo; equites ſeptingenti viginti unus, tres duces eorum, ſigna militaria ducenta duodecim, carpenta ſexaginta tria. Nec Romanis incruenta

victoria fuit. ſupra quinque millia militum ipſorum aut ſociorum ſunt amiſſa: centuriones tres & viginti, præfecti ſociûm quatuor, & M. Genucius & M. Marcius, tribuni militum ſecundæ legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum conſulum literæ allatæ ſunt: L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto; & Q. Minucii à Piſis, *comitia ſuæ ſortis eſſe. cetcrùm adeò ſuſpenſa omnia in Liguribus ſe habere, ut abſcedi inde ſine pernicie ſociorum & damno reipublicæ non poſſit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret. ſi id facere gravaretur, quòd non ſuæ ſortis id negotium eſſet, ſe quidem facturum quodcumque ſenatus cenſuiſſet. ſed etiam atque etiam viderent, ſi magis è republica eſſet interregnum iniri, quàm ab ſe in eo ſtatu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine ſenatorio mitteret ad L. Cornelium conſulem, qui literas collegæ ad ſenatum miſſas deferrent ad eum; & nunciarent, ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius quàm Q. Minucius à bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum. Miſſi legati renunciârunt, L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum prœlium cum Boiis factum, diſceptatio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, *Fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quòd res bene geſta eſſet. Conſulis opera & militum aliquantum amiſſum, & hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapſum. Milites eò plures perîſſe, quòd tardius ex ſubſidiis, qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent. Hoſtes è manibus emiſſos, quòd equitibus legionariis & tardiùs datum ſignum eſſet, & perſequi fugientes non licuiſſet.*

VII.

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores conſultatio dilata eſt. Inſtabat enim cura alia, quòd civitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus conſtricta avaritia eſſet, via fraudis inita erat, ut in ſocios, qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus cernendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit, Feralia quæ proximè fuiſſent: ut qui poſt eam diem ſocii civibus Romanis credidiſſent pecunias, profiterentur; & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde poſteaquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebeſque ſcivit, ut cum ſociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem quod cum civibus Romanis eſſet. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. & per hiemem prœlia aliquot, nulla memoria digna, adverſus latronum magis quàm hoſtium excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vectonibuſque & Celtiberis ſignis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Dum hæc in Hiſpania agerentur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius conſul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in ſenatu quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, quoque in ſtatu provincia eſſet;

queſtus eſt cum Patribus conſcriptis, quòd tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus Diis immortalibus honos. poſtulavit deinde, ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerent. Priùs tamen, quàm relatio fieret, Q. Metellus, qui conſul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *& conſulis L. Cornelii ad ſenatum, & M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum allatas eſſe inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut præſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. Itaque exſpectâſſe ſeſe, ut conſul, qui ſciret ab legato ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, quum ipſi veniendum eſſet, deduceret eum ſecum Romam: quum etiam verius eſſet, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quàm legato. Nunc videri eſſe amotum de induſtria, qui ea quæ ſcripſiſſet, præſens diceret, aut argueret coram: & ſi quid vani afferret, argui poſſet, donec ad liquidum veritas explorata eſſet. Itaque nihil eorum, quæ poſtularet conſul, decernendum in præſentia cenſere.* Quum pergeret nihilo ſegniùs referre, ut ſupplicatio decerneretur, triumphantique ſibi in urbem invehi liceret; M. & C. Titinii tribuni plebis, ſe interceſſuros, ſi de ea re fieret ſenatuſconſultum, dixerunt. Cenſores erant priore anno creati Sex. Ælius Pœtus & C. Cornelius Cethegus.

IX. Cornelius luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita centum quadraginta tria millia ſeptingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt: & porta Cœlimontana fulmine icta eſt, muruſque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, Lanuvii, & in Aventino lapidibus pluit. & à Capua nunciatum eſt, examen veſparum ingens in forum

forum advolâſſe, & in Martis æde conſedisſe. eas collectas cum cura, & igni crematas eſſe. Horum prodigiorum cauſſa decemviri libros adire juſſi, & novendiale ſacrum factum, & ſupplicatio indicta eſt, atque urbs luſtrata. Iiſdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit, biennio poſtquam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore tertia pars agri dempta eſt: quò poſtea, ſi vellent, novos colonos adſcribere poſſent. vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quàm unquam aliàs exarſerat conſularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii, plebeiique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis: & L. Quintius Flamininus, qui claſſi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulſo. hi patricii. Plebeii autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius. Sed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterùm ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi ætatis ſuæ imperatores. major gloria Scipionis; & quo major, eo propior invidiæ: Quintii recentior, ut qui eo anno triumphâſſet. Accedebat, quòd alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos

rendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Annibalem cenſorque fuerat. In Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat à populo poſt triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele, ſe petere aiebat: pro legato & participe adminiſtrati belli. ſe terra, fratrem mari rem geſſiſſe. His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater deducebat; quem Cornelia gens, Cornelio conſule comitia habente, quem tantum præjudicium ſenatus; virum è civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Peſſinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius & Cn. Domitius Ænobarbus conſules facti. adeò ne in plebeio quidem conſule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Poſtero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas inſignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi & L. Æmilii Paulli. Multos pecuarios damnârunt. ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Jovis ædis poſuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram à porta Fontinali ad Martis aram, quà in Campum iter eſſet, perduxerunt.

Ante Chr. 192. *U.C.* 560.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria geſtum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta eſt. nam & caſtra conſulis oppugnata ægre ſunt defenſa: & non ita multo pòſt per ſaltum anguſtum quum duceretur agmen Romanum, ipſas fauces exercitus Ligurum inſedit. quà quum exitus non pateret, converſo agmine redire inſtitit conſul: & à tergo fauces ſaltus occupatæ à parte hoſtium erant: Caudinæque cladis memoria non

non animis modò, ſed prope oculis obverſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum præfectus conſuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum ſuis erupturum. Tantùm uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. in eos ſe impetum facturum; & nihil priùs quàm flammam tectis injecturum: ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu, quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis.* Collaudatum eum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium neminem laceſſentes cœperunt. Nihil primo adſpectu contemptius. equi homineſque paulluli & graciles: diſcinctus & inermis eques, præterquam quòd jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus; rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque qui primò intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes ſedenteſque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere ſed propius ſaltum paullatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. poſtremò ſubditis calcaribus per medias ſtationes hoſtium erupêre; &, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primò conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremò ſeniores puerique refugientes tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio, pro ſe quiſque currere ad ſua tuenda: momentoque temporis caſtra relicta erant, & obſidione liberatus conſul, quò intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boii, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis,

Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus primo in ſpe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum, conqueſtus injurias Romanorum, ſtatumque Ætoliæ; quòd omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſſa ipſi fuiſſent; legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolùm tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere: *inde militem, inde naves, navaleſque ſocios habuiſſe: incluſum ſuis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneſo, nunquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam, quæ tum eſſet, prætermiſiſſet: nullum exercitum Romanorum in Græcia eſſe: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, ſignum cauſſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rurſum tranſmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur; ut, quum in Græciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia violatæ per ſociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex, quàm tyrannus, detractus erat; quoque plures ademptæ res. *Ad hoc vetuſta regum Macedoniæ fama, peragratuſque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto vel eventu ſe conſilium afferre. nam neque ut ante ſe moveat Philippus, quàm Antiochus cum exercitu tranſierit*

in

in Græciam, ſuadere; & qui ſine Antiocho adverſus Romanos Ætoloſque tamdiu ſuſtinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, ſociis Ætolis, qui tum graviores hoſtes quàm Romani fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe? Adjiciebat, *de duce Annibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures & duces & milites eorum occidiſſet, quàm quot ſupereſſent.* Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: *& omnium primùm, prædam de Philippo Romanorum eſſe dicere, victoriam Ætolorum; & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quàm Ætolos dediſſe; & ad vincendum vires eoſdem præbuiſſe. deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum eſſent: quæ loca terreſtribus copiis, quos portus maritimis.* Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum eſſe; & primam quamque occaſionem recuperandi ea, quæ bello amiſiſſent, arrepturos.* Ita per totum ſimul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardiùs moti ſunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimiſit ad ſeditiones in iis miſcendas: & alios principum donis ad ſuam cauſſam perduxit, alios pertinaciter in ſocietate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum ab T. Quintio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miſerunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque ne pacem, quam tantopere petiſſet, turbaret; & auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur à tyranno; & Romam, qui ea nunciarent, legatos miſerunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam ſe recepiſſet, per Ciliciam, Tauro monte ſuperato, extremo jam hiemis Epheſum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio miſſo in Syriam ad cuſtodiam ultimarum partium

partium regni, ne quid abſente ſe à tergo moveretur; ipſe cum omnibus terreſtribus copiis ad Piſidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos eſt profectus. Eo tempore legati Romani, P. Sulpicius, P. Villius, qui ad Antiochum (ſicut ante dictum eſt) miſſi erant, juſſi priùs Eumenem adire, Elæam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) aſcenderunt. Cupidus belli adverſus Antiochum Eumenes erat: *gravem, ſi pax eſſet, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem, ſi motum bellum eſſet, non magis parem Romanis fore, quàm Philippus fuiſſet: & aut funditus ſublatum iri, aut, ſi pax victo daretur, multa illi detracta ſibi acceſſura; ut facilè deinde ſe ab eo ſine ullo Romano auxilio tueri poſſet. Etiam ſi quid adverſi caſurum foret, ſatius eſſe Romanis ſociis quamcumque fortunam ſubire, quàm ſolùm aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi.* Ob hæc quantum auctoritate, quantum conſilio valebat, incitabat Romanos ad bellum. Sulpicius æger Pergami ſubſtitit.

XIV. Villius quum Piſidiæ bello occupatum eſſe regem audîſſet, Epheſum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi fortè erat, ſæpe congrederetur: ut animum ejus & tentaret, ſi qua poſſet, & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis eſſe. His colloquiis aliud quidem actum nihil eſt: ſecutum tamen ſua ſponte eſt, velut conſilio petitum eſſet, ut vilior ob ea regi Annibal & ſuſpectior ad omnia fieret. Claudius, ſecutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuiſſe legatione tradit: eumque Epheſi collocutum cum Annibale. Et ſermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, *quem fuiſſe maximum imperatorem Annibal crederet*, reſpondiſſe, *Alexandrum Macedonum regem: quòd parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet; quodque ultimas oras, quas viſere ſupra ſpem humanam*

humanam eſſet, peragraſſet. Quærenti deinde, *quem ſecundum poneret; Pyrrhum,* dixiſſe, *caſtra metari primùm docuiſſe. ad hoc neminem elegantiùs loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe: artem etiam conciliandi ſibi homines eam habuiſſe, ut Italicæ gentes regis externi, quàm populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium eſſe mallent.* Exſequenti, *quem tertium duceret; haud dubiè ſemet ipſum,* dixiſſe. Tum riſum obortum Scipioni, & ſubjeciſſe, *Quidnam tu diceres, ſi me vicisſes? tum me verò,* inquit, *& ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores eſſe.* Et perplexum Punico aſtu reſponſum, & improviſum aſſentationis genus Scipionem moviſſe: quòd è grege ſe imperatorum velut inæſtimabilem ſecreviſſet.

XV. Villius ab Epheſo Apameam proceſſit. eò & Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit. Apameæ congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filii regis, quem miſſum paullo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis deſiderium. id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut, ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit; gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuæ patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſſam clandeſtino facinori adjiciebant, quòd, quum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet, Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe honore eum quoque ablegaret, non habuiſſet. Magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatuſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. Rex Epheſum, omiſſo

omiſſo quod inchoaverat bello, rediit. ibi per luctum regia clauſa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, ſecreta conſilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, vireſque æſtimans regis ex rebus in Syria aut Aſia geſtis, non cauſſa modò ſuperiorem eſſe Antiochum, quòd nihil æqui poſtularent Romani, ſed bello quoque ſuperaturum credebat. Fugienti regi diſceptationem cum legatis, ſeu jam experto eam minùs proſperam, ſeu mœrore recenti confuſo, profeſſus Minio, ſe quæ pro cauſſa eſſent dicturum, perſuaſit ut à Pergamo arceſſerentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Epheſum venerunt. Rex à Minione excuſatus: & abſente eo res agi cœpta eſt. Ibi præparata oratione Minio; *Specioſo titulo*, inquit, *uti vos, Romani, Græcarum civitatum liberandarum video: ſed facta veſtra orationi non conveniunt. & aliud Antiocho juris ſtatuiſtis, alio ipſi utimini. Quî enim magis Smyrnæi Lampſacenique Græci ſunt, quàm Neapolitani & Rhegini & Tarentini, à quibus ſtipendium, à quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracuſas, atque in alias Siciliæ Græcas urbes, prætorem quotannis cum imperio & virgis & ſecuribus mittitis? nihil aliud profectò dicatis, quàm armis ſuperatis vos iis has leges impoſuiſſe. Eandem de Smyrna & Lampſaco, civitatibuſque quæ Ioniæ aut Æolidis ſunt, cauſſam ab Antiocho accipite. Bello ſuperatas à majoribus, & ſtipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad hæc ei reſponderi velim, ſi ex æquo diſceptatur, & non belli cauſſa quæritur.* Ad ea Sulpicius: *Fecit verecundè*, inquit, *Antiochus, qui, ſi alia pro cauſſa ejus non erant quæ dicerentur, quemlibet iſta quàm ſe dicere maluit. Quid enim ſimile habet civitatum earum quas comparâſti cauſſa? Ab Rheginis & Neapolitanis & Tarentinis, ex quo in noſtram venerunt poteſtatem,*

teſtatem, uno & perpetuo tenore juris ſemper uſurpato, nunquam intermiſſo, quæ ex fœdere debent, exigimus. Poteſne tandem dicere, ut ii populi non per ſe, non per alium quemquam fœdus mutaverint; ſic & Aſiæ civitates, ut ſemel venerunt in majorum Antiochi poteſtatem, in perpetua poſſeſſione regni veſtri permanſiſſe, & non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuiſſe poteſtate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem uſurpâſſe? Nam ſi, quòd aliquando ſervierunt temporum iniquitate preſſi, jus poſt tot ſecula aſſerendi eos in ſervitutem facit; quid abeſt quin actum nobis nihil ſit, quòd à Philippo liberavimus Græciam? & repetant poſteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Theſſalorum totam gentem? Sed quid ego cauſſam civitatum ago, quàm ipſis agentibus & nos & regem ipſum cognoſcere æquius eſt?

XVII. Vocari deinde civitatum legationes juſſit, præparatas jam ante & inſtructas ab Eumene: qui, quantumcunque virium Antiocho deceſſiſſet, ſuo id acceſſurum regno ducebat. Admiſſi plures, dum ſuas quiſque nunc querelas nunc poſtulationes inſerit, æqua iniquis miſcentes, è diſceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remiſſa ulla re neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimiſſis iis, concilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferociùs: quia quo quiſque aſperiùs adverſus Romanos locutus eſſet, eo ſpes gratiæ major erat. Alius ſuperbiam poſtulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, ſic Antiocho, maximo Aſiæ regum, imponentium leges. quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam ſuam, & patriam Lacedæmonem remiſſam; Antiocho, ſi Smyrna & Lampſacus imperata faciant, indignum videri. Alii parvas, & vix dictu dignas belli cauſſas tanto regi eas civitates eſſe. ſed initium ſemper per jus injuſta impetrandi

petrandi fieri: niſi crederent, Perſas, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & hauſtu aquæ eguiſſe. *Per ſimilem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias civitates, ſimul duas jugum exuiſſe vidiſſent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas ſervitute potior ſit, tamen omni præſenti ſtatu ſpem cuique novandi res ſuas blandiorem eſſe.*

XVIII. Alexander Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo ſecutus opulentiorem regiam Antiochi: & tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut conſiliis quoque arcanis intereſſet, acceptus erat. Is tanquam non utrùm bellandum eſſet, necne, conſuleretur; ſed ubi, & qua ratione bellum gereretur, *Victoriam ſe haud dubiam proponere animo* affirmabat; *ſi in Europam tranſiſſet rex, & in aliqua Græciæ parte ſedem bello cepiſſet. Jam primùm Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum; anteſignanos ad aſperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneſo concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulſum Romani Lacedæmonis muris incluſiſſent: à Macedonia Philippum, ubi primùm bellicum cani audiſſet, arma capturum. Nôſſe ſe ſpiritus ejus, nôſſe animum: ſcire ferarum modo, quæ clauſtris aut vinculis teneantur, ingentes jamdiu iras eum in pectore volvere. meminiſſe etiam ſe, quoties in bello precari omnes Deos ſolitus ſit, ut Antiochum ſibi darent adjutorem. cujus voti ſi compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantùm non cunctandum, neque ceſſandum eſſe. in eo enim victoriam verti, ſi & loca opportuna, & ſocii præoccuparentur. Annibalem quoque ſine mora mittendum in Africam eſſe ad diſtringendos Romanos.*

XIX.

XIX. Annibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio ſuſpectus regi, & in nullo poſtea honore habitus, primò eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius eſſe ratus, & percunctari cauſſam repentinæ alienationis, & purgare ſe tempore apto, quæſita ſimpliciter iracundiæ cauſſa, auditaque, *Pater Amilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum ſacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc ſacramento ſex & triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea extulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, ſi tu ſpem meam deſtituveris, ubicumque vires, ubi arma eſſe ſciam, huc veniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hoſtes. Itaque ſi quibus tuorum meis criminibus apud te creſcere libet, aliam materiam creſcendi quàm ex me quærant. Odi, odioque ſum Romanis. id me verum dicere, pater Amilcar & Dii teſtes ſunt. Proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. ſi qua res te ad pacem compellet, in id conſilium alium, cum quo deliberes, quærito.* Non movit modo talis oratio regem, ſed etiam reconciliavit Annibali. Ex concilio ita diſceſſum eſt, ut bellum gereretur.

XX. Romæ deſtinabant quidem ſermonibus hoſtem Antiochum, ſed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Conſulibus ambobus Italia provincia decreta eſt: ita ut inter ſe compararent, ſortirenturve, uter comitiis ejus anni præeſſet: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus eſſet, ſi quo eum extra Italiam opus eſſet ducere legiones. Huic conſuli permiſſum, ut duas legiones ſcriberet novas, & ſociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites nongentos. Alteri conſuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius conſul ſuperioris anni habuiſſet, & ſociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites quindecim millia,

millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in ſupplementum, ut quatuor millia peditum Romanorum ſcriberentur, & centum quinquaginta equites; & ſociis eodem quinque millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo ſenatus cenſuiſſet, provincia evenit; L. Quintio Gallia & comitia habenda. Prætores deinde provincias ſortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primùm ſenatuſconſulto, deinde plebis etiam ſcito permutatæ provinciæ ſunt. Atilio claſſis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti: Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium: Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuiſſent; ut & ſociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, & ex navalibus veteres deducere, ſi quæ utiles eſſent, & ſcribere, navales ſocios. Et conſulibus imperatum, ut ei duo millia ſociûm ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores, & duo exercitus, terreſtris navaliſque, adverſus Nabin, apertè jam oppugnantem ſocios populi Romani, dicebantur parari. Ceterùm legati, ad Antiochum miſſi, exſpectabantur: priuſquam ii redîſſent, vetuerat Cn. Domitium conſulem ſenatus ab urbe diſcedere.

XXI. Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus ut jus dicerent Romæ provincia erat, negotium datum; ut præter eam claſſem, cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priuſquam conſul prætoreſque in provincias proficiſcerentur,

rentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſſa. Capram ſex hædos uno fœtu edidiſſe, ex Piceno nunciatum eſt; & Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de cœlo tacta: & (quod maximè terrebat) conſulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum cauſſa ſupplicatum eſt: bovem cum cura ſervari alique aruſpices juſſerunt. Tiberis, infeſtiore quàm priore impetu illatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maximè circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, ſive imbribus, ſive motu terræ leviore, quàm ut alioqui ſentiretur labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppreſſit. In agris paſſim inundatis pecua ablata: villarum ſtrages facta eſt. Priuſquam L. Quintius conſul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus ſignis collatis pugnavit. novem millia hoſtium occidit: ceteros fuſos fugatoſque in caſtra compulit. Ea uſque in noctem magno certamine oppugnata defenſaque ſunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua caſtra invaſit. prædæ minus inventum eſt, quòd ſubinde ſpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoſtibus dedit. ex agro Piſano in Ligures profectus, caſtella vicoſque eorum igni ferroque pervaſtavit. ibi præda Etruſca, quæ miſſa à populatoribus fuerat, repletus eſt miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, quod ſatis maturam cauſſam belli haberet, niſi adverſus Lacedæmonium tyrannum attuliſſent, quem & Achæi legati annunciabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius prætor cum claſſe miſſus eſt in Græciam ad ſocios tuendos. Conſules, quando nihil

nihil ab Antiocho inſtaret, proficiſci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, quà proximum fuit; Quintius per Ligures in Boios venit. Duo conſulum agmina diverſa latè agrum hoſtium pervaſtârunt. primò equites eorum pauci cum præfectis, deinde univerſus ſenatus, poſtremò in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad conſules transfugerunt. Et in utraque Hiſpania eo anno res proſpere geſtæ, nam & C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit; & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius proconſul cum duobus exercitibus hoſtium duo ſecunda prœlia fecit. oppida Hiſpanorum, Veſceliam, Holonemque, & caſtella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progreſſus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cuſibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, ſed loco munita. eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis ſubſidio venit. Cum his ſignis collatis proſpere pugnavit: &, fuſis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterùm eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quàm exſpectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etſi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere ſine ullis auctoribus orti multa falſa veris miſcebant. Inter quæ allatum erat, quum in Ætoliam veniſſet Antiochus, extemplo claſſem eum in Siciliam miſſurum. Itaque ſenatus, etſi prætorem Atilium cum claſſe miſerat in Græciam, tamen quia non copiis modò, ſed etiam auctoritate opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quintium, & C. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos in Græciam miſit: & ut M. Bæbius

Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum & Brundusium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res poscceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram; & cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia pedites & quadringentos equites scribere eum: quibus oram maritimam provinciæ, quà vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantùm, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris: qui nunciavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse; Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta; & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum; & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul; &, præmisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna

ambitio fuit, quòd patricii tres in unum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulſam tulerat; & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulſo. P. Scipioni, ut dilatum viro tali non negaum honorem appareret, conſulatus datus eſt. additus ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Poſtero die prætores creati L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius & L. Oppius. utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui claſſem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magiſtratus ſortirentur provincias, M. Bæbius à Brunduſio cum omnibus copiis tranſire in Epirum eſt juſſus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum eſt, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

Ante Chr. 191. *U.C.* 561.

XXV. Et populus quidem Romanus ita ſe ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, ſed ſumma vi Gythium oppugnabat: & infenſus Achæis, quòd miſerant obſeſſis præſidium, agros eorum vaſtabat. Achæi non antea auſi capeſſere bellum, quàm ab Roma revertiſſent legati, ut, quid ſenatui placeret, ſcirent; poſt reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miſerunt, qui conſilium ab eo peterent. In conſilio omnium ab bellum extemplo capeſſendum inclinatæ ſententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem claſſemque Romanam exſpectandi. Quum principum alii in ſententia permanerent, alii utendum ejus, quem ipſi conſuluiſſent, conſilio cenſerent: multitudo Philopœmenis ſententiam exſpectabat. Prætor iis tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate

ritate anteibat. Is præfatus, *Bene comparatum apud Achæos esse, ne prætor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret; statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. Prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum, annixurumque ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pæniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quàm si apertè suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen, præterquam quòd ita Quintio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ à mari Gythium tueri posset. sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gythium solùm, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur; naves Achæorum deduxit.

XXVI. Comparaverat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres tectas naves, & lembos pristeisque; tradita vetere classe ex fœdere Romanis. Harum ut novarum tum navium agilitatem experiretur, simul omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat. in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima intercluſisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quòd in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadrireremis vetus, capta annis octoginta ante: quum Crateri uxorem Nicæam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia

quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum & vetuſtate dilabentem juſſit. Hac tum prætoria nave præcedente claſſem, quum in ea Patrenſis Tiſo præfectus claſſis veheretur, occurrerunt à Gythio Laconum naves: & primo ſtatim incurſu ad novam & firmam navem vetus, quæ per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. cetera claſſis, prætoria nave amiſſa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipſe Philopœmen in levi ſpeculatoria nave fugit: nec ante fugæ finem, quàm Patras ventum ſit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti caſus, imminuit: quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet, eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, cum proſperâ elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus nihil jam à mari periculi fore, & terreſtres aditus claudere opportunè poſitis præſidiis voluit. tertia parte copiarum ab obſidione Gythii abducta, ad Pleias poſuit caſtra. Imminet is locus & Leucis & Acris; qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Quum ibi ſtativa eſſent, & pauci tabernacula haberent; multitudo alia caſas, ex arundinibus textas, fronde, quæ umbram modò præberet, texiſſent; priuſquam in conſpectum hoſtium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos pleroſque, cum fundis & jaculis & alio levi genere armaturæ impoſuit. inde littora legens, quum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis nocte Pleias pervenit: & ſopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte

parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumpti ſunt, quàm hoſtium adventum ſentirent: & qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumpta, perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gythium in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum eſt, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priuſquam à Gythio tyrannus præſidium agris mitteret, diſceſſit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, ſtatuit (quoniam ſatis & ſuorum à pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent) ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythii hoſtem abduci poſſe. Ad Carias primùm in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gythium expugnatum eſt. cujus rei ignarus Philopœmen caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxiſſet, Pyrrhi (quæ vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achæis non dubitabat. inde hoſtibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viæ prope quinque millia paſſuum. cogebatur agmen ab equitibus, & maximè à parte auxiliorum; quòd exiſtimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo ſuos aggreſſurum. Duæ res ſimul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus, quem petebat, locus: altera, quòd primo agmini occurriſſe hoſtem cernebat. ubi quum per loca confra-

goſa iter eſſet, ſine levis armaturæ præſidio ſigna ferri non videbat poſſe.

XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine lociſque capiendis ſolertiæ atque uſus: nec belli tantùm temporibus, ſed etiam in pace, ad id maximè animum exercuerat. Ubi iter quòpiam faceret, & ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum ſolus erat, ſecum ipſe agitabat animo: quum comites haberet, ab iis quærebat, *Si hoſtis eo loco apparuiſſet, quid ſi à fronte, quid ſi ab latere, hoc aut illo, quid ſi à tergo adoriretur, capiendum conſilii foret? poſſe inſtructos recta acie, poſſe inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ occurrere. Quem locum ipſe capturus eſſet, cogitando aut quærendo exſequebatur: aut quot armatis aut quo genere armorum (plurimum enim intereſſe) uſurus: quò impedimenta, quò ſarcinas, quò turbam inermem rejiceret. Quanto ea, aut quali præſidio cuſtodiret: & utrùm pergere qua cœpiſſet ire via, an ea qua veniſſet repetere melius eſſet. Caſtris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci: qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia eſſet. qua poſtero die caſtra moventi tutum maximè iter; quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibuſque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio eſſet. Et tum omnium primum agmen conſtituit: dein Cretenſes auxiliares, &, quos Tarentinos vocabant, equites, binos ſecum trahentes equos, ad prima ſigna miſit: &, juſſis equitibus ſubſequi, ſuper torrentem, unde aquari poſſent, rupem occupavit. Eò impedimenta omnia, & calonum turbam conjectam armatis circumdedit: & pro natura loci caſtra communivit. tabernacula ſtatuere

tuere in aſpretis & inæquabili ſolo difficile erat. Hoſtes quingentos paſſus aberant. ex eodem rivo utrimque cum præſidio levis armaturæ aquati ſunt: & priuſquam (qualia in propinquis caſtris ſolent) contraheretur certamen, nox intervenit. Poſtero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. nocte in valle à conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus oculere poterat, condidit cetratorum.

XXIX. Luce orta Cretenſium levis armatura & Tarentini equites ſuper torrentem prœlium commiſerunt. Latemnaſtus Cretenſis popularibus ſuis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenſes, & hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini præſidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit; ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. Procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene profectis erat, ut modico edito prœlio in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent; effusè ſecuti fugientes per convallem plerique & vulnerati & interfecti ſunt, priuſquam occultum hoſtem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, inſtructi ſederant, ut facilè per intervalla ordinum fugientes ſuos acciperent. Conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi: & in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam & vulneribus feſſos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: &, haud paullo concitatiore curſu, quàm ſecutus erat, fugiens, ad caſtra eſt compulſus. multi cæſi captique in ea fuga ſunt: & in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani juſſiſſet; loca magis confragoſa, &, quacumque temere proceſſiſſet, iniqua, quàm hoſtem metuens.

inde & ex fortuna pugnæ & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore eſſet, unum de auxiliaribus ſpecie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achæos ſtatuiſſe poſtero die ad Eurotam amnem, qui prope ipſis affluit mœnibus, procedere, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in caſtra portarentur: ſimul etiam tentaturus, ſi quorum animi ſollicitari ad defectionem à tyranno poſſent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quàm perculſo metu relinquendi caſtra cauſſam probabilem præbuit. Poſtero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu ſtationem agere pro vallo juſſit. ipſe, tanquam in aciem cum robore exercitus egreſſus, ſigna ocius ferri ad urbem juſſit.

XXX. Philopœmen, poſteaquam citatum agmen per anguſtam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretenſium auxiliares in ſtationem hoſtium, quæ pro caſtris erat, emittit. Illi, ubi hoſtes adeſſe & à ſuis ſe deſertos viderunt, primò in caſtra recipere ſe conati ſunt; deinde, poſteaquam inſtructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipſis caſtris caperentur, ſequi ſuorum agmen aliquantum prægreſſum inſiſtunt. Extemplo cetrati Achæorum in caſtra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad perſequendos hoſtes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hoſtili metu agmen expidiri poſſet. Ut verò ad poſtremos prœlium ortum eſt, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima ſigna eſt perlatus; pro ſe quiſque armis abjectis in circumjectas itineri ſilvas diffugiunt, momentoque temporis ſtrage armorum ſepta via eſt, maximè haſtis; quæ pleræque adverſæ cadentes velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen,

lopœmen, utcumque poſſent, inſtare & perſequi auxiliaribus juſſis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipſe gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi caſtris ſub occaſum ſolis poſitis, levem armaturam, quam ad perſequendum reliquerat hoſtem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrâſſe, ceteram multitudinem inermem toto ſparſam vagari ſaltu, corpora curare eos jubet. ipſe ex cetera copia militum (qui, quia priores in caſtra venerant, refecti & cibo ſumpto & modica quiete erant) delectos, nihil præter gladios ſecum ferentes, extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barboſthenem ferunt, eos inſtruxit; qua ex fuga recepturos ſeſe hoſtes credebat. Nec eum opinio fefellit, nam Lacedæmonii, quoad lucis ſuperfuit quicquam, deviis callibus medio ſaltu ſe recipiebant. Primo veſpere ut lumina in caſtris hoſtium conſpexere, è regione eorum occultis ſemitis ſe tenuerunt: ubi prætergreſſi ea ſunt, jam tutum rati, in patentes vias deſcenderunt. ibi excepti ab inſidente hoſte paſſim ita multi cæſi captique ſunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaſerit. Philopœmen, incluſo tyranno in urbem, inſequentes dies prope triginta vaſtandis agris Laconum abſumpſit: debilitatiſque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano; &, quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire ſociorum urbes; ſolliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertiſſent. minimum operæ in Achæis adeundis conſumpſerunt; quos, quia Nabidi infeſti erant, ad cetera quoque ſatis fidos cenſebant eſſe. Athenas

primùm, inde Chalcidem, inde in Theſſaliam iere: allocutique concilio frequenti Theſſalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum eſt. Accuratior ibi habenda oratio fuit: quòd pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia, quum reddi filium obſidem Philippo allatum eſſet, ſtipendiumque impoſitum remitti; inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos eſſe. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factioniſque ejus quidam omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adverſus eos ita diſſerendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, ſpes inciſa Philippum abalienaret; in quo plus ad omnia momenti, quàm in Magnetibus eſſet. Illa tantùm commemorata, *cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis eſſe, tum eam civitatem præcipuè. Ibi enim non præſidium modò Macedonum fuiſſe, ſed regiam exædificatam: ut præſens ſemper in oculis habendus eſſet dominus. Ceterùm nequicquam ea facta, ſi Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex eſſet.* Magnetarchen ſummum magiſtratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac poteſtate ea fretus negavit diſſimulandum ſibi & Magnetibus eſſe, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus eſſe. Et inter dicendi contentionem inconſultiùs evectus projecit, *Tum quoque ſpecie liberam Demetriadem eſſe: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim aſſenſum, partim indignationem, dicere id auſum eum. Quintius quidem adeò exarſit ira, ut, manus ad cœlum tendens, Deos teſtes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce præterritis omnibus, Zeno ex principibus unus,

magnæ

magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quòd ſemper Romanorum haud dubiè partis fuerat, ab Quintio legatiſque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati aſſignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modò, ſed omnia, quæ hominibus ſancta caraque ſint, T. Quintio & populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari poſſe, quod non Magnetes ab illis haberent; & in corpora ſua citiùs per furorem ſævituros, quàm ut Romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Hujus orationem ſubſecutæ multitudinis preces ſunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipſo fortè tempore Thoas princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. qui, priuſquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terreſtres navaleſque copias commemorando, ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ad omnia (quo maximè moveri credebant multitudinis animos) tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet. nam & veniſſe eos, & quæ agerent omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam prope abſciſſa res erat, tamen non ab re eſſe Quintio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanæ ſocietatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maximè in eam rem idonei viſi ſunt, & propter civitatis dignitatem, & vetuſtam ſocietatem cum Ætolis. ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus, *Optimum fuiſſe omnibus,*

bus, qui Græciam Aſiamque incolerent, ait, *integris rebus Philippi potuiſſe intervenire Antiochum: ſua quemque habiturum fuiſſe, neque omnia ſub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque,* inquit, *ſi modò vos, quæ inchoâſtis, conſilia conſtanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus & Ætolis ſociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res reſtituere in priſtinam dignitatem. Ea autem in libertate poſita eſt, quæ ſuis ſtat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienſes, quibus primis poſt regiam legationem dicendi quæ vellent poteſtas facta eſt, mentione omni regis prætermiſſa, Romanæ ſocietatis Ætolos, meritorumque in univerſam Græciam T. Quintii admonuerunt, *Ne temere eam celeritate nimia conſiliorum everterent. Conſilia calida & audacia prima ſpecie læta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe. legatos Romanos, & in iis T. Quintium, haud procul inde abeſſe. Dum integra omnia eſſent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, diſceptarent, quàm Aſiam Europamque ad funeſtum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo, avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos cenſebant. principum maximè ſeniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienſes quum retuliſſent, eundum in Ætoliam Quintio viſum eſt. Aut enim moturum aliquid, aut omneis homines teſtes fore, penes Ætolos belli culpam eſſe: Romanos juſta ac prope neceſſaria ſumpturos arma. Poſteaquam ventum eſt eò, Quintius in concilio orſus à principio ſocietatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis eſſet; pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, diſſeruit. *Si quid tamen æqui ſe habere arbitrarentur, quanto eſſe ſatius Romam mittere legatos, ſeu diſceptare, ſeu rogare ſenatum mallent, quàm populum Romanum cum Antiocho, laniſtis Ætolis, non ſine motu magno*

generis

generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli ſenſuros, quàm qui moviſſent. Hæc nequicquam, velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejuſdem, cum aſſenſu omnium auditi, pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & abſentibus Romanis, decretum fieret, quo arceſſeretur Antiochus ad liberandam Græciam, diſceptatumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam quum id ipſum decretum poſceret eum Quintius, non veritus majeſtatem viri, *aliud in præſentia, quod magis inſtaret, prævertendum ſibi eſſe,* dixit: *decretum reſponſumque brevi in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis poſitis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

XXXIV. Quintius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quæque de Antiocho, nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes exſpectare adventum viderentur regis, concilium quidem univerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant ſanctius concilium: ex delectis conſtat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes conſtabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novari velle. Ætoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modò, ſed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exſul Eurylochus, de cujus fuga cauſſaque fugæ ante dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejuſdem factionis erant, liberos & conjugem

conjugem ejus cum ſordida veſte, tenentes velamenta ſupplicum, concionem frequentem adire jubent; ſingulos univerſoſque obteſtantes, ne inſontem, indemnatum conſeneſcere exſilio ſinerent. Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſque immiſcendi res tumultu Ætolico ſpes movit: pro ſe quiſque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) ſpecie reducentis exſulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus, quum millia ſex ab urbe abeſſet, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum ſubſequi juſſa, præceſſit. poſteaquam portæ appropinquabat, deſilire omnes ex equis juſſit, & loris ducere equos; itineris maximè modo ſolutis ordinibus, ut comitatus magis præfecti videretur, quàm præſidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſque domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos miſſi, qui principes adverſæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta eſt.

XXXV. Lacedæmone non urbi vis afferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem ſpoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulſum, qui occupâſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Cauſſam mittendi ad eum habuerunt, quòd fatigabat precibus, ut auxilia ſibi, quum illis auctoribus rebellâſſet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à prætore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum eſt, denunciatum, *Ne ſe ad bellum Achaïcum, aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione præcipere poſſet, crederent miſſos eſſe. quicquid Alexame-*

num

num res monuiſſet ſubiti conſilii capere; ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exſequendum parati eſſent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum miſſos ab domo ſe ſcirent. Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo ſpei implevit: *Antiochum jam in Europam tranſiſſe, mox in Græcia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem eſſe credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque, ac navium non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Ætolos toto ſuo exercitu paratos eſſe venire Lacedæmonem, quum res poſcat: ſed frequentes armatos oſtendere advenienti regi voluiſſe. Nabidi quoque & ipſi faciendum eſſe, ut quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere otio: ſed educeret, & in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret & corpora exerceret. conſuetudine leviorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poſſe.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant. tyrannus cum tribus ſummum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens. in dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem eſſe videbantur; nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi; mox inde, velut imperato quod res poposciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo paulliſper cum tyranno vectatus, quum ad ſuos conceſſiſſet, cum equitibus ab domo ſecum miſſis, *Agenda*, inquit, *res eſt, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exſequi juſſi eſtis. Parate animos dextraſque, ne quis in eo, quod me viderit facientem,*

facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, & ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe. Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exîſſent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet, & ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. Poſteaquam appropinquabat, impetum facit: &, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: &, priuſquam à media acie ſuccurreretur, exſpiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, quum res in oculis gereretur, pavor primò cepit: deinde, poſteaquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitæ mortiſque ultoribus facta. Nec moviſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis vocata in concionem multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conveniens, frequentibus inde retentis in armis Ætolis, ſine injuria cujuſquam: ſed, ut oportuit in conſilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumpſit: Ætoli velut capta urbe, quam liberâſſe videri volebant, in prædam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coëundum fecit. alii dicere, exturbandos Ætolos, & libertatem, quum reſtitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendæ rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem aſſumendum. Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt.

ibi

ibi Alexamenum, cum paucis reſiſtentem, obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ eſt templum æreum) congregati cæduntur. Pauci armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi compreheſi à magiſtratibus ſub corona venierunt.

XXXVII. Philopœmen, audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu inveniſſet; evocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam faciliùs, quòd ad idem fortè tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gythium acceſſit. iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem, pulſum opibus eorum qui Romanæ ſocietatis erant poſt T. Quintii legatorumque adventum, & Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primùm, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum; & Thoas ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum ſexcentis peditibus Herodorus trajicere in Inſulam Atalantam juſſus: ut inde, quum pedeſtres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trajiceret. ipſe ceteras copias nocturnis maximè itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio & Xenoclides, penes quos tum ſumma rerum pulſo Euthymida Chalcide erat, ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primò pavidi, nihil uſquam ſpei niſi in fuga ponebant: deinde, poſteaquam reſedit terror, & prodi & deſeri non patriam modò

modò ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniverſarium eo fortè tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat, quod non popularium modò, ſed Caryſtiorum etiam cœtu celebratur. Eò miſerunt qui orarent Eretrienſes Caryſtioſque, *Ut & ſuarum fortunarum in eadem inſula geniti miſererentur, & Romanam ſocietatem reſpicerent, ne ſinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. Graves fuiſſe Macedonas dominos, multo minùs tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maximè reſpectus civitates movit; & virtutem nuper in bello, & in victoria juſtitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit miſitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidiſſent, ipſi, omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primùm, deinde legati ad Ætolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto factovè ſocii atque amici ad ſe oppugnandos venirent? Reſpondit Thoas, dux Ætolorum, *Non ad oppugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis venire ſeſe. Splendidiore nunc eos catena, ſed multo graviore vinctos eſſe, quàm quum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se vero negare* Chalcidenſes *aut ſervire ulli, aut præſidio cujuſquam egere.* Ita digreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Ætoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improviſò opprimerent, habuiſſent, ad juſtum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, poſteaquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Ætolos audivit, & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequicquam exſpectâſſet, miſſa ſpeculatoria nave, ut, quid moræ eſſet, ſciret; poſteaquam rem omiſſam à ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX.

XXXIX. Quintius quoque his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præſidii cauſſa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quintius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas, ad repetendam ſocietatem Romanam, facturam. &, ut præſidii aliquid eſſet ſuæ partis hominibus, Eunomo prætori Theſſalorum ſcripſit, ut armaret juventutem. & Villium ad Demetriadem præmiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi nave ad oſtium portus eſt invectus. Eò multitudo Magnetum omnis quum ſe effudiſſet, quæſivit Villius, utrùm ad amicos an ad hoſtes ſeſe veniſſe mallent? Reſpondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe, nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſollicitaret.* Altercatio inde, non ſermo fuit: quum Romanus, ut ingratos, increparet Magnetas, imminenteſque prædiceret clades; multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quintium accuſando. Ita irrito incepto Villius ad Quintium ſeſe recepit. At Quintius, nuncio ad prætorem miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

XL. Abſtulerunt me velut de ſpatio Græciæ res immixtæ Romanis: non quia ipſas operæ pretium eſſet perſcribere, ſed quia cauſſæ fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis (inde namque diverteram) L. Quintius & Cn. Domitius conſules in provincias profecti ſunt: Quintius in Ligures, Domitius adverſus Boios. Boii quieverunt, atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) conſuli dediderunt ſeſe.

Ab

Ab altero conſule ager Ligurum latè eſt vaſtatus, caſtellaque aliquot capta: unde non præda modò omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt ex ſenatuſconſulto plebeique ſcito. tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minutius, M. Furius Craſſipes. quina dena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt: duplex equitibus. Bruttiorum proximè fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, ſed ſegnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in ſollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei cauſſa ſupplicatio habita eſt. Ille non pavor vanus, ſed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: & indies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus creſcebat. itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari cœptum eſt. Decrevere, ut conſulibus Italia, & quò ſenatus cenſuiſſet (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciæ eſſent. cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, ſex millia ſociûm Latini nominis cum quadringentis equitibus ſunt decreta. Eorum delectum habere L. Quintius conſul juſſus: ne quid moraretur, quo minus conſul novus, quò ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis prætorum decretum eſt: prima ut ſors duæ, urbanaque & inter cives ac peregrinos juriſ-

jurisdictio esset: secunda Bruttii: tertia classis, ut navigaret quò senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. Imperatum præterea L. Quintio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet: & socium ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram consul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa severè sunt facta; accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio & P. Junio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Jovis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata. & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant; Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampsacus. quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque à tergo relinquere trajiciens ipse in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio. & primò naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt. deinde an omnino mittendus esset, consultatio mota est: maximè à Thoante Ætolo, qui, omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse. & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos, iisdem & regis spem inflabat: omnium votis eum arcessi; concursum ad littora futurum, unde classem regiam prospexissent. Hic idem ausus de Annibale

est

eſt movere ſententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium à claſſe regia* cenſebat: *neque ſi mittendæ naves forent, minùs quempiam ei claſſi, quàm Annibalem, præficiendum. Exſulem illum & Pœnum eſſe, cui mille indies nova conſilia vel fortuna ſua vel ingenium poſſit facere. & ipſam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio eſſe. regem conſpici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si claſſem, ſi exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac ſi per alium ducem amittantur. ſi quid proſpere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si verò univerſo bello vincendi Romanos fortuna detur; quam ſpem eſſe, ſub rege victurum Annibalem uni ſubjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita ſe à juventa cum geſſiſſe, ſpe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in ſenectute dominum laturus videatur. Nihil opus eſſe regi Annibale duce: comite & conſiliario eodem ad bellum uti poſſe. modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore. ſi ſumma petantur, & dantem & accipientem prægravatura.*

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quàm eorum qui genus ac fortunam ſuam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo conſilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum eſt. Demetriadis maximè defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam conſtituit. Priuſquam ſolveret naves, Ilium à mari aſcendit, ut Minervæ ſacrificaret. Inde ad claſſem regreſſus proficiſcitur quadraginta tectis navibus, apertis ſexaginta: & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu ſequebantur. Imbrum primò inſu-

insulam tenuit: inde Scyathum trajecit. Ubi collectis in alto quæ dissipatæ erant navibus, ad Pteleum primùm continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. decem millia peditum fuere, & quingenti equites, sex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli posteaquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, ægre à Phænea prætore principibusque introductus, inde facto silentio rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *Quòd tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quòd nec paratus satis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravatè obsecutus esset; credidisse quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Ceterùm eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum: nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam verè Græciam atque in ea principes*

cipes Ætolos feciſſet. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Aſia venturos. In præſentia curæ eſſe Ætolis debere, ut copia frumenti ſuis & annona tolerabilis rerum aliarum ſuppeditetur.

XLV. In hanc ſententiam rex cum magno omnium aſſenſu locutus diſceſſit. Poſt diſceſſum regis inter duos principes Ætolorum, Phæneam & Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis, & diſceptatore de iis, quæ in controverſia cum populo Romano eſſent, utendum potiùs Antiocho cenſebat, quàm duce belli. *Adventum ejus & majeſtatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quàm arma. Multa homines, ne bellarent, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non poſſint.* Thoas negare, *Paci ſtudere Phæneam: ſed diſcutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus relangueſcat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari poſſe, toties legationibus miſſis Romam, toties cum ipſo Quintio diſceptando ſatis expertum eſſe: nec, niſi abſciſſa omni ſpe, auxilium Antiochi imploraturos fuiſſe. Quo celeriùs ſpe omnium oblato, non eſſe elangueſcendum, ſed orandum potiùs regem; ut quoniam, quod maximum fuerit, ipſe vindex Græciæ venerit, copias quoque terreſtres navaleſque arceſſat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modò, ſed ne pro ſe quidem ipſo, momenti ullius futurum apud Romanos.* Hæc vicit ſententia, imperatoremque regem appellandum cenſuerunt: & triginta principes, cum quibus, ſi qua vellet, conſultaret, delegerunt.

XLVI. Ita dimiſſo concilio multitudo omnis in ſuas civitates dilapſa eſt. Rex poſtero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, conſultabat. Optimum viſum eſt, Chalcidem, fruſtra nuper ab Ætolis tentatam, primùm aggredi: & celeritate

ritate in eam rem magis, quàm magno conatu & apparatu, opus eſſe. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade ſecuti erant, profectus per Phocidem eſt. & alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt: & decem conſtratis navibus ſecuti ſunt. Rex ad Salganea caſtris poſitis, navibus ipſe cum principibus Ætolorum Euripum trajecit. & quum haud procul portu egreſſus eſſet, magiſtratus quoque Chalcidenſium & principes ante portam proceſſerunt. Pauci utrimque ad colloquium congreſſi ſunt. Ætoli magnopere ſuadere, *ut ſalva Romanorum amicitia regem quoque aſſumerent ſocium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, ſed liberandæ Græciæ cauſſa in Europam trajeciſſe; liberandæ verò re, non verbis & ſimulatione, quod feciſſent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus eſſe, quàm utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriuſque injuria tutam alterius ſemper præſidio & fiducia fore. Nam, ſi non recepiſſent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hoſtis Antiochus, cui reſiſtere viribus ſuis non poſſent, ante portas eſſet.* Ad hæc Mictio, unus ex principibus, *Mirari ſe* dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno ſuo, in Europam trajeciſſet. Nullam enim civitatem ſe in Græcia nôſſe, quæ aut præſidium habeat, aut ſtipendium Romanis pendat: aut, fœdere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. Itaque Chalcidenſes neque vindice libertatis ullo indigere, quum liberi ſint: neque præſidio, quum pacem ejuſdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aſpernari neque ipſorum Ætolorum. id primùm eos pro amicis facturos, ſi inſula excedant, atque abeant. nam ipſis certum eſſe, non modò non recipere mœnibus, ſed ne ſo-*

cietatem quidem ullam paciſci, niſi ex auctoritate Romanorum.

XLVII. Hæc renunciata regi ad naves, ubi reſtiterat, quum eſſent; in præſentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam poſſet) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane cœptum evaſiſſet, conſultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit Achæos & Amynandrum regem Athamanum tentare. Bœotorum gentem averſam ab Romanis jam inde à Brachyllæ morte, & quæ ſecuta eam fuerant, cenſebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infeſtum inviſumque eſſe Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujuſdam Megalopolitani, habebat: qui, ſe oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum & filiæ Apamiam nomina impoſuerat: quam, regiis inclytam nuptiis, major ex fratribus Philippus ſecutus in Athamaniam fuerat. Hunc fortè ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in ſpem, quòd is vere regum ſtirpis eſſet regni Macedoniæ, ſi Amynandrum Athamaneſque Antiocho conjunxiſſet. & ea vanitas promiſſorum non apud Philippum modò, ſed etiam apud Amynandrum valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio Ægii datum eſt concilium. Antiochi legatus prior, quàm Ætoli, eſt auditus. Is, ut plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terraſque inani ſonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Helleſponto in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim ſagittis ex equo utentes, &, à quo nihil ſatis tecti ſit, averſos refugiente equo certiùs figentes. His equeſtri-*

bus

bus copiis (quanquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui poſſent) adjiciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæoſque & Caddusios appellans. Navalium verò copiarum, quas nulli portus capere in Græcia poſſent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, ſiniſtrum Aradios & ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullæ unquam nec arte nec virtute navali æquâſſent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre ſupervacaneum eſſe. ſcire ipſos, abundâſſe ſemper auro regna Aſiæ. Itaque non cum Philippo nec Annibale rem futuram Romanis; principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluſo: ſed cum magno Aſiæ totius partiſque Europæ rege. Eum tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil poſtulare ab Achæis, in quo fides eorum adverſus Romanos priores ſocios atque amicos lædatur. Non enim, ut ſecum adverſus eos arma capiant, ſed ut neutri parti ſeſe conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello ſe non interponant. Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit: ut, quæ facillima & tutiſſima eſſet, quietem præſtarent; ſpectatoreſque belli, fortunarum alienarum eventum ſine ullo diſcrimine rerum ſuarum opperirentur. Provectus deinde eſt intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc propriè ipſius Quintii: *ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modò de Philippo virtute Ætolorum partam, ſed etiam ſalutem: ipſumque & exercitum ſua opera ſervatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio eſſe? auſpicantem immolantemque, & vota nuncupantem ſacrificuli vatis modo in acie vidiſſe; quum ipſe corpus ſuum pro eo telis hoſtium objiceret.*

XLIX. Ad ea Quintius, *Coram quibus magis, quàm apud quos verba faceret,* dicere, *Archidamum rationem habuiſſe. Achæos enim probè ſcire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis eſſe: & in conciliis magis concionibuſque, quàm in acie, apparere. itaque parvi Achæorum exiſtimationem, quibus notos eſſe ſe ſcirent, feciſſe: legatis regis, & per eos abſenti regi eum ſe jactâſſe. Quòd ſi quis antea ignorâſſet, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxiſſet, ex legatorum ſermone potuiſſe apparere: mentiendo invicem jactandoque vires, quas non haberent, inflâſſe vana ſpe, atque inflatos eſſe: dum ii ab ſe Philippum victum, ſua virtute protectos Romanos, & quæ modò audiebatis, narrant; vos ceteraſque civitates & gentes, ſuam ſectam eſſe ſecuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & conſternit maria ſuis claſſibus. Eſt autem res ſimillima cœnæ Chalcidenſis hoſpitis mei, hominis & boni & ſciti convivatoris. apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti, quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio; homo, non quàm iſti ſunt glorioſus, renidens, condimentis ait varietatem illam & ſpeciem ferinæ carnis ex manſueto ſue factam. Hoc dici aptè in copias regis, quæ paullo ante jactatæ ſint, poſſe. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caduſios, Elymæos; Syros omnes eſſe: haud paullo mancipiorum melius, propter ſervilia ingenia, quàm militum genus. Et utinam ſubjiccre oculis veſtris, Achæi, poſſem concurſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem. Videretis vix duarum malè plenarum legiuncularum inſtar in caſtris regis. videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnere in ſtipendium quærentem: nunc*

ad

ad portas Chalcidis ſtantem: & mox inde excluſum, nihil aliud quàm Aulide atque Euripo ſpectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis & Ætoli regiæ vanitati. Quo minùs vos decipi debetis, ſed expertæ toties ſpectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum eſſe dicant, non interponi vos bello: nihil imò tam alienum rebus veſtris eſt. quippe ſine gratia, ſine dignitate præmium victoris eritis.

L. Nec abſurdè adverſus utroſque reſpondiſſe viſus eſt. & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec diſceptatio nec dubitatio fuit, quin omnes, eoſdem genti Achæorum hoſtes & amicos, quos populus Romanus cenſuiſſet, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam, quò cenſuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miſerunt. Erat enim haud procul ſeditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibuſdam ſpe largitionum venalem pretio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius eſt accitus, &, accuſante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus atque in exſilium eſt ejectus. Et ab Achæis quidem cum triſti reſponſo legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi reſponderunt. quum Antiochus in Bœotiam veniſſet, tum quid ſibi faciundum eſſet, ſe deliberaturos eſſe. Antiochus, quum ad Chalcidis præſidium & Achæos & Eumenem regem miſiſſe audîſſet, maturandum ratus, ut & prævenirent ſui, & venientes, ſi poſſent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum & cum omni claſſe Polyxenidam mittit. ipſe paucos poſt dies ſex millia ſuorum militum, & ex ea copia, quæ Lamiæ repente

colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti & ab Eumene rege modicum auxilium miſſum, duce Xenoclide Chalcidenſi, nondum obſeſſis itineribus, tutò tranſgreſſi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipſi, quum jam Menippus caſtra ante Salganea ad Hermæum, qua tranſitus ex Bœotia in Eubœam inſulam eſt, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus à Chalcide ad Quintium ad id ipſum præſidium petendum miſſus. qui, poſteaquam obſeſſas ab hoſtibus fauces vidit, omiſſo ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam tranſmiſſurus.

LI. Templum eſt Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia paſſuum à Tanagra abeſt. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ eſt mari trajectus. Ubi & in fano lucoque, ea religione & eo jure ſancto, quo ſunt templa, (aſyla Græci appellant) & nondum aut indicto bello, aut ita commiſſo, ut ſtrictos gladios, aut ſanguinem uſquam factum audiſſent, quum per magnum otium milites, alii ad ſpectaculum templi lucique verſi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapſa eſſet; repente Menippus palatos paſſim aggreſſus eos cecîdit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt: in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romaniſque, ſicut jactura militum moleſta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjeciſſe aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rurſus oratores, partim ex ſuis, partim Ætolos, Chalcidem miſiſſet, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, nequicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facilè tenuit, ut portæ ſibi aperirentur. Qui Romanæ

manæ partis erant, ſub adventum regis urbe exceſſerunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo caſtellum Romani milites pauci cuſtodiæ cauſſa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipſe caſtellum Euripi oppugnare eſt adortus. Priores Achæi & Eumenis milites, pacti ut ſine fraude liceret abire, præſidio exceſſerunt. pertinaciùs Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen quum terra marique obſiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obſidionem. Quum id quod caput erat Euboeæ teneret rex, ne ceteræ quidem ejus inſulæ urbes imperium abnuerunt. magnoque principio ſibi orſus bellum videbatur, quod tanta inſula & tot opportunæ urbes in ſuam ditionem veniſſent.

LIBER XXXVI.

EPITOME.

I, &c. REferuntur apparatus Romanorum contra Antiochum regem, V, &c. et Antiochi contra Romanos. VII. Annibalis de adminiſtrando bello ſententia. XIX, XX. Manius Acilius Glabrio conſul Antiochum apud Thermopylas victum Græcia expulit. XXII, &c. Idemque Ætolos ſubegit. XXXVIII, XXXIX, XL. P. Cornelius Scipio Naſica Conſul Boios Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. XLI, &c. Præterea navalia certamina proſpera adverſus præfectos Antiochi regis referuntur.

I. PUblium Cornelium Cn. filium Scipionem & Manium Acilium Glabrionem conſules, inito magiſtratu, Patres, priuſquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in quibus lectiſternium majorem partem anni fieri ſolet: precarique, quod ſenatus de novo bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia læta fuerunt: primiſque hoſtiis perlitatum eſt: & ita aruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum oſtendi. Hæc quum renunciata eſſent, ſolutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri juſſerunt: *Vellent juberentne cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri: ſi ea rogatio perlata eſſet, tum, ſi ita videretur conſulibus, rem integram ad ſenatum referrent.* P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum ſenatus decrevit, ut conſules Italiam & Græciam provincias ſortirentur: cui Græcia eveniſſet, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate ſenatus ſcripſiſſet imperâſſetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex ſenatuſconſulto in Macedoniam trajeciſſet. Et extra Italiam permiſſum, ut, ſi res poſtulâſſet, auxilia ab ſociis ne ſupra quinque millium numerum acciperet. L. Quintium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter conſul, cui Italia provincia eveniſſet, cum Boiis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores conſules habuiſſent; alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones eſſent paratæ, quò ſenatus cenſuiſſet.

II.

II. His ita in ſenatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum ſortiri conſules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde ſorte ſenatuſconſultum factum eſt, *quod populus Romanus eo tempore duellum juſſiſſet cum rege Antiocho eſſe, quique ſub imperio ejus eſſent: ut ejus rei cauſſa ſupplicationem imperarent conſules; utique Manius Acilius conſul ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo conſul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege ſumi populus juſſit, id ex ſententia ſenatus populique Romani confectum erit, tum tibi Jupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam ſenatus decreverit. Quiſquis magiſtratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi rectè facti, donaque data rectè ſunto.* Supplicatio inde ab duobus conſulibus edicta per biduum fuit. Conſulibus ſortitis provincias, extemplo & prætores ſortiti ſunt. M. Junio Bruto juriſdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori claſſis, L. Æmilio Paullo Hiſpania ulterior. His ita exercitus decreti. A Cornelio novi milites, conſcripti priore anno ex ſenatuſconſulto à L. Quintio conſule, dati ſunt: juſſuſque tueri omnem oram circa Tarentum Brunduſiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hiſpaniam, præter eum exercitum quem à M. Fulvio proprætore accepturus eſſet, decretum, ut novorum militum tria millia duceret. & trecentos equites; ita ut in iis duæ partes ſociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet. Idem ſupplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hiſpaniam citeriorem eſt

miſſum. M. Æmilius Lepidus à L. Valerio, cui ſucceſſurus eſſet, *ſimul provinciam exercitumque accipere juſſus: L. Valerium, ſi ita videretur, proprætorem in provincia retinere; & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum eſſet: altera à Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis cuſtodiret.* Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterùm non in Græciam, ſed Romam id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui claſſis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore juſſus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum eſt, & in eam claſſem ſocios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienſes, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, miſſi: pro quo pretium ſolveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius conſul ediceret, *Qui ſenatores eſſent, quibuſque in ſenatu ſententiam dicere liceret, quique minores magiſtratus eſſent, ne quis eorum longiùs ab urbe Roma abiret, quàm unde eo die redire poſſet; neve uno tempore quinque ſenatores ab urbe Roma abeſſent.* In comparando impigre claſſem C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paullíſper tenuit. Nam quum cogerentur in claſſem, tribunos plebis appellârunt. ab iis ad ſenatum rejecti ſunt. Senatus ita, ut ad unum omnes conſentirent, decrevit, vacatio-

vacationem rei navalis his colonis non eſſe. Oſtia, & Fregenæ, & Caſtrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinueſſa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Conſul deinde Manius Acilius ex ſenatuſconſulto ad collegium fecialium retulit: *Ipſine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ſatis eſſet ad præſidium aliquod ejus nunciare? & num Ætolis quoque ſeparatim indici juberent bellum? & num priùs ſocietas eis & amicitia renuncianda eſſet, quàm bellum indicendum?* Feciales reſponderunt: *Jam ante ſeſe, quum de Philippo conſulerentur, decrêſſe; nihil referre, ipſi coram, an ad præſidium nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi nec ſatisfieri æquum cenſuiſſent. Ætolos ultro ſibi bellum indixiſſe, quum Demetriadem, ſociorum urbem, per vim occupâſſent: Chalcidem terra marique oppugnatum îſſent: regem Antiochum in Europam, ad bellum populo Romano inferendum traduxiſſent.* Omnibus jam ſatis comparatis, Manius Acilius conſul edixit: *Ut quos L. Quintius milites conſcripſiſſet, & quos ſociis nominique Latino imperâſſet, quos ſecum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, utì omnes Brunduſium Idibus Maiis convenirent.* ipſe ante diem quintum Nonas Maias paludatus urbe egreſſus eſt.

IV. Per eoſdem dies & prætores in provincias profecti ſunt. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo Ægypti rege, Romam venerunt; pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. & quum uterque ſe cum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur; Ptolemæo id

id remiſſum. Philippi legatis reſponſum; gratum eum ſenatui populoque Romano facturum, ſi Manio Acilio conſuli non defuiſſet. Item ab Carthaginienſibus & Maſiniſſa rege legati venerunt. Carthaginienſes tritici modiûm mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti ſunt: id ut ab ſe munus Romani acciperent, petere ſe. & claſſem ſuorum ſuo ſumptu comparaturos, & ſtipendium, quod pluribus penſionibus in multos annos deberent, præſens omne daturos. Maſiniſſæ legati, quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modiûm tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos viginti regem ad Manium Acilium conſulem miſſurum. De frumento utriſque reſponſum: ita uſurum eo populum Romanum, ſi pretium acciperent. De claſſe Carthaginienſibus remiſſum, præterquam ſi quid navium ex fœdere deberent. de pecunia item reſponſum; nullam ante diem accepturos.

V. Quum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne ceſſaret per hibernorum tempus, partim ipſe ſollicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicuti Epirotæ communi gentis conſenſu, & Elei è Peloponneſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achæos petebant, quos, poſt bellum non ex ſua ſententia indictum Antiocho, primùm civitati ſuæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minimè in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, *ne ſe temere in cauſſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Græcia,*

&

& primos impetus Romanorum excepturos. Sed ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibuſque copiis præſidere Epiro, cupidè eum omnes Epirotas & urbibus & portubus ſuis accepturos. ſi id non poſſet, deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent, conciliata ſatis apud regem gratia, quòd accepturi fuiſſent venientem: ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniæ ab Romanis foret, quòd, non exſpectato longinquo auxilio ab ſe, præſentis viribus ſuccubuiſſent. Huic tam perplexæ legationi quia non ſatis in promptu erat quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis, quæ ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Bœotiam ipſe profectus eſt, cauſſas in ſpeciem iræ adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; *Brachyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, illatum:* re vera per multa jam ſecula publice privatimque labante egregia quondam diſciplina gentis, & multorum eo ſtatu, qui diuturnius eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Bœotiæ principibus Thebas venit. ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium impetu in præſidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiſerat nec à parvis nec dubiis principiis bellum; tamen eandem orationem exorſus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum uſus erat, ut amicitiam ſecum inſtitui non bellum indici Romanis poſtularet, neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen ſub levi verborum prætextu pro rege adverſus Romanos factum eſt. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regreſſus, præmiſſis

miſſis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de ſumma rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander, accitus ad conſultandum ex Athamania; & Annibal, jamdiu non adhibitus, interfuit ei concilio. Conſultatum de Theſſalorum gente eſt, quorum omnibus qui aderant voluntas tentanda videbatur. in eo modo diverſæ ſententiæ erant: quòd alii extemplo agendum; alii ex hieme, quæ tunc ferme media erat differendum in veris principium; & alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum cenſebant, terrendoſque metu, ſi cunctarentur.

VII. Quum circa hanc fere conſultationem diſceptatio omnis verteretur; Annibal, nominatim interrogatus ſententiam, in univerſi belli cogitationem regem, atque eos qui aderant, tali oratione avertit: *Si ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus eſſem in conſilium, quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eam ſententiam dixiſſem, quam hodie, quum de Theſſalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in ſocietatem belli quacunque ratione cenſeo deducendos eſſe. nam quòd ad Eubœam Bœotoſque & Theſſalos attinet, cui dubium eſt, quin, ut quibus nullæ ſuæ vires ſint, præſentibus adulando ſemper, quem metum in conſilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur, ſimul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad conſuetum imperium ſe avertant? nec iis noxæ futurum ſit, quòd, quum Romani procul abeſſent, vim tuam præſentis exercituſque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiuſque eſt Philippum nobis conjungere, quàm hos; cui, ſi ſemel in cauſſam deſcenderit, nihil integri futurum ſit; quique eas vires afferat, quæ non acceſſio tantùm ad Romanum eſſe bellum, ſed per ſe ipſæ nuper ſuſti-*

nere

nere potuerint Romanos? Hoc ego adjuncto (abſit verbo invidia) qui dubitare de eventu poſſim? quum, quibus adverſus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipſi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes conſtat) vicerunt, cum Philippo adverſus Romanos pugnabunt: Amynander atque Athamanum gens, quorum ſecundùm Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiſcum ſtabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem ſuſtinebat belli: nunc duo maximi reges, Aſiæ Europæque viribus adverſus unum populum (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certè ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiſcum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, conjungi nobis Philippum poſſe? Una, communis utilitas, quæ ſocietatis maximum vinculum eſt: altera, auctores vos Ætoli. Veſter enim legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere eſt ſolitus, ante omnia hoc ſemper affirmavit; fremere Philippum, & ægre pati, ſub ſpecie pacis leges ſervitutis ſibi impoſitas. Ille quidem feræ beſtiæ, vinctæ aut clauſæ, & refringere clauſtra cupienti, regis iram verbis æquabat: cujus ſi talis animus eſt, ſolvamus nos ejus vincula, & clauſtra refringamus, ut erumpere diu coërcitam iram in hoſtes communes poſſit. Quod ſi nihil eum legatio noſtra moverit: at nos, quoniam nobis eum adjungere non poſſumus, ne hoſtibus noſtris ille adjungi poſſit, caveamus. Seleucus filius tuus Lyſimachiæ eſt: qui ſi eo exercitu, quem ſecum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari, facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad ſua potiſſimùm tuenda avertet. De Philippo meam ſententiam habes. De ratione univerſi belli quid ſentirem, jam ab initio non ignorâſti. quòd ſi tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & caſtellum Euripi expugnatum Romani,

mani, ſed Etruriam Ligurumque & Galliæ Ciſalpinæ oram bello ardere, &, qui maximus iis terror eſt, Annibalem in Italia eſſe audirent. Nunc quoque arceſſas cenſeo omnes navales terreſtreſque copias. Sequantur claſſem onerariæ cum commeatibus. nam hic ſicut ad belli munera pauci ſumus, ſic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, diviſam claſſem partim Corcyræ in ſtatione habebis ne tranſitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque ſpectat, trajicies: ipſe cum omnibus terreſtribus copiis in Byllinum agrum procedes. inde Græciæ præſidebis, & ſpeciem Romanis trajecturum te præbens, &, ſi res poposcerit, trajecturus. Hæc ſuadeo, qui, ut non omnis peritiſſimus ſim belli, cum Romanis certè bellare bonis maliſque meis didici. In quæ conſilium dedi, in eadem nec infidelem nec ſegnem operam polliceor. Dii approbent eam ſententiam, quæ tibi optima viſa fuerit.

VIII. Hæc ferme Annibalis oratio fuit. quam laudârunt magis in præſentia qui aderant, quàm rebus ipſis exſecuti ſunt. nihil enim eorum eſt factum, niſi quòd ad claſſem copiaſque arceſſendas ex Aſia Polyxenidam miſit. Legati Lariſſam ad concilium Theſſalorum ſunt miſſi, & Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras eſt indictus. eodem & rex cum ſuis copiis confeſtim venit. Ibi dum opperiretur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda oſſa Macedonum circa Cynoſcephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, miſit; ſive ab ipſo quærente ſibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quòd inſepultos milites reliquiſſet, monitus; ſive ab inſita regibus vanitate, ad conſilium ſpecie amplum, re inane, animo adjecto.

adjecto. Tumulus eſt in unum oſſibus, quæ paſſim ſtrata erant, coacervatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam eſſet in concilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem miſit, Antiochum in Theſſaliam impetum feciſſe. ſi videretur ei, moveret ex hibernis: ſe obviam proceſſuruna, ut quid agendum eſſet conſultarent.

IX. Antiocho ad Pheras jam caſtra habenti, ubi conjunxerant ei ſe Ætoli & Amynander, legati ab Lariſſa venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Theſſalorum bello laceſſeret eos: ſimul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, ſi quid ei videretur, ſecum diſceptaret. Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præſidium miſerunt. hi excluſi aditu, jam omnia itinera obſidentibus regiis, Scotuſſam ſe receperunt. Legatis Lariſſæorum rex clementer reſpondit; Non belli faciendi, ſed tuendæ & ſtabiliendæ libertatis Theſſalorum cauſſa, ſe Theſſaliam intrâſſe. Similia his qui cum Pheræis ageret miſſus: cui nullo dato reſponſo, Pheræi ipſi ſuum legatum ad regem, principem civitatis Pauſaniam, miſerunt. Qui quum haud diſſimilia his, ut in cauſſa pari, quæ pro Chalcidenſibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferociùs egiſſet; rex etiam atque etiam deliberare eos juſſos, ne id conſilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi eſſent, extemplo pœniteret, dimiſit. Hæc renunciata Pheras legatio quum eſſet, ne paullum quidem dubitârunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tuliſſet, paterentur. Itaque & hi ſumma ope parabant ſe ad urbem defendendam: & rex ab omni parte ſimul oppugnare mœnia eſt aggreſſus. ut qui ſatis intelligeret (neque enim dubium

bium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde, quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. postremò victi malis quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum, qui, quod pertinaciter primò abnuerant, malo domiti tandem feciſſent. cum ipsa urbe Hippolochus Lariſſæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes, quòd eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Lariſſæorum animos credebat.

X. Intra decimum diem quàm Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypæram, & Metropolim, & iis circumjecta castella recepit: omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Lariſſam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causſa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Lariſſæorum inter metum præsentem hostium & verecundiam absentium sociorum.

rum. Per eoſdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus, cum tribus millibus peditum Ætolorum & ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus, Mallœam & Cyretias vi cepit, depopulatuſque eſt agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: conſultanti, quidnam agendum eſſet de Lariſſa, ſupervenerunt. Ibi in diverſum ſententiæ tendebant: aliis vim adhibendam, & non differendum cenſentibus, quin operibus ac machinis ſimul undique mœnia aggrederentur urbis ſitæ in plano, à parte campeſtri undique facilis aditu: aliis, nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus; nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minimè obſidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati à Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam fortè venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Daſſaretiis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad præſidium Lariſſæ miſit: qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſa abeſt: in ipſis faucibus ſaltus, quæ Tempe appellantur, ſitum. Ibi caſtra metatus latiùs quàm pro copiis, & plures, quàm quot ſatis in uſum erant, ignes quum accendiſſet, ſpeciem, quam quæſierat, hoſti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo eſſe. Itaque hiemem inſtare apud ſuos cauſſatus rex, unum tantùm moratus diem, ab Lariſſa receſſit, & Demetriadem rediit. Ætolique & Athamanes in ſuos receperunt ſe fines. Appius etſi, cujus rei cauſſa miſſus erat, ſolutam cernebat obſidionem; tamen Lariſſam, ad confirmandos in reliquum ſociorum animos, deſcendit: duplexque lætitia

titia erat, quòd & hoſtes exceſſerant finibus, & intra mœnia præſidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenſis Cleoptolemi filiæ; quum patrem, primò allegando, deinde coram ipſe rogando fatigâſſet, invitum ſe gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas ſimul duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum & Græciam liberandam, omiſſa omnium rerum cura, in conviviis & vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quàm ſatietate earum in ſomno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique ad Bœotiam maximè præpoſiti hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effuſi ſunt. nec quiſquam eorum aut arma induit, aut ſtationem aut vigilias ſervavit: aut quicquam, quod militaris operis aut muneris eſſet, fecit. Itaque principio veris quum per Phocidem in Acarnaniam, quò convenire omnem undique exercitum juſſerat, veniſſet; facilè animadvertit, nihilo ſeveriore diſciplina milites quàm ducem hibernâſſe. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonem Stratum Ætoliæ copias ducere juſſit: ipſe Delphis ſacrificio Apollini facto, Naupactum proceſſit. concilio principum Ætoliæ habito, via, quæ præter Chalcidem & Lyſimachiam fert ad Stratum, ſuis, qui per Maliacum ſinum veniebant, occurrit. Ibi Mneſilochus, princeps Acarnanum, multis emptus donis, non ipſe ſolùm gentem regi conciliabat, ſed Clytum etiam prætorem, penes quem tum ſumma poteſtas erat, in ſuam ſententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput eſt, non facilè ad defectionem poſſe cerneret impelli, propter metum Romanæ claſſis, quæ cum

Atilio,

Atilio, quæve circa Cephalleniam erat, arte eos eſt aggreſſus. nam quum in concilio dixiſſet, tuenda mediterranea Acarnaniæ eſſe, & omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuere qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuosè concitari: ſatis eſſe quingentorum hominum præſidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præſidio poſitis, id agebat, ut pro obſidibus futuri venirent in poteſtatem regis.

XII. Per eoſdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, quum in concione, quidnam reſpondendum regi eſſet, conſultaretur; & alii manendum in Romana ſocietate, alii non aſpernandam amicitiam regis cenſerent: media viſa eſt Clyti ſententia, eoque accepta eſt, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios ſuper tanta re conſultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mneſilochus, & qui ejus factionis erant, de induſtria conjecti; clam miſſis qui regem admovere copias juberent, ipſi terebant tempus. itaque, vixdum iis egreſſis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat; & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoſeque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mneſilocho in urbem eſt inductus: & aliis ſua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui diſſentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos quum permulſiſſet; ad ſpem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Medione profectus eſt, Mneſilocho eodem & legatis præmiſſis. Ceterùm detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienſes fecit: dato ei haud perplexo reſponſo, nullam

ſe

ſe novam ſocietatem, niſi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos: portiſque clauſis, armatos in muris diſpoſuerunt. Et peropportunè ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius miſſus à Quintio, quum præſidium & paucas naves ab A. Poſtumio, qui ab Atilio legato Cephalleniæ præpoſitus fuerat, accepiſſet; Leucadem venit, implevitque ſpei ſocios, Manium Acilium conſulem jam cum legionibus mare trajeciſſe, & in Theſſalia caſtra Romana eſſe. Hunc rumorem quia ſimilem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, præſidio Medione impoſito, & in quibuſdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abſceſſit, & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex, jam ante per hiemem in Daſſaretiis congreſſi, quum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent; quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perræbiæ, Bæbius Phacium eſt aggreſſus. quo primo prope impetu capto, Phæſtum eadem celeritate capit. inde Atracem quum ſe recepiſſet, Cyretias hinc & Phricium occupat: præſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Malloeam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniæ quum dedidiſſent ſeſe; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinum, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta

in

in præſidio erat, & circumſidunt, &, priuſquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit, vel Romanis vel Theſſalis ſe creditурum fuiſſe; in Philippi ſe poteſtatem commiſſurum non eſſe. Poſteaquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari poſſe, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius reſtitit ad Pellinæum oppugnandum.

XIV. Per eos fortè dies Manius Acilius conſul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedeſtres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit: ipſe cum equitatu Limnæum ad Philippum venit. Adventu conſulis deditio ſine cunctatione eſt facta: traditumque præſidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum conſul proficiſcitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt ſeſe, deinde & Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de præſidio, quum obvius fortè fuiſſet Philippus rex, ad ludibrium Regem eum conſalutari juſſit; ipſe congreſſus fratrem, haud ſanè decoro majeſtati ſuæ joco, appellavit. Deductus inde ad conſulem cuſtodiri juſſus: & haud ita multo poſt in vinculis Romam miſſus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præſidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi eſt. fuere autem ad tria millia hominum. Conſul Lariſſam eſt profectus; ibi de ſumma belli conſultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati, tradentes urbes ſuas, occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipuè captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus ſpem Athamaniæ potiundæ, exercitum eò duxit, præmiſſis in civitates

civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga ſe regis munificentiamque commemorantes: & Amynander, cujus præſentis majeſtas aliquos in fide continuiſſet, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hoſti, & Romanis meritò tum propter defectionem infenſis, cum conjuge ac liberis regno exceſſit, Ambraciamque ſe contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi conceſſit. Conſul ad reficienda maximè jumenta, quæ & navigatione & poſtea itineribus fatigata erant, paucos Lariſſæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Cranonem eſt profectus. Venienti Pharſalus, Scotuſſa, & Pheræ, quæque in eis præſidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere ſecum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, & quæ circa eam caſtella erant. Ducere tum porro in ſinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, ſuper quas ſiti Thaumaci ſunt, deſerta urbe juventus omnis armata ſilvas & itinera inſedit: & in agmen Romanum ex ſuperioribus locis incurſavit. Conſul primò mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore. poſteaquam perſeverare in incepto vidit, tribuno cum duorum ſignorum militibus circummiſſo, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum, clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex ſilvis inſidiatorum cædes facta eſt. A Thaumacis altero die conſul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vaſtavit.

XV. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui jam tum cernens, nihil ſe ex Græcia, præter

præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias, petîſſe, Ætolorum vana promiſſa incuſare & Thoantem: Annibalem verò, non ut prudentem tantùm virum, ſed prope vatem omnium quæ tum evenirent, admirari. ne tamen temere cœpta ſegnitia inſuper everteret, nuncios in Ætoliam mittit, ut omni contracta juventute convenirent. Jam & ipſe eò decem millia fere peditum, ex iis qui poſtea venerant ex Aſia expleta, & equites quingentos duxit. Quò quum aliquanto pauciores quàm unquam antea conveniſſent, & principes tantummodo cum paucis clientibus eſſent, atque ii dicerent omnia ſedulò ab ſe facta, ut quamplurimos ex civitatibus ſuis evocarent, nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe: deſtitutus undique & ab ſuis, qui morabantur in Aſia, & ab ſociis, qui ea, in quorum ſpem vocaverant, non præſtabant, intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum in ſeptentrionem verſa Epirus, & Perræbia, & Magneſia, & Theſſalia eſt, & Phthiotæ Achæi, & ſinus Maliacus: intra fauces ad meridiem vergunt Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque inſula Eubœa, & excurrente in altum velut promontorio Attica terra ſita ab tergo, & Peloponneſus. Hoc jugum, ab Leucate & mari ad occidentem verſo per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupeſque interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facilè ullos ad tranſitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant. quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur: in cujus

valle, ad Maliacum ſinum vergente, iter eſt non latius quàm ſexaginta paſſus. Hæc una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatur; nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quàm pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat. & quum duplici vallo foſſaque, & muro etiam, quà res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum permunîſſet omnia; ſatis fidens nunquam eà vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præſidio obtinendam, quæ ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, & jam multis nunciantibus circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul, depopulatus Hypatenſem primò, deinde Heracleenſem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipſis faucibus prope fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Ætolorum utræque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui, priuſquam hoſtem cerneret, ſatis omnia permunita & præſidiis obſepta videbantur, timor deinde inceſſit, ne quos per imminentia juga calles inveniret ad tranſitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Perſis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iiſdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello præſtarent, ut vertices circa montium occuparent obſiderentque, ne quà tranſire Romanus poſſet. Hoc nuncio audito, diſſenſio inter Ætolos

orta

orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant, pars ſubſiſtendum Heracleæ ad utramque fortunam: ut ſive victus à conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis; ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modò in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium. duo millia Heracleæ ſubſtiterunt: duo, trifariam diviſa, Callidromum & Rhoduntiam & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

XVII. Conſul, poſteaquam inſeſſa ſuperiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum conſulares legatos cum binis millibus delectorum militum ad caſtella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe, priuſquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis eſt allocutus: *Pleroſque omnium ordinum, milites, inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexſuperabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quàm hic. Quippe portæ ſunt hæ: & unus inter duo maria clauſis omnibus velut naturalis tranſitus eſt. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impoſitæ: exercitus hoſtium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thraceſque & Illyrii erant, ferociſſimæ omnes gentes: hic Syri & Aſiatici Græci ſunt; leviſſima genera hominum, & ſervituti nata. Rex ille bellicoſiſſimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum & circa omnium accolarum bellis: hic, ut aliam omnem vitam ſileam, is eſt, qui, quum ad inferendum populo Romano bellum ex Aſia in Europam tranſiſſet,*

ſiſſet, nihil memorabilius toto tempore hibernorum geſſerit, quàm quod amoris cauſſa ex domo privata & obſcuri etiam inter populares generis uxorem duxit; & novus maritus, velut ſaginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam proceſſit. Summa virium ſpeique ejus in Ætolis fuit, gente vaniſſima & ingratiſſima, ut vos prius experti eſtis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in caſtris potuerunt, & in ſeditione ipſi inter ſe ſunt: & quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposciſſent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluſerunt ſeſe. Rex ipſe, confeſſus nuſquam æquo campo non modò congredi ſe ad pugnam audere, ſed ne caſtra quidem in aperto ponere, relicta omni ante ſe regione ea, quam ſe nobis ac Philippo ademiſſe gloriabatur, condidit ſe intra rupes: ne ante fauces quidem ſaltus, ut quondam Lacedæmonios fama eſt, ſed intra penitus retractis caſtris. quod quantum intereſt ad timorem oſtendendum, an muris alicujus urbis obſidendum ſeſe incluſerit? Sed neque Antiochum tuebuntur anguſtiæ; nec Ætolos vertices illi quos ceperunt. Satis undique proviſum anteque præcautum eſt, ne quid adverſus vos in pugna præter hoſtes eſſet. Illud proponere animo veſtro debetis; non vos pro Græciæ libertate tantùm dimicare, (quanquam is quoque egregius titulus eſſet, liberatam à Philippo ante, nunc ab Ætolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantùm in præmium veſtrum ceſſura, quæ nunc in regiis caſtris ſunt; ſed illum quoque omnem apparatum, qui indies ab Epheſo exſpectatur, prædæ futurum: Aſiam deinde Syriamque, & omnia uſque ad ortus ſolis ditiſſima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit; & omne humanum genus ſecundùm Deos nomen Romanum veneretur?

tur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut craſtino die bene juvantibus Diis acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimiſſi milites, priuſquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, ſigno pugnæ propoſito, inſtruit aciem conſul arcta fronte, ad naturam & anguſtias loci. Rex poſteaquam ſigna hoſtium conſpexit, & ipſe copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sariſſophoros appellabant, velut firmamentum circa ipſas munitiones conſtituit. his ab ſiniſtro cornu jaculatorum ſagittariorumque & funditorum manum ſub ipſis radicibus montis poſuit, ut ex altiore loco nuda latera hoſtium inceſſerent; ab dextro Macedonibus ad ipſum munimentorum finem, quà loca uſque ad mare invia paluſtri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum aſſueto præſidio poſuit: poſt eos equites: tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in ſecunda acie. Macedones, pro vallo locati, primò facilè ſuſtinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco ſuperiore fundis, velut nimbum, glandes & ſagittas ſimul & jacula ingerebant. deinde, ut major nec jam toleranda vis hoſtium inferebat ſe, pulſi loco intra munimenta ſubductis ordinibus conceſſerunt. inde ex vallo prope alterum vallum, haſtis præ ſe objectis fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, ut & locum ſuperiorem ad pugnandum ſuis præberet, & propter longitudinem haſtarum ſubjectum haberet hoſtem. Multi temere ſubeuntes vallum tranſfixi ſunt: & aut incepto irrito receſſiſſent, aut plures cecidiſſent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis & magna ex parte cæſis, (incautos enim & pleroſque

ſopitos oppreſſerat) ſuper imminentem caſtris collem apparuiſſet.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam ſubire ad ea caſtella conato, fuerat. Macedones, quique alii in caſtris regiis erant, primò, dum procul nihil aliud quàm turba & agmen apparebat, Ætolos credere viſa procul pugna ſubſidio venire. ceterùm ut primùm ſignaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abjectis armis fugerent. Et munimenta ſequentes impedierunt, & anguſtiæ vallis, per quàm ſequendi erant: maximè & omnium, quòd elephanti noviſſimi agmine erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo; timentibus equis, tumultumque inter ſe majorem quàm in prœlio edentibus. Aliquantum temporis & direptio caſtrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die perſecuti ſunt hoſtem. Multis in ipſo itinere cæſis captiſque, non equis viriſque tantùm, ſed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in caſtra reverterunt: quæ tentata eo die inter ipſum pugnæ tempus ab Ætolis, Heracleam obtinentibus præſidio, ſine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. Conſul, noctis inſequentis tertia vigilia præmiſſo equitatu ad perſequendum hoſtem, ſigna legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex, ut qui non ante quàm Elatiæ ab effuſo conſtiterit curſu. ubi primùm reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu ſemiermium militum Chalcidem ſe recepit. Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiæ affecutus non eſt; ſed magnam partem agminis, aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent,

fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quiſquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore trajeciſſe ſecum regem in Græciam ſcripſimus, exiguus numerus. quid ſi Antiati Valerio credamus, ſexaginta millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti, quadraginta inde millia cecidiſſe, ſupra quinque millia capta cum ſignis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipſo certamine pugnæ, ab incurſu Ætolorum ſe tuentes non plus quinquaginta interfecti ſunt.

XX. Conſule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, conſciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas ſtabant, metu ne hoſtiliter diriperentur. ceterùm per omnes dies, haud ſecus quàm in pacato agro, ſine violatione ullius rei agmine proceſſit; donec in agrum Coronæum ventum eſt. Ibi ſtatua regis Antiochi, poſita in templo Minervæ Itoniæ, iram accendit: permiſſumque militi eſt, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum ſubiit, quum communi decreto Bœotorum poſita eſſet ſtatua, indignum eſſe in unum Coronenſem agrum ſævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: caſtigati tantùm verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipſum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Iſidoro ad Thronium in ſinu Maliaco ſtabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuncius adverſæ pugnæ, quum perfugiſſet; trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. ibi mortuus ſepultuſque Alexander. Tres, quæ ex Aſia profectæ eundem portum tenuerant, naves, audita

exercitus clade, Epheſum redierunt. Iſidorus ab Cenæo Demetriadem, ſi fortè eo deferret fuga regem, trajecit. Per eoſdem dies A. Atilius, præfectus Romanæ claſſis, magnos regios commeatus, jam ſretum, quod ad Andrum inſulam eſt, prætervectos, excepit: alias merſit, alias cepit naves. quæ noviſſimæ agminis erant, curſum in Aſiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Athenienſibus & aliis ejuſdem regionis ſociis diviſit.

XXI. Antiochus, ſub adventum conſulis à Chalcide profectus, Tenum primò tenuit: inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portæ patuerunt; quum appropinquante eo Ariſtoteles, præfectus regis, urbe exceſſiſſet & ceteræ urbes in Eubœa ſine certamine traditæ: paucoſque per dies omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis, exercitus Thermopylas reductus; multo modeſtia poſt victoriam, quàm ipſa victoria, laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem quæ geſta eſſent ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is à Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit; à Patris Corcyram uſque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit; atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit: quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit. ante lucem ingreſſus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce ſenatum vocavit: quò L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante à conſule dimiſſus, quum adveniens audiſſet prægreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſupervenit exponenti quæ geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem

ſunt

ſunt producti: atque ibi eadem, quæ in ſenatu, de rebus in Ætolia geſtis expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt, & ut quadraginta hoſtiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio antè prætor in ulteriorem Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus. argenti bigati præ ſe tulit centum & triginta millia: & extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti ſeptem.

XXII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmiſit: *ut nunc ſaltem, experti regiam vanitatem, reſipiſcerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui ſeu erroris venia. & ceteras Græciæ civitates defeciſſe eo bello ab optimè de ſe meritis Romanis: ſed, quia poſt fugam regis, cujus fiducia ab officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpæ, in fidem receptas eſſe. Ætolos quoque, quanquam non ſecuti ſint regem ſed arceſſierint, & duces belli non ſocii fuerint, ſi pœnitere poſſint, poſſe & incolumes eſſe.* Ad ea quum pacati nihil reſponderetur, appareretque armis rem gerendam, & rege ſuperato bellum Ætolicum integrum reſtare, caſtra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis, ab omni parte equo mœnia eſt circumvectus. Sita eſt Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipſa in campo, arcem imminentem loco alto & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noſcenda erant, quatuor ſimul locis aggredi urbem conſtituit. à flumine Aſopo, quà & gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi præpoſuit: arcem extra muros, quæ frequentiùs prope quàm urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à ſinu Maliaco,

quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adverſus Dianæ templum Appium Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arieteſque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. & cum ager Heracleenſis paluſter omnis, frequenſque proceris arboribus, benignè ad omne genus operum materiam ſuppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Ætoli, deſertaque in veſtibulo urbis erant tecta, in varios uſus non tigna modò & tabulas, ſed laterem quoque, & cæmenta, & ſaxa, variæ magnitudinis, præbebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus, magis quàm armis, urbem oppugnabant: Ætoli contrà armis ſe tuebantur. nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus: ſed armati, frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipſi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt, indies deinde pauciores, & ſegniùs. Etenim quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æquè ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eoſdem dies noctesque aſſiduo labore urente. Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor è partibus ſimul oppugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Quum fatigatos jam Ætolos ſciret conſul, & ex ratione temporis & quòd ita trans-

transfugæ affirmabant, tale consilium iniit. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam die horam. Fatigationem rati causſam esse Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, quum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes jussit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubiè ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defensor nemo aderat. Jam diluceſcebat, quum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus: undique Ætoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores, permissu consulis, diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quàm ut miles, coërcitus in tot receptis ex po-

poteſtate hoſtium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ ſentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites quum in duas diviſiſſet partes: unam radicibus montium circumduci ad rupem juſſit; (quæ, faſtigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; ſed adeò prope geminata cacumina eorum montium ſunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem poſſint) cum dimidia militum parte conſul, ab urbe aſcenſurus in arcem, ſignum ab iis, qui ab tergo in rupem evaſuri erant, exſpectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum; & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obſidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis pueriſque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam poſſet. itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt ſeſe. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus eſt: qui principio belli decretum Ætolorum, quo arceſſendum Antiochum cenſuerant, T. Quintio poſcenti reſponderat, *in Italia daturum, quum caſtra ibi Ætoli poſuiſſent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lameam ex compoſito oppugnabat; circa Thermopylas cum conſule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipſi populoque Romano gratularetur, excuſaretque quòd morbo impeditus bello non interfuiſſet, congreſſus. inde diverſi, ad duas ſimul oppugnandas urbes, profecti. Interſunt ſeptem millia ferme paſſuum. & quia Lamia cum poſita eſt in tumulo, tum regionem eà maximè deſpectat oppidum, quà breve intervallum videtur, & omnia in conſpectu ſunt; quum enixè, velut propoſito certamine, Romani

mani Macedoneſque diem ac noctem aut in operibus aut in prœliis eſſent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quòd Romani aggere & vineis & omnibus ſupra terram operibus, ſubtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in aſperis locis ſilex ſæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius, quin, ſi prius Heraclea capta foret, Romanis ſe potius quàm ſibi dedituri eſſent; ſuamque gratiam conſul in obſidione liberanda facturus eſſet. Nec eum opinio eſt fruſtrata. confeſtim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut oppugnatione abſiſteret. Æquius eſſe, Romanos milites, qui acie dimicâſſent cum Ætolis, præmia victoriæ habere. Ita receſſum ab Lamia eſt, & propinquæ clade urbis ipſi, ne quid ſimile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priuſquam Heraclea caperetur, diebus Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miſerunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, miſſus eſt. mandata erant, ut ab rege peterent primùm, ut ipſe, coactis rurſus terreſtribus navalibuſque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi ſocios; tum etiam ad incolumitatem regni, non ſinere Romanos omni cura vacuos, quum Ætolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copiis in Aſiam trajicere. Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præſentia pecuniam, quæ ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque affirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipſum haud invitum morantem, ut exactor præſens promiſſorum adeſſet.

XXVII.

XXVII. Ceterùm Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & poſt paucos dies quàm ad bellum renovandum accipiendumque regem in Aſiam miſerant legatos, abjectis belli conſiliis, pacis petendæ oratores ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſos conſul interfatus, quum alia ſibi prævertenda eſſe dixiſſet: redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis miſſo, juſſit: ei, quæ ſecum acturi fuiſſent, exponere; & ſi qua vellent alia. Hypatam ut eſt ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; conſultantes, quonam agendum modo apud conſulem foret. Parantibus iis antiqua fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Abſiſtere iis Flaccus* juſſit, *quæ ipſi violáſſent ac rupiſſent. confeſſionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem verſam. nec enim in cauſſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis poſitam eſſe. & ſuppliciter agentibus iis ſe adfuturum, & apud conſulem & Romæ in ſenatu. eò quoque enim mittendos fore legatos.* Hæc una via omnibus ad ſalutem viſa eſt, *ut in fidem ſe permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi ſupplices verecundiam ſe impoſituros: & ipſos nihilo minus ſuæ poteſtatis fore, ſi quid melius fortuna oſtendiſſet.*

XXVIII. Poſteaquam ad conſulem ventum eſt, Phæneas legationis princeps longam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compoſitam, ita ad extremum finivit, ut diceret, Ætolos ſe ſuaque omnia fidei populi Romani permittere. Id conſul ubi audivit; *Etiam atque etiam videte,* inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diſertè ſcriptum erat, oſtendit. *Quando ergo,* inquit, *ita permittitis, poſtulo ut mihi Dicæarchum civem veſtrum, & Menetam Epiretam,* (Naupactum is cum præſidio

præſidio ingreſſus ad defectionem compulerat) & *Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum conſilio ab nobis defeciſtis, ſine mora dedatis.* prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, *Non in ſervitutem,* inquit, *ſed in fidem tuam nos tradidimus. & certum habeo te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non ſint.* Ad hæc conſul, *Nec hercle,* inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli ſatis ex more Græcorum factum eſſe cenſeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modò decreto ſuo, ante armis victos. Itaque ni propere ſit quod impero, vinciri vos jam jubeo.* afferrique catenas, & circumſiſtere lictores juſſit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætoliſque aliis eſt: & tandem, cujus conditionis eſſent, ſenſere. & *ſe quidem,* Pheneas, & *qui adſint Ætolorum, ſcire facienda eſſe quæ imperentur,* dixit: *ſed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus eſſe. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum eſt. Ubi quum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phæneas & quæ imperarentur, & quæ ipſis prope accidiſſent, expoſuiſſet; ingemuerunt quidem principes conditioni ſuæ, parendum tamen victori cenſebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos, ad concilium.

XXIX. Poſteaquam verò omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeò ſævitia imperii atque indignitate exaſperati animi ſunt, ut, ſi in pace fuiſſent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: quonam modo enim utique regem Amynandrum ſe tradere poſſe? Et ſpes fortè oblata, quòd Nicander, eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exſpectatione vana multitudinem; terra marique

marique ingens parari bellum. Is, duodecimo die, quàm conſcenderat navem, in Ætoliam perfecta legatione rediens, Phaleram in ſinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima, inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum: deductuſque ad regem eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nunciatum eſt, velut hoſpitis, non hoſtis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique juſſit: atque inde, dimiſſis aliis, ſolum retentum, *ipſum quidem de ſe timere quicquam vetuit. Ætolorum prava conſilia, atque in ipſorum caput ſemper recidentia, accuſavit: qui primùm Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxiſſent. Sed præteritorum, quæ magìs reprehendi quàm corrigi poſſint, oblitum ſe, non facturum, ut inſultet adverſis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adverſus ſe odia debere; & Nicandrum privatim ejus diei, quo ſervatus à ſe foret, meminiſſe.* Ita datis qui in tutum eum proſequerentur, Hypatam Nicander conſultantibus de pace Romana ſupervenit.

XXX. Manius Acilius, vendita aut conceſſa militi circa Heracleam præda, poſteaquam nec Hypatæ pacata eſſe conſilia, & Naupactum concurriſſe Ætolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit; præmiſſo Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, quà difficiles tranſitus montium erant, ipſe Oetam aſcendit: Herculique ſacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quòd ibi mortale corpus ejus Dei ſit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter ſatis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem eſt ventum, (mons eſt altiſſimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipſis oneribus

ribus ſunt, & homines vexati. Id facilè apparebat, quàm cum inerti hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo præſidio, ut clauderet tranſitum, inſedifſet. Tum quoque vexato exercitu ad Naupactum deſcendit: &, uno caſtello adverſus arcem poſito, ceteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu mœnium, circumſedit. nec minus operis laboriſque ea oppugnatio, quàm Heracleæ, habuit.

XXXI. Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quòd concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates, Meſſene & Elis, extra concilium Achaïcum erant: cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen, poſt fugatum ex Græcia Antiochum, legatis Achæorum leniùs reſponderant; *dimiſſo præſidio regio, cogitaturos ſe, quid ſibi faciendum eſſet*. Meſſenii, ſine reſponſo dimiſſis legatis, moverant bellum: trepidique rerum ſuarum, quum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miſerunt; qui nunciarent, Meſſenios Romanis, non Achæis, & aperire portas & dedere urbem paratos eſſe. Auditis legatis, extemplo profectus Quintius, à Megalopoli ad Diophanem prætorem Achæorum miſit, qui extemplo reducere eum à Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Dicto paruit Diophanes: & ſoluta obſidione expeditus ipſe prægreſſus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Meſſenemque poſitum, Quintio occurrit. & quum cauſſas oppugnationis exponeret, caſtigatum leniter, quòd tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet, dimittere exercitum juſſit: nec pacem omnium bono partam turbare. Meſſeniis imperavit, ut exſules reducerent, & Achæorum concilii eſſent. ſi qua haberent, de quibus

bus aut recuſare aut in poſterum cavere ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo ſibi præbere juſſit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem inſula queſtus, poſtulavit, ut reſtitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Ætoliæ liceret. qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum inſulæ præfecit: poſtea per bellum, quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit.

XXXII. Is poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque à Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, inſulam Achæis tradidit. Id præmium belli ſuum eſſe, æquum cenſebant Romani. non enim Manium Acilium conſulem legionesque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnâſſe. Diophanes adverſus hæc purgare interdum ſeſe, gentemque: interdum de jure facti differere. Quidam Achæorum & initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribuſque iis decretum eſt, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius ſicut adverſantibus aſper; ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque, *Si utilem*, inquit, *poſſeſſionem ejus inſulæ cenſerem Achæis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. cæterùm ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum tegumen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe; ubi exerit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium atque infirmum*

firmum habere: haud diſſimiliter vos, Achæi, clauſos undique mari, quæ intra Peloponneſi ſint terminos, ea & jungere vobis & juncta tueri facilè. ſimul aviditate plura amplectendi hinc excedatis; nuda vobis omnia, quæ extra ſint, & expoſita ad omnes ictus eſſe. Aſſentiente omni concilio, nec Diophane ultro tendere auſo, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex proficiſcentem conſulem ad Naupactum percunctatus, ſi ſe interim, quæ defeciſſent ab ſocietate Romana, urbes recipere vellet; permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio eſſet. Deſtituti enim ab omni ſpe, quum deſertos ſe ab Antiocho, ſpem nullam in Ætolis eſſe cernerent; dies noctesque aut Philippi hoſtis adventum, aut infeſtiorem etiam, quo juſtiùs irati erant, Romanorum exſpectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primò pauci, in præſidio relicti, poſtea plures, plerique inermes ex prœlio adverſo fuga delati, nec virium nec animi ſatis ad obſidionem tolerandam habebant. itaque præmiſſis à Philippo, qui ſpem impetrabilis veniæ oſtendebant; reſponderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingreſſum principum quidam urbe exceſſerunt: Eurylochus mortem ſibi conſcivit. Antiochi milites (ſic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, proſequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lyſimachiam deducti ſunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Iſidorus. eæ quoque cum præfecto ſuo dimiſſæ ſunt.

XXXIV. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perræbiæ quaſdam civitates recepit. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius, recepta Zacyntho ab Achaïco concilio, Naupactum trajecit. quæ jam per duos menſes (ſed prope excidium erat) oppugnabatur:

&,

&, ſi capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterùm quanquam meritò iratus erat Ætolis, quòd ſolos obtrectâſſe gloriæ ſuæ, quum liberaret Græciam, meminerat; & nihil auctoritate ſua motos eſſe, quum, quæ tum maximè acciderant, caſura præmonens, à furioſo incepto eos deterreret: tamen, ſui maximè operis eſſe credens, nullam gentem liberatæ à ſe Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut facilè noſceretur ab Ætolis, cœpit. Confeſtim à primis ſtationibus cognitus eſt; vulgatumque per omnes ordines, Quintium eſſe. itaque, concurſu facto undique in muros, manus pro ſe quiſque tendentes, conſonante clamore, nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac ſervaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quiddam opis in ſe eſſe. Ceterùm poſteaquam ad conſulem venit, *Utrùm fallit*, inquit, *te, Mani Acili, quid agatur? an, quum ſatis provideas, nihil id magnopere ad ſummam rempublicam pertenere cenſes?* Erexerat exſpectatione conſulem, &, *Quin expromis*, inquit, *quid rei ſit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus ſit imperii tui: Philippum autem, qui non aciem, non ſigna hoſtium vidit, non ſolùm urbes, ſed tot jam gentes, Athamaniam, Perræbiam, Aperantiam, Dolopiam ſibi adjunxiſſe? Atqui non tantum intereſt noſtra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum non ſupra modum Philippum creſcere: & victoriæ tuæ præmium te militeſque tuos nondum tot urbes, quot Philippum gentes Græciæ habere.*

XXXV. Aſſentiebatur his conſul: ſed pudor, ſi irrito incepto abſcederet obſidione, occurrebat. tota inde

inde Quintio res permiſſa eſt. Is rurſus ad eam partem muri, qua paullò antè vociferati Ætoli fuerant, rediit. ibi quum impenſiùs orarent, ut miſereretur gentis Ætolorum; exire aliquos ad ſe juſſit. Phæneas ipſe principeſque alii extemplo egreſſi ſunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *veſtra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. Evenerunt quæ prædixi eventura. & ne hoc quidem reliqui vobis eſt, ut indignis accidiſſe ea videantur. Ego tamen, ſorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abſiſtam. Mittite oratores ad conſulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam poſſitis, per quos ſenatui de vobis permittatis. Ego apud conſulem deprecator defenſorque vobis adero.* Ita ut cenſuerat Quintius, fecerunt: nec aſpernatus eſt legationem conſul. induciiſque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma poſſet, ſoluta obſidio eſt, & exercitus in Phocidem miſſus. Conſul cum T. Quintio ad Achaïcum concilium Ægium trajecit. ibi de Eleis & exſulibus Lacedæmoniorum reſtituendis actum. & neutra perfecta res: quia ſuæ gratiæ reſervari eam Achæi, Elei per ſe ipſi quàm per Romanos maluerunt Achaïco contribui concilio. Epirotarum legati ad conſulem venerunt, quos non ſincera fide in amicitia fuiſſe ſatis conſtabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juviſſe eum infimulabantur: legatos ad regem ne ipſi quidem miſiſſe inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia priſtina eſſe liceret, reſpondit conſul, *Se, utrùm hoſtium an pacatorum eos numero haberet, nondum ſcire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram ſe cauſſam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam miſſi ſenatum adierunt. iis magis

magis quæ non feciſſent hoſtilia referentibus, quàm purgantibus ea, de quibus arguebantur, reſponſum datum eſt; quo veniam impetrâſſe, non cauſſam probâſſe videri poſſent. Et Philippi regis legati ſub idem tempus in ſenatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut ſibi ſacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi; permiſſum ab ſenatu. centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolùm benignè legatis eſt: ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt à Manio Acilio conſule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter conſul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos prorætor in Hiſpania inter ipſum diſcrimen pugnæ voviſſet. Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus. cenſuerunt ergo, *quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia vovisſet, eos uti de manubiis, ſi quam pecuniam ad id reſervâſſet, vel ſua ipſe impenſa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata eſt: quam Deam is P. Cornelius advectam ex Aſia, P. Cornelio Scipione, cui pòſt Africano fuit cognomen, P. Licinio conſulibus, in Palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex ſenatuſconſulto M. Livius, C. Claudius cenſores, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus. tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe Valerius Antias eſt auctor,

auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis antè M. Livius consul, quo die Asdrubalem exercitumque ejus cecîdit. idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandæ caussa ludi facti: & eò omnia cum majore religione facta, quòd novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc, jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur; boves duos domitos in Carinis per scalas perveniſſe in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jussêrunt. Tarracinæ & Amiterni nunciatum est, aliquoties lapidibus pluisse: Minturnis ædem Jovis & tabernas circa forum de cœlo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrâsse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adîssent, renunciârunt, *Jejunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno servandum: & ut novendiale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset: coronati supplicarent: & consul P. Cornelius, quibus Diis quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul; atque inde Cn. Domitium proconsulem dimisso exercitu Romam decedere jussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, nocte improvisò castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt. Minucius usque

ad

ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit; intentus ne quà tranſcenderet hoſtis munimenta. Prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quòd ſuperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. Poſtremò quum alia atque alia agmina erumperent, & integri feſſis ſuccederent ad pugnam; tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæſa ſuper quatuor millia hoſtium: ex Romanis ſociiſque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus P. Cornelius conſul cum Boiorum exercitu ſignis collatis egregiè pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa Antias Valerius ſcribit: capta tria millia & quadringentos: ſigna militaria centum viginti quatuor: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta ſeptem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi ut in numero ſcriptori parum fidei ſit, (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam victoriam fuiſſe apparet; quòd & caſtra capta ſunt, & Boii poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quòd ſupplicatio ejus victoriæ cauſſa decreta ab ſenatu, victimæque majores cæſæ.

XXXIX. Per eoſdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus. argenti tranſtulit decem millia pondo: bigati argenti centum & triginta: auri centum viginti quinque. P. Cornelius conſul, primò obſidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quò, ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens, exercitum dimiſit, & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. ipſe poſtero die quàm

quàm venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi cenſebat. Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum frequentandum deductos eſſe milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuiſſent: poſſent etiam, ſi ſenatus, quod feſtinatione triumphi prætermiſſum eſſet, id reſtituere differendo triumpho vellet. Juberent conſulem cum legionibus redire in provinciam, dare operam ut Ligures ſubigantur. Niſi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Boios quidem quieturos. aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus paucos poſt menſes proconſulem P. Cornelium, multorum exemplo qui in magiſtratu non triumphaverunt, triumphaturum eſſe.*

XL. Ad ea conſul, *Neque ſe Ligures provinciam ſortitum eſſe,* ait, *neque cum Liguribus bellum geſſiſſe, neque triumphum de iis poſtulare. Q. Minucium confidere brevi ſubactis iis meritum triumphum poſtulaturum, atque impetraturum eſſe. ſe de Gallis Boiis poſtulare triumphum, quos acie vicerit, caſtris exuerit: quorum gentem biduo poſt pugnam totam acceperit in ditionem: à quibus obſides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum eminvero illud multo majus eſſe, quòd tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quòd cum tot millibus certè Boiorum nemo ante ſe imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæſam, multa millia capta: ſenes pueroſque Boiis ſupereſſe. Itaque id quem-*

quam mirari poſſe, cur victor exercitus, quum hoſtem in provincia neminem reliquiſſet, Romam venerit ad celebrandum conſulis triumphum? Quorum militum ſi & in alia provincia opera uti ſenatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, ſi perſoluta iis ſine detrectatione prioris periculi laboriſque merces ſit, an ſi ſpem pro re ferentes dimittant, jam ſemel in prima ſpe deceptos? Nam quod ad ſe attineat, ſibi gloriæ in omnem vitam illo die ſatis quæſitum eſſe: quo ſe virum optimum judicatum ad accipendam Matrem Idæam miſiſſet ſenatus. Hoc titulo, etſi nec conſulatus nec triumphus addatur, ſatis honeſtam honoratamque P. Scipionis Naſicæ imaginem fore. Univerſus ſenatus non ipſe modò ad decernendum triumphum conſenſit, ſed etiam tribunum plebis auctoritate ſua compulit ad remittendam interceſſionem. P. Cornelius conſul triumphavit de Boiis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma ſignaque & ſpolia omnis generis tranſvexit, & vaſa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques tranſtulit mille quadringentos ſeptuaginta. ad hæc auri pondo ducenta quadraginta quinque; argenti infecti factique in Gallicis vaſis, non infabre ſuo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo; bigatorum nummorum ducenta triginta tria. militibus, qui currum ſecuti ſunt, trecentos vicenos quinos aſſes diviſit: duplex centurioni, triplex equiti. Poſtero die, concione advocata, de rebus ab ſe geſtis, & de injuria tribuni bello alieno ſe illigantis, ut ſuæ victoriæ fructu ſe defraudaret, quum diſſeruiſſet; milites exauctoratos dimiſit.

XLI. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Epheſi ſecurus admodum de bello Romano erat, tanquam non tranſituris in Aſiam Romanis. quam ſecuritatem

ritatem ei magna pars amicorum, aut per errorem aut assentando, faciebat. Annibal unus, cujus eo tempore ut maxima apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, aiebat, *quòd non jam in Asia essent Romani, quàm venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quàm ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem caussam Antiochum, quàm Ætolos esse. neque enim mari minus, quàm terra pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ caussa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, & de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera & providere & fideliter prædicere visus. itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit: ut ea loca, si fortè terra venirent Romani, præsidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare, & deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius, præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatum adiit, quum venisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi classis Romana esset, posteaquam audivit circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse,

claſſem Piræei ſtare, maturandum ratus omnium rerum cauſſa, pergit protinus navigare Peloponneſum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant eſſe, protinus depopulatus, Maleam petit: &, proſpera navigatione uſus, paucis diebus Piræum ad veterem claſſem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, quum Æginæ diu incertus conſilii fuiſſet, utrùm ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim, Antiochum Epheſi navales terreſtreſque parare copias) an nuſquam abſcederet ab Romanis, ex quorum fortuna ſua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis ſucceſſori quinque & viginti navibus tectis, Romam eſt profectus. Livius una & octoginta roſtratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ aut ſine roſtris ſpeculatoriæ erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore conſul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& eſt ventoſiſſima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, Deli ſtare Romanam claſſem, nuncios ad regem miſit. qui, omiſſis quæ in Helleſponto agebat, cum roſtratis navibus, quantum accelerare potuit, Epheſum rediit: & conſilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas *negabat ceſſandum; & utique priùs conſligendum, quàm claſſis Eumenis & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis: ita numero non ferme impares futuros; ipſum ceteris omnibus ſuperiorem, & celeritate navium & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, cum ipſas inſcitè factas immobiles eſſe, tum etiam, ut quæ in terram hoſtium veniant, oneratas commeatu venire: ſuas autem, ut pacata omnia circa ſe relinquentes,*

nihil

nihil præter militem atque arma habituras. multùm etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hoſtes eſſent. Movit omnes auctor conſilii, qui & re conſilium exſecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum ſeptuaginta tectæ, ceteræ apertæ minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde quum audîſſet appropinquare jam Romanam claſſem rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magneſiam, quæ ad Sipylum eſt, conceſſit, ad terreſtres copias comparandas. claſſis ad Cyſſuntem portum Erythræorum (tanquam ibi aptiùs exſpectatura hoſtem) contendit. Romani, ubi primùm aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare verſum, petunt. inde ad urbem circumegere naves, commeatuque ſumpto Phocæam trajiciunt. Eumenes, Elæam ad ſuam claſſem profectus, paucis poſt inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus paullo, à Phocæa ad Romanos, parantes inſtruenteſque ſe ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta profecti, primò aquilonibus tranſverſis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulæ naves ire: deinde, ut lenita paullum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui ſuper Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hoſtes allatum eſt, occaſione pugnandi lætus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet, & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, maloſque inclinat, & ſimul armamenta componens

nens opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: cetèrùm ut demendis armamentis tumultuari primùm cœptum est, & ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant. duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves. & ut in numero impari, duæ regiæ unam circumsistunt. & primùm ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, &, dejectis cæsisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam à tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, prætoria nave in hostes tendit. adversus quam eadem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis causa jussit, & in advenientes hostium naves ferreas manus injicere: &, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paullo faciliùs, quàm ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, & passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primùm ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubiè superari se vidit, sublatis dolonibus effusè fugere

fugere intendit. mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, & in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſteaquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem abſtiterunt, tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſis. Romanæ claſſis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non priùs quàm in portu Epheſi fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. medio fere in curſu obviæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naves cum Pauſiſtrato præfecto claſſis. Iis adjunctis Epheſum hoſtem perſecuti, ante oſtium portus acie inſtructa ſteterunt. Poſteaquam confeſſionem victis ſatis expreſſerunt, Rhodii & Eumenes domos dimiſſi: Romani Chium petentes, Phœnicuntem primùm portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, poſtero die in inſulam ad ipſam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maximè reficiendo morati, Phocæam tranſmittunt. Ibi, relictis ad præſidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas claſſis venit: &, quum jam hiems appeteret, foſſa valloque circumdatis naves ſubductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Scipio & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Poſtero die prætores creati, M. Tuccinus, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

Ante Chr. 190. *U.C.* 562.

FINIS VOLUMINIS QUINTI.

BIBLIOTHECA BODLEIANA